

Univerzita Karlova
Filozofická fakulta
Ústav translatologie

Diplomová práce

Bc. Anna Klein

Tlumočení mezi češtinou a němčinou v habsburské monarchii v letech 1740–1918.
Czech-German interpreting in the Habsburg Monarchy between 1740 and 1918.

Praha, 2023

Vedoucí práce: Mgr. Kateřina Ešnerová

Poděkování

Ráda bych tímto poděkovala vedoucí této diplomové práce Mgr. Kateřině Ešnerové za její cenné rady, připomínky a podporu. Děkuji také všem odborníkům v oboru tlumočení, kteří mi pomohli při mém výzkumu. V neposlední řadě děkuji své rodině, která mě podporovala během celého studia.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 23. 7. 2023

.....

Anna Klein

Abstrakt

Předmětem této diplomové práce je tlumočení v habsburské monarchii mezi lety 1740 a 1918. Cílem je analyzovat komunikační situace, v nichž ve zkoumaném prostoru a období mohlo docházet k tlumočení. Zkoumaný jazykový pár je čeština-němčina, jehož prizmatem tak na celou problematiku pohlížíme. Práce se skládá ze tří částí. V první části představíme kontext habsburské monarchie, zaměříme se na definici tlumočení jako činnosti a profese a následně definujeme jednotlivé faktory, které ovlivňují přítomnost tlumočení. V druhé části tyto faktory aplikujeme na realitu habsburské monarchie a jednotlivé komunikační situace. Výstupem druhé části bude určení, v jakých oblastech docházelo k tlumočení mezi češtinou a němčinou a zda se jednalo o profesi, či nikoliv. V závěrečné části této práce se zaměříme na jednu oblast, v níž ve zkoumaném období nejčastěji docházelo k tlumočení mezi češtinou a němčinou, a představíme ji podrobněji.

Klíčová slova: tlumočení, habsburská monarchie, čeština, němčina, bilingvismus, postavení jazyků, společenské normy, profese

Abstract

The subject of this thesis is interpreting in the Habsburg Monarchy between 1740 and 1918. The aim is to analyse the communicative situations in which interpreting may have taken place in the space and time being studied. The whole issue will be tackled from the perspective of the language pair in question, that is Czech and German. This thesis consists of three parts. In the first part, we will introduce the context of the Habsburg Monarchy, focus on the definition of interpreting as an activity and as a profession, and then define the various factors that affect the presence of interpreting in the given context. In the second part, we will apply these factors to the reality of the Habsburg Monarchy and to individual communicative situations. The output of the second part will determine in which areas interpreting between Czech and German occurred and whether we can consider it to be a profession or not. In the final part of this thesis, we will focus on one area in which interpreting between Czech and German occurred most frequently in the given period and present it in greater detail.

Key words: interpreting, Habsburg Monarchy, Czech, German, bilingualism, language status, social norms, profession

Obsah

Úvod	7
I. Tlumočení v mnohojazyčném prostředí.....	8
1. Historické a geografické vymezení habsburské monarchie.....	8
1.1. Historie habsburské monarchie	8
1.2. Území habsburské monarchie.....	9
2. Tlumočení a jeho rozdělení.....	10
2.1. Tlumočení jako činnost	10
2.2. Tlumočení jako profese	11
3. Evropská unie – modelový příklad mnohojazyčného prostředí.....	12
4. Faktory ovlivňující existenci tlumočení.....	15
4.1. Společenský bilingvismus	16
4.1.1. Postavení jazyků	16
4.2. Bilingvismus jednotlivce	18
4.3. Odborné tlumočnické vzdělání.....	20
4.4. Společenské normy.....	21
4.4.1. Společenské normy a prestiž tlumočení	22
4.4.2. Normy a představy klientů.....	23
4.4.3. Profesní normy a etické kodexy	24
4.4.4. Profesní normy a kolegialita	25
4.4.5. Inštituční pravidla a předpisy	26
4.4.6. Kodifikované normy ukotvené v zákoně	27
4.5. Shrnutí a vizualizace faktorů ovlivňujících existenci tlumočení.....	28
II. Tlumočení mezi češtinou a němčinou v habsburské monarchii	31
5. Faktory ovlivňující existenci tlumočení mezi češtinou a němčinou v habsburské monarchii.....	31
5.1. Společenský bilingvismus v habsburské monarchii	31
5.1.1. Postavení jazyků v habsburské monarchii	36
5.2. Bilingvismus jednotlivce a jazykové vzdělání v habsburské monarchii	43
5.3. Odborné tlumočnické vzdělání v habsburské monarchii.....	47
5.4. Společenské normy týkající se tlumočení v habsburské monarchii	49
6. Tlumočení mezi češtinou a němčinou jako činnost a profese v habsburské monarchii....	51
6.1. Proces profesionalizace tlumočení v habsburské monarchii	52

III.	Soudní tlumočení mezi češtinou a němčinou v habsburské monarchii	55
7.	Vliv postavení češtiny a němčiny na soudní tlumočení v habsburské monarchii.....	55
8.	Vliv společenských norem na soudní tlumočení v habsburské monarchii.....	57
9.	Soudní tlumočníci v habsburské monarchii.....	59
10.	Proces profesionalizace soudního tlumočení v habsburské monarchii.....	61
Závěr.....		64
Bibliografie.....		65

Úvod

Tlumočení bylo a je nezbytné pro zajištění komunikace ve společnostech, v nichž vedle sebe žije více skupin mluvících různými jazyky. V současné době, kdy naši společnost více než cokoliv jiného definuje globalizace, je komunikace mezi mluvčími odlišných jazyků stále častější. Právě soužití různých skupin mluvících různými jazyky bylo typické pro období habsburské monarchie. Nabízí se proto otázka, zda při komunikaci mezi těmito skupinami docházelo k tlumočení. Najít odpověď na tuto otázku je předmětem této diplomové práce.

Tato práce se zaměřuje na tlumočení v rámci habsburské monarchie, v níž bok po boku žilo více než 17 národnostních či etnických skupin (British Library, 2017). Jak uvádí Michaela Wolf (2012, s. 15) v úvodu své knihy *Die vielsprachige Seele Kakaniens*, habsburská monarchie byla plurikulturním místem, s čímž se nevyhnutelně pojila problematika komunikace mezi jednotlivými skupinami obyvatel. Vystává tedy otázka, jak spolu obyvatelé monarchie, kteří měli odlišné mateřské jazyky, komunikovali. Vedle možného bilingvismu obyvatel se v tomto kontextu nabízí přemýšlet o komunikaci zprostředkované pomocí tlumočení, které by mohlo zajistit efektivní komunikaci mezi etniky (aktéry), která mluvila různými jazyky, ale která zároveň sdílela prostor jak v osobním, tak pracovním životě.

Hypotézou této práce je, že v mnohojazyčném prostředí dochází k tlumočení, a proto k němu docházelo i v rámci habsburské monarchie. Předmětem zkoumání bude obecná situace v habsburské monarchii a konkrétní podoba tlumočnické praxe v jazykové kombinaci čeština-němčina. Cílem je zmapovat tlumočnickou aktivitu napříč habsburskou monarchií od nástupu Marie Terezie na trůn do rozpadu říše, tedy v letech 1740–1918. V první části představíme stručně historické a geografické informace, týkající se habsburské monarchie. Dále se zaměříme na definici tlumočení jako činnosti a definici tlumočení jako profese. Na příkladu Evropské unie jakožto mnohojazyčného prostředí ilustrováme, jaké podmínky musejí být splněny pro existenci tlumočení. Na základě těchto informací sestavíme seznam faktorů, které ovlivňují přítomnost tlumočení. Tyto faktory detailněji popíšeme ve čtvrté kapitole první části této diplomové práce, na jejímž závěru je graficky zobrazíme ve vztahu k tlumočení jako činnosti a k tlumočení jako profesi.

V druhé části této práce si klademe otázku, zda tlumočení v habsburské monarchii existovalo, a pokud ano, do jaké míry jej můžeme považovat za svébytnou profesi. Zaměříme se na zodpovězení vytyčených otázek z první části v kontextu zkoumaného prostoru a období. Jednotlivé faktory, které definujeme v první části, aplikujeme na kontext habsburské monarchie a na jednotlivé oblasti, v nichž docházelo ke kontaktu mezi mluvčími různých jazyků. Závěrečná kapitola druhé části si klade za cíl určit, zda ve zkoumaném prostoru a období docházelo k profesionalizaci oboru.

Třetí část této práce se zaměřuje na konkrétní podobu tlumočení v habsburské monarchii v kontextu soudnictví v rámci jazykového páru čeština-němčina.

I. Tlumočení v mnohojazyčném prostředí

V první části této práce se zaměříme na podobu tlumočení v mnohojazyčném prostředí a faktory, které jeho existenci ovlivňují. Nejprve uvedeme obecné informace, z nichž budeme vycházet v průběhu této diplomové práce. V první podkapitole představíme prostředí habsburské monarchie z historicko-geografického hlediska. V druhé podkapitole se zaměříme na definici tlumočení jako činnosti obecně a na jeho charakteristiky jako profese. Jako příklad mnohojazyčného prostředí, v němž dochází k tlumočení, následně uvedeme prostředí současné Evropské unie. Z tohoto modelového příkladu vyvodíme závěry ohledně faktorů, které ovlivňují přítomnost tlumočení. Tyto faktory podrobně představíme a jejich vzájemné působení následně shrneme pomocí zjednodušené vizualizace.

1. Historické a geografické vymezení habsburské monarchie

Tato práce se zaměřuje na historické období od nástupu Marie Terezie na habsburský trůn v roce 1740 do pádu habsburské monarchie v roce 1918. Z hlediska geografie je předmětem této práce území habsburské monarchie, jehož rozloha se ve zkoumaném období měnila. Hlavním zaměřením bude s ohledem na zkoumaný jazykový pár čeština-němčina především Předlitavsko s výjimkou Dalmácie a Haliče, ale pro účely srovnání budou zohledněna i další území habsburské monarchie. Uvedené obecné historické a geografické informace v této diplomové práci jsme čerpali z vlastní všeobecné znalosti a z historické publikace Martyna Radyho *Habsburkové. Vzestup a pád světové velmoci*.

1.1. Historie habsburské monarchie

Pro poskytnutí přehledu historického pozadí zkoumaného období představíme v následující části stručnou historii habsburské monarchie, především pořadí panovníků a hlavní historické milníky. V rámci této práce budou zkoumány různé správní a jazykové reformy mající vliv na jazykovou výměnu a tlumočení, k jejichž chronologickému zařazení napomůže právě následující část. Pro zjednodušení uvádíme období vlády jednotlivých panovníků v dědičných habsburských zemích – ostatní tituly jako například titul císaře římského nebudou uváděny. Tato část také slouží k usouvztažnění názvů užívaných pro zkoumané území, které se v průběhu daného období měnily (habsburská monarchie, Rakouské císařství, Rakousko-Uhersko).

V roce 1526 zemřel v bitvě u Moháče Ludvík Jagellonský a na trůn nastoupil Ferdinand I. Habsburský, který se díky Vídeňské smlouvě z roku 1515 stal králem českým a uherským.

Rok 1526 tak značí počátek území neoficiálně nazývaného habsburská monarchie¹, které zahrnovalo dědičné habsburské země: země rakouské a země české. Tyto dva územní celky byly správně odděleny až do poloviny 18. století, kdy došlo ke sloučení v rámci tereziánských správních reforem. Oficiální název získala území habsburské monarchie až v roce 1804, kdy František I. Rakouský přijal císařskou korunu, a z tohoto soustátí (rozšířeného o další územní zisky) se tak stalo Rakouské císařství.

V roce 1740 zemřel Karel VI. a na habsburský trůn nastoupila díky pragmatické sankci jeho dcera Marie Terezie. Po její smrti v roce 1780 se jejím nástupcem stal její syn Josef II. a v roce 1790 jeho bratr Leopold II. Následoval František I., který v dědičných habsburských zemích vládl mezi lety 1792 a 1835, od roku 1804 jako císař rakouský. Jeho nástupcem byl císař Ferdinand I. Dobrotivý (jako král uherský a český známý pod jménem Ferdinand V.). V období jeho vlády došlo k revoluci v roce 1848, kdy ho na trůnu vystřídal jeho synovec František Josef I. V roce 1867 došlo k rakousko-uherskému vyrovnání a vznikla duální monarchie zvaná Rakousko-Uhersko. František Josef I. vládl do roku 1916, kdy na trůn nastoupil poslední monarcha Karel I. Oba tito panovníci vládli v období první světové války, která trvala od roku 1914 do roku 1918. Vláda Karla I. skončila v roce 1918 rozpadem monarchie a vznikem nástupnických států.

1.2. Území habsburské monarchie

Území habsburské monarchie prošlo v období mezi lety 1740 a 1918 mnohými změnami. Ty se týkaly hlavně oblasti Slezska (v roce 1742 připadlo v důsledku první slezské války z velké části Pruskému království), Lombardie (součástí monarchie do roku 1859), Benátska (součástí monarchie do roku 1866), Rakouského přimoří (součástí monarchie od roku 1849), Bosny a Hercegoviny (území anektováno habsburskou monarchií v roce 1908) a dalších především hraničních oblastí.

Habsburská monarchie se v roce 1867 rozdělila na dvě části a vzniklo Rakousko-Uhersko. Tyto dva územní celky, které dělila řeka Litava, se nazývaly Předlitavsko (Rakousko) a Zalitavsko (Uhersko). Území Předlitavska zahrnovalo Země koruny české, rakouská arcivévodství, vévodství a hrabství a další korunní země, díky nimž Předlitavsko sahalo až do Dalmácie a Haliče. Zalitavsko bylo tvořeno Uherským královstvím, které zahrnovalo také slovensky mluvící obyvatelstvo na území dnešního Slovenska, a dále pak Chorvatské a Slavonské království.

Tato práce se zaměřuje na jazykový pár čeština-němčina, proto budou relevantní hlavně oblasti, kde žili mluvčí těchto dvou jazyků. Jedná se konkrétně o převážně česky mluvící Země koruny české a převážně německy mluvící Rakouské arcivévodství pod a nad Enží (dnešní Horní a Dolní Rakousy),

¹ Úzus týkající se psaní velkého či malého písmene v sousloví „habsburská monarchie“ je dnes rozkolísaný. V literatuře se objevují varianty „Habsburská monarchie“ i „habsburská monarchie“. Po konzultaci s Ústavem pro jazyk český jsme se rozhodli, že vzhledem k tomu, že název „habsburská monarchie“ nebyl oficiální, budeme v této práci používat variantu „habsburská monarchie“ s malým písmenem.

dále pak germanofonní vévodství Korutany, Salcbursko, Štýrsko a hrabství Tyrolsko a Vorarlbersko. Tyto korunní země byly po celou dobu zkoumaného období součástí habsburské monarchie, změnil se pouze název politického uskupení, kdy námi zkoumané území připadlo po rakousko-uherském vyrovnání pod Předlitavsko.

2. Tlumočení a jeho rozdělení

Tlumočení budeme pro účely této práce dělit na tlumočení jako činnost a tlumočení jako profesi. Každé tlumočení je činnost, ale jen některé tlumočení lze považovat za výkon profese. Níže se zaměříme na bližší definice tohoto rozdělení.

2.1. Tlumočení jako činnost

V této kapitole se zaměříme na tlumočení jako činnost. Ivana Čeňková (2008, s. 6) definuje tlumočení jako „zvláštní druh zprostředkované mezijazykové a mezikulturní komunikace, jako způsob dorozumívání mezi lidmi hovořícími různými jazyky.“ Podle Franze Pöchhacker (2015, s. 198) je koncept tlumočení „srozumitelné převedení informace“², zde z jednoho jazyka do druhého. Otto Kade (cit. dle Pöchhacker, 2015, s. 199) považuje za definující prvek tlumočení jeho bezprostřední povahu, kdy je sdělení v cílovém jazyce proneseno pouze jednou na základě jediného neopakovatelného vyřčení sdělení v jazyce výchozím.

Výše uvedené definice můžeme všeobecně aplikovat na oba námi definované typy tlumočení: tlumočení jako činnost i tlumočení jako profesi. Tlumočení mohou jako činnost vykonávat i laici, níže tedy uvedeme definice laického tlumočení a detailnější pohled na něj.

Výzkumu laického tlumočení se poprvé začal systematicky věnovat Ljudskanov (1967). Vycházel z předpokladu, že všichni bilingvní lidé umějí překládat (Šindelářová, 2018, s. 10). Souvislosti mezi tlumočením a bilingvismem se budeme věnovat v kapitole 4.2. Bilingvismus jednotlivce.

Podle Antonini (2015, s. 277) je laické tlumočení činností, kterou „vykonávají lidé, kteří v daném oboru nemají žádnou formální přípravu“ a kteří za tlumočení „často nejsou finančně ohodnoceni“³. Laické tlumočení může mít různé podoby od méně formálního tlumočení v rámci komunit až po formalizovanější tlumočení v kontextu právním, lékařském či sociálním (Mikkelsen, 1996, s. 1). Podle Kotašové (2008, s. 2) bývá jako laické (v její práci konkrétně komunitní) tlumočení obvykle označováno takové tlumočení, které je „ve prospěch společnosti a zároveň mimo konferenční

² Překlad: autorka DP

³ Překlad: autorka DP

sály či soudní síně“. Kotašová (ibid) dodává, že se tento typ tlumočení liší od tlumočení konferenčního a doprovodného „především tím, že není určeno delegátům či obchodníkům, cestujícím do zahraničí za obchodními záležitostmi“. Obecně se takové tlumočení zaměřuje na „osoby s nedostatečnou znalostí jazyka státu, v němž se dočasně nebo trvale nacházejí“ (ibid, s. 3).

Whyatt (2012, s. 116n.) tvrdí, že „laičtí tlumočníci jsou v mnoha ohledech lepšími komunitními tlumočníky než profesionální tlumočníci“⁴. Vzhledem k tomu, že sami často žijí v bilingvním prostředí, mají laičtí tlumočníci lepší kulturní znalosti nutné pro pochopení toho, co je potřeba v tlumočení zachovat a kdy může dojít k nedorozumění mezi lidmi z různých sociálních a kulturních prostředí (ibid, s. 116n.). Podle Šindelářové (2018, s. 16) mají laičtí tlumočníci „lépe rozvinutou mezikulturní kompetenci“. Angelelli (2015, s. 35) naopak označuje laické tlumočení jako schopnost „umožnit mezijazykovou komunikaci“⁵, tady čistě jazykový převod v rámci jedné kultury, která sdílí realie, ale nesdílí stejný jazyk. Knapp-Potthoff (cit. dle Šindelářové, 2018, s. 16n.) poukazuje na dvojí funkci laického tlumočení. Figuruje totiž nejen jako „zprostředkovatel sdělení [...], ale také jako mediátor mezi rozlišnými hledisky, přesvědčeními a předpoklady“ (ibid).

Podle Whyatt (2012, s. 117) vnímají laičtí tlumočníci tlumočení pragmaticky jako komunikativní strategii, nepovažují ho za jazykovou operaci ze strukturálního hlediska. Jazyk totiž nevnímají jako systém, tato znalost je pro ně podřadná. V první řadě jde o komunikativní funkci a její splnění. Tlumočení je pro laické tlumočnické nástroj pro umožnění komunikace v případě, že existuje „jazyková bariéra, pokud dvě strany, které si vzájemně potřebují vyměnit určitou informaci, nemají dostatek znalostí společného komunikačního systému, který by jim umožnil sdílet význam, smysl, myšlenky či záměry“⁶ (Whyatt, 2012, s. 117). Tento přístup odpovídá Vermeerově teorii skoposu (1978), podle níž má překlad či tlumočení splnit účel výchozího sdělení i v jeho cílovém kontextu. Podobně na laické tlumočení nahlíží Harris (1976), který jej nazývá přirozeným tlumočením. Jeden z postulátů, který stanovuje pro přirozené tlumočení, zní následovně: „primárním cílem a zároveň předpokladem úspěchu přirozeného tlumočení je přenos informace; lingvistické hledisko je relativně nedůležité, pokud neovlivní předání informace“⁷.

2.2. Tlumočení jako profese

V této kapitole se zaměříme na tlumočení jako profesi. Nejprve uvedeme obecné teoretické definice profese, které následně aplikujeme konkrétně na tlumočení.

⁴ Překlad: autorka DP

⁵ Překlad: autorka DP

⁶ Překlad: autorka DP

⁷ Překlad: autorka DP

Torgersen (cit. dle Hradečné, 2012, s. 8) definuje profesi následovně: „O profesi hovoříme, pokud určitá skupina lidí využívá specifické formální vzdělání k realizaci specifického zaměstnání, které na základě sociálních norem nemůže být vykonáváno lidmi bez tohoto specifického vzdělání.“ Abychom danou činnost mohli definovat jako profesi, musejí být tedy splněné dva předpoklady: existence a dostupnost vzdělání v oboru a požadavek na jeho dosažení ze strany společnosti.

Nyní se zaměříme na tlumočení samotné a jeho podobu jako profese. Nad tlumočením jako profesí můžeme přemýšlet jako o nadstavbě tlumočení jako činnosti. Každé tlumočení je činnost, ale jen v některých případech lze tlumočení považovat za profesi. Grbić (2015, s. 321nn.) upozorňuje, že je obtížné definovat tlumočení jako profesi pomocí jediné definice, která by platila pro všechny typy tlumočení jako profese. Obecná definice profese, například výše uvedená definice od Torgersena, je velmi úzká. Řada typů tlumočení do této definice nemusí spadat, i když jsou společností považovány za profesi. Pro tlumočení je proto zapotřebí zohlednit i další faktory, které ovlivňují, zda se jedná o tlumočení jako profesi, či nikoliv. Těmto faktorům se budeme věnovat ve čtvrté kapitole, Faktory ovlivňující existenci tlumočení.

Otázka profese a statusu tlumočení zůstává aktuální dodnes, jak shrnuje Pöchhacker (2015, s. 200). Samotné počátky tlumočení jako profese jsou nejasné. Grbić (2015, s. 323) zmiňuje první tlumočnické příručky, jako byla příručka Herberta (1952). Autorka poukazuje na to, že Herbertův styl psaní je typický pro snahu o zavedení „nově vznikajícího oboru“⁸ a jeho profesionalizaci (ibid). Lze tedy uzavřít, že v padesátých letech dvacátého století bylo tlumočení stále považováno za novou samostatnou profesi.

Předmětem zkoumání této práce je období mezi lety 1740 a 1918, tedy období před vznikem prvních příruček pro tlumočníky. Přesto se v této práci zaměříme na to, zda tlumočení v tomto období v habsburské monarchii vykazovalo znaky, které přisuzujeme profesi (viz 4. kapitola). Následně vyhodnotíme, zda v habsburské monarchii můžeme některé typy tlumočení považovat za profesi (tedy zda u nich můžeme pozorovat jistý proces profesionalizace) a pokud ano, jaké to jsou (viz 6. kapitola).

3. Evropská unie – modelový příklad mnohojazyčného prostředí

Předmětem této diplomové práce je mnohojazyčné prostředí habsburské monarchie, o které se často mluví jako o prvním pokusu o sjednocené a rovnoprávné státy v rámci většího správního celku, tedy jako o jakémsi „předskokanu“ Evropské unie (EU). Michaela Wolf (2015) ve své obsáhlé knize o tlumočení v habsburské monarchii několikrát zmiňuje Evropskou unii a připodobňuje ji k habsburské monarchii. Na základě popisu toho, jak funguje tlumočení v Evropské unii, vyvodíme v následujících kapitolách jednotlivé faktory, které ovlivňují existenci tlumočení v určité společnosti.

⁸ Překlad: autorka DP

Evropská unie je mnohojazyčné uskupení, v němž žije zhruba 450 milionů obyvatel, kteří mluví odlišnými jazyky (EU má 24 úředních jazyků). Jednotný vnitřní trh EU je založen na čtyřech základních principech – jedná se o volný pohyb zboží, služeb, kapitálu a osob (Ratcliff, 2023). Aby mohli občané Evropské unie využívat těchto svobod, je nezbytné, aby spolu mohli komunikovat navzdory možným jazykovým bariérám.

Komunikace mezi mluvčími odlišných jazyků může probíhat buď s pomocí tlumočnicka, nebo za využití jednoho společného jazyka. Lze předpokládat, že v současné Evropské unii mezi sebou často obyvatelé v každodenních situacích komunikují anglicky, popřípadě jiným jazykem, který je považován za dominantní. Podle dat Evropské komise z roku 2012 (Reithofer, 2018, s. 110n.) mluví anglicky více než polovina obyvatel EU (situace před brexitem, tedy i se zahrnutím rodilých mluvčích). Studie EACEA (ibid) dokládá, že se ve školách v EU anglicky učí až 90 procent žáků a studentů. Lze proto předpokládat, že trend využívání angličtiny bude nadále růst. Můžeme však namítnout, že komunikace jedním společným jazykem nefunguje v každé situaci. Pro jednu komunikující stranu může být jazyk mateřštinou, pro druhou cizím osvojeným jazykem. Takové interakci pak může dominovat jeden z aktérů – nevyvážená komunikace proto nemusí být efektivní. Může také dojít k situaci, kdy aktéři komunikace neovládají na dostatečné úrovni ani jeden společný jazyk. V takovýchto případech bude za určitých podmínek docházet k tlumočení.

Evropská unie považuje tlumočení za důležitý nástroj při realizaci principu mnohojazyčnosti. Angelelli (2015, s. 25) zmiňuje EU jako jeden z případů, kde z více jazykových skupin vznikla nadnárodní politická unie, kde mají jednotlivé jazyky víceméně stejné postavení. EU je největší mezinárodní organizací poskytující tlumočení v nejvyšším počtu jazyků. Od samého vzniku Evropské unie byla politika multilingvismu v popředí zájmu, a to z důvodu garance dostupnosti a transparentnosti v rámci unie (Alonso-Araguás, 2018, s. 1). Již podle nařízení č. 1 Evropského hospodářského společenství (EHS) musely být oficiálním pracovním jazykem EHS všechny úřední jazyky vstoupivších států. Pro splnění principu multilingvismu využívá Evropská unie všech 24 oficiálních jazyků, v nichž se tlumočí. Jedná se však o tlumočení na institucionální úrovni. Existence formálních právních záruk tedy ovlivňuje přítomnost tlumočení v unijních institucích, nikoliv však plošně ve všech kontextech komunikace napříč Evropskou unií.

Na evropské politiky, úředníky či obchodníky je často vyvíjen tlak, aby ovládali cizí jazyky⁹ (angličtina je téměř vždy nutným požadavkem pro mnohé kvalifikované pracovní pozice, jak uvádí kariérní portál jobs.cz, 2013). Tato skutečnost se odráží i na samotném fungování EU na institucionální úrovni. V rámci Evropské komise musejí všichni úředníci umět alespoň anglicky a francouzsky (Reithofer, 2018, s. 111). Pracovními jazyky Evropské komise jsou angličtina, francouzština a němčina

⁹ Informovala o tom např. média: irozhlas.cz (2022), denik.cz (2020), echo24.cz (2020), ct24.ceskatelevize.cz (2022), viz bibliografie.

(European Commission, 2023). Angličtina je pracovním jazykem v 96 % unijních institucí a v osmi z nich je jediným pracovním jazykem (Reithofer, 2018, s. 114). Tlumočení do angličtiny je poskytováno na 98 % jednání – anglická tlumočnická kabina je tedy takřka nenahraditelná (ibid). Z výše uvedeného vyplývá, že postavení jazyků není plně rovnocenné – je jasně patrné dominantní postavení angličtiny. Toto výsadní postavení převzala angličtina po velkém rozšíření EU v roce 2004 po francouzštině (ibid, s. 113). Můžeme tedy tvrdit, že i před celosvětovým rozšířením angličtiny byl určitý jazyk v prostředí Evropské unie privilegován a úplná rovnost jazyků neexistovala. Na příkladu EU tedy vidíme, že se jedná o asymetrický vztah mezi jazyky, kdy je jeden jazyk (dnes angličtina) jazykem dominantním. V takové situaci aktéři komunikace buď z vnitřní motivace, či v důsledku tlaku zvnějšku komunikují v dominantním jazyce, nikoli v jazyce vlastním s využitím tlumočnicka. Právě postavení jazyků je proto jedním z faktorů, které ovlivňují to, zda bude v dané situaci k tlumočení docházet.

Torgersen (cit. dle Hradečné, 2012, s. 8) zmiňuje, že existence profese předpokládá dostupnost specializovaného vzdělávacího rámce v oboru. Evropské instituce jsou garantem odborné přípravy tlumočnicků. Zaštiťují univerzitní program konferenčního tlumočení EMCI (European Masters in Conference Interpreting), sdružující 40 univerzit v EU, na nichž se vyučuje tlumočení. Vidíme tedy, že pro tlumočení vzdělávací rámec existuje. Podle Torgersena (ibid) dále existenci profese ovlivňují sociální normy, které požadují, aby tohoto odborného vzdělání bylo dosaženo. Daná profese pak nemůže „být vykonávána lidmi bez tohoto specifického vzdělání“ (ibid). Evropská unie zaměstnává 800 stálých tlumočnicků a má smlouvu s dalšími 3 200 tlumočnickými na volné noze (Politico, 2020). Jejich výběr je podmíněn minimálním požadovaným vzděláním a splněním akreditačních zkoušek, případně dalších vstupních testů. Bez splnění těchto požadavků nemůže daný jedinec pro EU tlumočit. Tlumočení pro instituce EU proto splňuje nejužší definici profese, tedy nutnost existence odborného vzdělání a požadavek na jeho dosažení.

Evropské instituce také zajišťují odpovídající kvalitu tlumočnických služeb. V rámci unijních institucí probíhá pravidelně kontrola kvality tlumočnicků. Tu hodnotí posluchači tlumočení (tedy klienti, kteří tlumočení poptávají) a kolegové tlumočníci (tedy ti, kteří tlumočení nabízejí) (European Commission, 2022). Požadovaná kvalita v rámci institucí EU může také ovlivnit požadovanou kvalitu na trhu jednotlivých členských států. Tlumočníci, kteří na volné noze pracují pro Evropskou unii, jsou zastoupeni profesní organizací AIIC, v jejímž zájmu je mimo jiné zajištění spravedlivých pracovních podmínek a platového ohodnocení (AIIC, 2023). Požadavek kvality a odpovídající finanční ohodnocení jsou dalšími faktory, které můžeme zařadit mezi společenské normy, jež ovlivňují existenci a podobu tlumočení jako profese.

Jazyková situace v rámci Evropské unie ilustruje, že přítomnost tlumočení v různých komunikačních situacích ovlivňují různé faktory. V následující části tyto faktory shrneme a blíže představíme.

4. Faktory ovlivňující existenci tlumočení

Z výše uvedeného příkladu mnohojazyčného prostředí Evropské unie můžeme vyvodit, které faktory ovlivňují přítomnost a podobu tlumočení. Určení těchto faktorů a jejich popis bude předmětem této kapitoly. Jednotlivé faktory nejprve představíme formou seznamu a následně je rozebereme podrobněji. Na závěr je graficky znázorníme a nastíníme jejich vzájemné souvislosti. Analýza těchto faktorů nám pomůže naplnit cíl této diplomové práce – zjistit, zda v habsburské monarchii docházelo k tlumočení mezi češtinou a němčinou a pokud ano, jakou mělo podobu.

Na základě definic tlumočení a výše uvedeného příkladu jazykové situace a tlumočení v EU uvádíme následující faktory, které ovlivňují přítomnost tlumočení a jeho podobu:

- bilingvismus ve společnosti a postavení jazyků v dané společnosti,
- bilingvismus jednotlivce,
- existence a dostupnost odborného tlumočnického vzdělání,
- společenské normy:
 - o požadavek na získání vzdělání v oboru,
 - o požadavek na odpovídající kvalitu tlumočení,
 - o nárok na odpovídající finanční ohodnocení.

První dva z výše uvedených faktorů považujeme za faktory, které s jistotou ovlivňují existenci obou námi definovaných typů tlumočení: tlumočení jako činnosti i tlumočení jako profese. Jedná se o přítomnost bilingvismu ve společnosti (a s ním související postavení jazyků) a bilingvismus jednotlivce ve vyváženém poměru lidí, kteří nejsou bilingvní a nerozumí si, a mohou tedy potřebovat tlumočení, a těch, kteří bilingvní jsou, a mohou tak mezi oběma jazyky tlumočit. Tato dvě kritéria musejí být splněna, má-li v dané situaci dojít k tlumočení (existenci tlumočení jako činnosti).

Torgersen (cit. dle Hradečné, 2012, s. 8) zmiňuje dva hlavní faktory definující profesi, z nichž vycházíme: existence a dostupnost formálního specializovaného vzdělání a společenské normy požadující získání tohoto odborného vzdělání. Jak jsme však ilustrovali v kapitole 2.2. Tlumočení jako profese, na tlumočení není možné aplikovat úzkou obecnou definici profese, jelikož by pak v některých situacích, v nichž ho sami aktéři za profesi považují, tlumočení definici profese nesplňovalo. V případě tlumočení je tedy zapotřebí zohlednit i další faktory uvedené výše, jmenovitě požadavek na odpovídající kvalitu a nárok na finanční ohodnocení za tlumočnický výkon.

V následujících podkapitolách rozebereme jednotlivé faktory podrobněji.

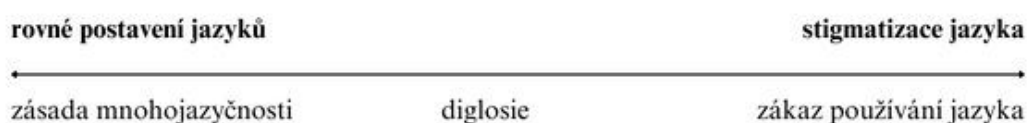
4.1. Společenský bilingvismus

Bilingvismus ovlivňuje, zda ve společnosti dochází k tlumočení. Podle De Groot (2015, s. 31) bilingvismus s přítomností tlumočení úzce souvisí. Bilingvismus můžeme vnímat jako bilingvismus jednotlivce (individuální bilingvismus), tedy schopnost jednoho člověka mluvit dvěma jazyky na vysoké úrovni, nebo jako společenský bilingvismus (bilingvismus ve společnosti), kdy v rámci jedné komunity koexistuje více jazyků. Bilingvismus jednotlivce bude předmětem kapitoly 4.2.

Ke společenskému bilingvistu dochází v případě komunit žijících ve stejné geografické oblasti, které však mluví odlišnými jazyky. Vzájemně spolu interagují – nežijí paralelně vedle sebe, ale jejich světy se prolínají. V otázce přítomnosti tlumočení v dané společnosti hraje roli souhra faktorů společenského bilingvistu a faktorů bilingvistu jednotlivce, kterému se budeme věnovat v kapitole 4.2. Na jednu stranu je nutné, aby v dané společnosti žili lidé, kteří mluví odlišnými jazyky (společenský bilingvismus), ale zároveň dostatečně neovládají jazyk druhé skupiny (absence bilingvistu jednotlivce) – nemohou spolu tedy komunikovat bez tlumočení. Na druhou stranu je však rovněž nutné, aby se v daném místě vyskytovali alespoň nějakí bilingvní jednotlivci, kteří mají dostatečné jazykové znalosti a další kompetence, aby mohli tlumočení poskytnout. Proto musí být bilingvismus jednotlivce v dané komunitě přítomný minimálně do té míry, aby jedinci schopní tlumočit existovali, ale zároveň maximálně do té míry, aby nebyli bilingvní všichni obyvatelé daného prostoru, jelikož by pak po tlumočení nebyla poptávka. Přítomnost bilingvistu ve společnosti a relativní absence bilingvistu jednotlivce tedy vede k poptávce po tlumočení. Konkrétně se často jedná o příhraniční oblasti, v nichž žijí bilingvní jednotlivci, kteří mohou „jakožto tlumočníci umožnit mezijazykovou komunikaci.“¹⁰ (Angelelli, 2015, s. 36). Angelelli zde užívá pojmu „mezijazyková komunikace“, nikoliv „mezikulturní“ – jedná se totiž o příslušníky stejné kultury, kteří sdílí stejné reálie a celkovou skutečnost, pouze mluví jiným jazykem.

4.1.1. Postavení jazyků

Zda v daném společenství dochází k tlumočení, popřípadě do jaké míry, je ovlivněno také postavením jazyků v dané společnosti. Pro účely této práce jsme vytvořili následující škálu, která zahrnuje typy postavení jazyků ve společnosti:

¹⁰ Překlad: autorka DP

Na jedné straně škály (vlevo) se nachází společnost, v níž je postavení jazyků rovné. Jazyky jsou využívány ekvifunkčně, jejich rodilí mluvčí mají stejná jazyková práva a mohou si zvolit, jakým jazykem budou mluvit. Jako příklad můžeme uvést zásadu mnohojazyčnosti v rámci EU, byť princip mnohojazyčnosti se někdy může lišit od reality (viz 3. kapitola). Ekvifunkční použití jazyků může fungovat i v bilingvní společnosti, kde se postavení jazyků mírně liší. Jeden jazyk může být používán dominantněji, postavení jazyků je tedy více či méně asymetrické, avšak jsou používány ve stejných kontextech. Rozdíl je tedy spíše v četnosti a počtu mluvčích než v jiné funkci jazyků, jako je tomu u diglosie (viz níže). Příkladem může být bývalé Československo, kde bylo použití češtiny a slovenštiny ekvifunkční, avšak v závislosti na četnosti rodilých mluvčích jednoho ze dvou jazyků byl vždy jeden z nich dominantněji zastoupen. V případě Československa se prosadil receptivní bilingvismus (Nekula, 2017), jehož definici uvádíme v kapitole 4.2. Bilingvismus jednotlivce.

Dojde-li k extrémní asymetrii v postavení jazyků, kdy je jeden z jazyků dominantní a používání druhého, minoritního jazyka s sebou nese určité společenské konotace, mluvíme o diglosii. Tento pojem zavedl v roce 1959 Charles Ferguson. Diglosii chápeme jako funkčně diferenciované používání dvou (nebo více) jazyků či jazykových variet v jedné společnosti (Krefeld, cit. dle Wolf, 2015, s. 50). Jedná se o situaci, kdy se v jedné společnosti používá více jazyků, které „nejsou využívány současně ke stejným účelům, avšak každý má svoji funkci.“ (Hradilová, 2020, s. 11) Jako příklad diglosie uvádí Ferguson (1959) spisovnou němčinu a švýcarskou němčinu v dnešním Švýcarsku, kde tyto jazyky nejsou ekvifunkční. Podle Ferguson (1959, s. 5) hraje roli status jazyka, kdy společnost považuje „varietu V v mnoha ohledech za nadřazenou varietě N,“ přičemž V je označení jazyka vysokého (tedy dominantního, úředního) a N jazyka nízkého (tedy hovorového, minoritního). Podle Morgensternové, Šulové a Scholl (cit. dle Hradilové, 2020, s. 11) bývá často „jazyk menšiny užíván doma a v užších sociálních kontaktech, zatímco jazyk většiny v zaměstnání, vzdělávacích institucích, médiích.“ Tomu odpovídá i rozdělení Fishmana (2003, s. 2) na jazyk vysoký, „užívaný ve spojitosti s náboženstvím, vzděláním a dalšími aspekty vysoké kultury,“ a na jazyk nízký, užívaný „ve spojitosti s každodenním rodinným životem, domovem a prací“. Na rozdíl od Morgensternové et al řadí Fishman pracovní komunikaci mezi doménu jazyka nízkého. Striktně oddělené užívání jazyků rozlišuje Ferguson (1959, s. 10): „žádná část řečového společenství pravidelně neužívá V jako prostředek běžné konverzace a [...] jakýkoliv pokus o takové užití je pocíťován [...] jako nepřírozený a umělý.“ Rovněž Angelelli (2015, s. 35) upozorňuje na nerovné postavení jazyků v diglosii: „jeden z daných jazyků můžeme definovat jako dominantní jazyk či jazyk společnosti a druhý jako minoritní jazyk.“¹¹ To má podle Angelelli (ibid) vliv na hodnoty, které si lidé s jednotlivými jazyky pojí, a také na to, jakým jazykem primárně mluví bilingvní jednotlivci. Můžeme předpokládat, že status jazyků v rámci diglosie potom může ovlivnit politiku a také nabízené tlumočnické služby. Ferguson (1959, s. 11) zmiňuje faktory, které mohou vést

¹¹ Překlad: autorka DP

k rozpadu diglosie. Mezi tyto faktory patří touha „po vyspělém spisovném ‚národním‘ jazyce jako atributu autonomie a suverenity,“ což může vést ke sjednocení dané jazykové skupiny a jejímu oddělení od zbytku společnosti.

Krajní případ stigmatizace jazyka může vést k jeho úplnému zákazu na daném území v určité sféře (např. školství) nebo úplně (např. i v domácnosti). Jako příklad můžeme uvést zákaz používání jidiš v rámci josefínských reforem v habsburské monarchii (Gregr, 2016, s. 41). Úplný zákaz jazyků však nemusí nutně znamenat absenci kontaktu, a tedy i vzájemného vlivu mezi jazyky a jejich mluvčími.

Je nezpochybnitelné, že postavení jazyků ve společnosti ovlivňuje to, zda bude v rámci vícejazyčné komunikace probíhat tlumočení. Je-li respektována zásada mnohojazyčnosti, je pravděpodobné, že k tlumočení docházet bude, jak jsme ilustrovali na příkladu vícejazyčného prostoru Evropské unie. V bilingvní společnosti může docházet k tlumočení, jsou-li oba jazyky vnímány jako rovnocenné, jejich užití je ekvifunkční a ke komunikaci v každém z nich dochází ve stejných kontextech. Chybí-li tato symetrie ve vztahu mezi dvěma jazyky a jejich užitím, bavíme se o diglosii. V takovém případě je ekvifunkční využití jazyků ve stejném kontextu méně pravděpodobné, z čehož vyplývá, že to stejné platí pro tlumočení. Pokud dojde k úplné stigmatizaci jazyka a jeho zákazu používání v určitých situacích, lze konstatovat, že je přítomnost tlumočení v takové situaci velmi nepravděpodobná.

4.2. Bilingvismus jednotlivce

Bilingvismus jednotlivce, neboli jeho dvojjazyčnost, můžeme definovat jako „jev, který je obvykle chápán jako schopnost člověka ovládat více než jeden jazyk na určité úrovni.“ (Hradilová, 2020, s. 10). Bilingvismus jednotlivce je nutným předpokladem pro tlumočnický – bez znalosti alespoň dvou jazyků na určité úrovni by nebyl dotyčný jedinec schopen tlumočit. Podle Antonini (2011, s. 102n.) jsou tlumočníci „bilingvní mluvčí, kteří vystupují v roli jazykového a kulturního zprostředkovatele“¹². Nabízí se zde otázka, zda je bilingvismus sám o sobě automaticky předpokladem pro schopnost tlumočit, nebo zda je nutným základem pro další rozvoj tlumočnických dovedností.

Bilingvismus jednotlivce jako předpoklad pro úspěšné tlumočení byl předmětem studia mnoha teoretiků v oblasti translologie. V zásadě se přístup dělí do dvou skupin: na teoretiky, kteří považují překládání a tlumočení za vrozenou schopnost všech bilingvních jednotlivců, a na teoretiky, kteří vedle bilingvismu považují za nutný předpoklad pro tlumočení také další dovednosti a zkušenosti. Základy studia překládky ze strany bilingvních jednotlivců položil Ljudskanov (1967), který vycházel z předpokladu, „že všichni bilingvní lidé umí překládat“, a to díky „určitěmu druhu intuice a zvyku.“

¹² Překlad: autorka DP

(cit. dle Šindelářové, 2018, s. 10n.). Stejného názoru je Harris (1973, 1977), který říká, že „přirozený překlad je překlad vykonávaný bilingvními osobami v běžných situacích, aniž by na to tyto osoby byly speciálně trénovány“ a že „schopnost tlumočit a překládat nemají jen profesionálně zaškolení tlumočníci a překladatelé, ale je to přirozená dovednost všech bilingvních mluvčích“ (cit. dle Šindelářové, 2018, s. 11). S tímto pohledem souhlasí Sherwood (1978), která tvrdí, že „bilingvismus sám o sobě implikuje překládání“ a že ho jsou schopné i malé děti, a to „od okamžiku, kdy začínají ovládat druhý jazyk“ (cit. dle Šindelářové, 2018, s. 12). Naopak Toury (1995) považuje bilingvismus za „určitý výchozí bod“ či „minimální požadavek“ pro tlumočení, který je ale nutné vědomě aktivovat. K tomu je nutná „souhra osobnostních vlivů a vlivu prostředí“ (cit. dle Šindelářové, 2018, s. 13). Podobně se k bilingvistice vyjadřuje Whyatt (2012), podle níž jsou všichni bilingvní jedinci „schopní překládat, avšak pouze někteří z nich rozvinou tuto přirozenou schopnost na odbornou úroveň“ (cit. dle Šindelářové, 2018, s. 16). „Znalost dvou jazyků je výchozím bodem a hlavním předpokladem pro překladatelskou expertízu“ (ibid). Také De Groot (2015, s. 31) upozorňuje, že bilingvismus sám o sobě není jediným předpokladem pro úspěšné tlumočení. Zohledníme-li chronologii výše zmíněných přístupů, je patrné, že přístup k tlumočení jako k vrozené dovednosti převažoval v raných výzkumech. Teoretici, kteří prosazují bilingvismus jako odrazový můstek pro osvojení tlumočnických dovedností, své teze publikovali později. Jedná se tedy nejspíš o přirozený vývoj disciplíny a postupnou snahu o profesionalizaci oboru.

Domníváme se, že bilingvismus jakožto automatická schopnost tlumočit bez nutnosti získání či budování dalších kompetencí, může být v některých kontextech postačující pro tlumočení jako činnost. Jak jsme zmínili v kapitole 2.1., pro tlumočníky laiky je tlumočení hlavně komunikační strategií, kde je jazyková stránka činnosti upozaděna (Whyatt, 2012, s. 117). Lze proto předpokládat, že kterýkoliv bilingvní jednotlivec má díky vynikající znalosti obou jazyků a neustálým změnám užívaného jazyka (*code switching*) schopnost tlumočit na laické úrovni. Bavíme-li se však o tlumočení jako profesi, domníváme se, že je nutné mít vedle bilingvistu i další kompetence. Tlumočení jako profese předpokládá dosažení formálního vzdělání, v rámci nějž daný jedinec tlumočnické kompetence získá, a také splnění společenských norem, které dané vzdělání vyžadují (viz kapitola 2.2.). Roli však hrají i další faktory, jako je požadovaná kvalita či finanční odměna za tlumočení. De Groot (2015, s. 31) vidí bilingvismus jako nutnou, avšak samu o sobě nepostačující podmínku pro tlumočení jako profesi. Z těchto skutečností vyvozujeme závěr, že pro existenci tlumočení jako profese bilingvismus sám o sobě nestačí.

Angelelli (2015, s. 36) bilingvní jednotlivce rozděluje na ty, kteří si zvolili být bilingvní (naučili se druhý jazyk v důsledku vlastní motivace), a ty, kteří se druhý jazyk naučit museli, a to z důvodu okolností, které nemohli ovlivnit. Jedná se často o děti imigrantů nebo děti ze smíšených rodin. Také se může jednat o jedince, kteří z pracovních důvodů žijí v místě, kde se nemluví jejich mateřštinou, ale pro výkon práce musejí komunikovat v místním jazyce, a tak se daný jazyk naučit museli. V důsledku kontextu dané situace, motivace jedince a jazykové politiky může i toto rozdělení bilingvistu

ovlivňovat to, zda bude docházet k tlumočení a zda se bude jednat o tlumočení jako činnost, nebo o tlumočení jako profesi. Můžeme předpokládat, že jedinci, kteří se jazyk naučili dobrovolně, budou mít často ambice stát se tlumočníky profesionály. Ti, kteří byli nuceni se jazyk naučit z důvodů externích, se mohou ocitnout v situaci, kdy se po nich bude požadovat, aby v dané komunikační situaci tlumočili. V takovém případě se nebude jednat o tlumočení jako profesi, nýbrž o tlumočení jako činnost.

De Groot (2015, s. 31) rozděluje bilingvismus jednotlivce na ekvivalentní bilingvismus a dominantní bilingvismus. Ekvivalentní bilingvismus se podle ní vyznačuje znalostí obou jazyků na stejné úrovni. V případě dominantního bilingvismu ovládá jedinec jeden z jazyků na vyšší úrovni než druhý. Angelelli (2015, s. 36) dodává, že pro tlumočnický je podstatné dosáhnout ekvivalentního bilingvismu. Připouští však, že v některých kontextech může být jazyková úroveň tlumočnicka nižší, a přesto může dojít k efektivně přetlumočené komunikaci. Jako příklad uvádí tlumočení u lékaře. U konferenčního tlumočení může být jako ekvivalentně bilingvní tlumočnick považován takový jedinec, který tlumočí aktivně do obou jazyků ve své kombinaci (ibid). Dovolíme si však poznamenat, že mateřština bude často u mnoha tlumočnicků stále silnějším jazykem než jejich aktivní pracovní jazyk. Ekvivalentní bilingvismus je tedy kritériem, na nějž nelze pohlížet striktně bez ohledu na daný kontext.

De Groot (2015, s. 31) dále rozlišuje produktivní a receptivní bilingvismus (jinde nazýván také pasivní bilingvismus), kdy se jedná o schopnost či absenci schopnosti využívat cizí jazyk aktivně – tedy schopnost mluvit, nebo schopnost pouze poslouchat a porozumět. Podíváme-li se na tlumočení jako činnost, můžeme konstatovat, že produktivní bilingvismus není nutnou podmínkou. Tlumočí-li laik, jehož cílem je zprostředkování komunikační situace, nemusí být motivován se cizí jazyk učit aktivně. Pro tlumočení jako profesi to ovšem neplatí. Tlumočnick by měl být produktivně bilingvní, aby mohl komunikovat s klienty, zeptat se řečníka na upřesnění informace či přímo aktivně tlumočil do daného cizího jazyka.

4.3. Odborné tlumočnické vzdělání

Důležitým faktorem, který ovlivňuje existenci tlumočení jako profese, je možnost získat tlumočnické vzdělání. V kapitole 2.2. jsme uvedli obecné definice profese, které jako hlavní kritérium profese uvádějí existenci vzdělávacího rámce a možnost dosažení patřičného vzdělání.

Na vzdělání můžeme pohlížet ze strany nabízejících vzdělávacích institucí a ze strany zájemců o studium. Klademe si otázku, zda lze tlumočení studovat a zda o existující vzdělávací program v dané společnosti mají uchazeči zájem, tedy zda jsou dostatečně motivováni splnit studijní povinnosti. Motivace získat vzdělání v oboru souvisí s požadavkem na jeho dosažení ze strany společnosti, čemuž se budeme věnovat v kapitole 4.4. Společenské normy.

Dostupnost odborného tlumočnického vzdělání můžeme uvést na příkladu České republiky. V České republice dnes existuje formální specializované vzdělání, které mohou tlumočnicki získat. Tlumočení lze studovat na Univerzitě Karlově a na Univerzitě Palackého v Olomouci. Studijní program

tlumočnictví na Ústavu translologie Univerzity Karlovy se zaměřuje na poskytnutí znalosti daného cizího jazyka na co nejvyšší úrovni a aplikaci těchto znalostí v rámci tlumočení konsekutivního, simultánního, z listu a simultánního s textem (Ústav translologie, 2023). Dále je předmětem studia získání povědomí o konvencích mluvených projevů ve studovaných kulturách. Důležitá je pro získání tlumočnického vzdělání schopnost odborně zhodnotit kvalitu tlumočnického výkonu. Vyučována je také teorie tlumočení. Student je během studia obeznámen s tlumočnickým trhem a profesními organizacemi. Cílem studia je rovněž být poučen ohledně tlumočnické etiky (ibid). Je tedy patrné, že náplní studia jsou velmi konkrétní teoretické i aplikovatelné znalosti a dovednosti, které studenta připravují přímo na výkon tlumočnické profese. Můžeme uzavřít, že v České republice existuje vzdělávací rámec, v rámci nějž mohou studenti dosáhnout odborného vzdělání v oboru tlumočení.

4.4. Společenské normy

Společenské normy, které zmiňuje Torgersen, ovlivňují postavení tlumočení jako činnosti a jeho existenci jako případné profese. Torgersen (cit. dle Hradečné, 2012, s. 8) mezi tyto společenské normy řadí jmenovitě požadavek na získání odborného vzdělání v oboru. Jak jsme však zmiňovali, pro tlumočení je tato definice příliš úzká a v jeho existenci jako profese hrají roli i další faktory. Na příkladu tlumočení v rámci EU jsme ilustrovali, o jaké další faktory se jedná: požadavek na odpovídající kvalitu tlumočení a nárok na odpovídající finanční ohodnocení. Tyto společenské normy jsou velmi proměnlivé a ovlivnitelné jednotlivými aktéry, zároveň je nelze aplikovat plošně na všechny typy tlumočení.

Společenské normy mohou být vyžadovány formálně (např. závazné požadavky po tlumočnících uvedené v zákoně), nebo neformálně (např. utvářeny představou klientů). Normy na tlumočení tedy mohou klást následující aktéři:

- společnost v nejširším slova smyslu a její představa o prestiži tlumočení,
- koncoví klienti a jejich představa o službě, kterou poptávají,
- profesní organizace a jejich stanovy a etické kodexy,
- kolegové tlumočníci a jejich profesní nároky,
- instituce pomocí interních předpisů a norem,
- stát formou zákonů.

V následujících podkapitolách se zaměříme na jednotlivé výše zmíněné aktéry, kteří po tlumočnících vyžadují námi definované společenské normy (požadavek na dosažení daného vzdělání, na odpovídající kvalitu tlumočení a na odpovídající finanční ohodnocení). Jednotliví aktéři mohou jeden druhého ovlivňovat – jejich vliv na tlumočení se prolíná. Předmětem následující části bude také to, jakou formou jsou tyto požadavky kladeny a do jaké míry jsou závazné.

4.4.1. Společenské normy a prestiž tlumočení

Normy na tlumočení může klást společnost jako celek. Můžeme předpokládat, že nároky společnosti budou úzce souviset s prestiží tlumočení a jeho statusem. Míra profesionalizace a prestiže totiž ovlivňuje to, jaké nároky společnost na tlumočení klade a jaká má očekávání. Pohledem na to, jaké klade společnost požadavky, lze tedy usuzovat míru profesionalizace.

Pokud je tlumočení považováno za zavedenou a prestižní profesi, můžeme se domnívat, že bude ve společnosti panovat větší ochota poskytnout za tuto službu vyšší finanční odměnu. Společnost totiž očekává výkon odpovídající standardům prestiže tlumočení. Bude proto požadovat odpovídající vzdělání v oboru a také patřičnou kvalitu výkonu. Jedná-li se o zavedenou profesi, můžeme předpokládat, že je kvalita společností vyžadována. Pokud tlumočnické neposkytuje kvalitní výkon, může pro něj být obtížné v poučené společnosti získat tlumočnické zakázky. Jak konstatuje Sobolevičová (2013, s. 49): „Výkon špatného tlumočnicka je většinou evidentní a existuje větší pravděpodobnost, že si klient bezprostředně uvědomí, že je třeba ho nahradit.“ To následně může vést k vyřazení nekvalitních tlumočnicků a ke kultivaci tlumočnického trhu.

Pokud však společnost nepovažuje tlumočení za etablovanou profesi, nemusí na tlumočení klást patřičné nároky a nemusí být ochotna výkon patřičně finančně ohodnotit. Sobolevičová (2013, s. 42) uvádí, že si mnozí tlumočníci „myslí, že nejsou odpovídajícím způsobem doceněni“. Autorka dále vychází ze studie Katana (2011) a z diplomové práce Adamovské (2005): „43 % dotazovaných v Katanově studii považuje status tlumočnicků za vysoký; 21 % českých tlumočnicků (respondentů Adamovské) považuje postavení tlumočnicka za velmi dobré, 67 % za dobré, pouze 8 % za špatné“ (ibid, s. 41). Vidíme tedy, že se názor individuálně liší, ale obecně má podle tlumočnicků jejich práce „nižší status, než by si zasloužovala“ (ibid, s. 45). Důvodem nedostatečného ocenění tlumočnické práce je podle tlumočnicků to, že „většina lidí není s tímto povoláním vůbec v kontaktu,“ což uvádějí také jako jednu z „příčin neznalosti profese na veřejnosti“ (ibid). Společnost nemusí být obeznámena s existencí specializovaného vzdělávacího rámce, a proto po tlumočnických odpovídající vzdělání v oboru nepožaduje. Očekávání společnosti, co se týče kvality, jsou pak nižší, případně pro ni kvalita výkonu může hrát velmi minoritní roli a nemá potřebu se jí blíže zabývat. Za výkon, nad nímž společnost nepřemýšlí jako nad odborným a kvalitním, potom nemusí být mezi veřejností ochota zaplatit odpovídající částku. To vše povede k tomu, že tlumočení nebude kultivováno a standardy zůstanou nízké.

Normy vyžadované společností nemusejí být závazné – společnost jako celek netvoří etické kodexy, zákony ani předpisy. Jedná se proto o nezávazné požadavky, které však mohou mít na podobu a status tlumočení nezanedbatelný vliv.

Pohled společnosti na tlumočení může být ovlivňován činností profesních organizací, institucí či státu. Těmto aktérům se budeme věnovat v následujících kapitolách.

4.4.2. Normy a představy klientů

Splnění jednotlivých norem mohou po tlumočnících požadovat také koncoví klienti. Jejich pohled je formován pohledem společnosti jako celku, který jsme zmínili v předchozí kapitole. Zájem klientů je však užší a konkrétnější než pohled celé společnosti na tlumočení obecně.

Cílem koncových klientů je obstarat funkční tlumočení pro danou komunikační situaci. Jejich představa o tom, jakou službu poptávají, se bude lišit u každého jednotlivého klienta. Rozdíl ve vnímání tlumočení mezi jednotlivými klienty můžeme přisuzovat jejich „osobní zkušenost[i] s oborem“ (Sobolevičová, 2013, s. 52). Předpokládáme, že pokud je klient na tlumočení zvyklý a má s ním bohatou zkušenost, pak bude také obeznámen s tím, že tlumočnický má být vzdělaný v oboru, že tlumočení má mít určitou kvalitu a že by za tuto náročnou činnost měl být odměněn odpovídající finanční částkou. Naopak pokud se jedná o nepoučeného klienta, může být postavení tlumočnicka oslabeno: „Vztah mezi tlumočnickým vzděláním spolu se schopnostmi a sociálním postavením je oslabován také tím, že samotní zákazníci nevědí, jaké je tlumočnicko vzdělání a co toto vzdělání obnáší“ (Sobolevičová 2013, s. 49). Po tlumočnickovi takový klient pak odpovídající vzdělání nemusí vyžadovat.

Rozdíl ve vnímání tlumočení ze strany klientů můžeme ale také přisuzovat dané komunikační situaci a typu tlumočené akce. Jako příklad můžeme uvést klienta, který shání tlumočení na velkou konferenci korporátní společnosti. Jeho očekávání se budou lišit od očekávání druhého hypotetického klienta, který například organizuje doprovodné tlumočení na filmovém festivalu. Jejich finanční možnosti jim dovolí rozdílné finanční ohodnocení tlumočnicka. Může se také lišit požadavek na kvalitu výkonu. V rámci korporátní konference může být po účastnících požadována zpětná vazba na tlumočení. Kvalita tlumočení je zde proto důležitým kritériem. Během hypotetického festivalu naopak kvalita tlumočnického výkonu nemusí být předmětem podrobnějšího hodnocení. Pro některé klienty může být rozhodujícím faktorem pro využití služeb tlumočnicka jeho odborné vzdělání či členství v profesní organizaci. Jako příklad můžeme uvést některá ministerstva ČR, která využívají tlumočení pouze členů Asociace konferenčních tlumočnicků (ASKOT, viz níže). Pro někoho jsou tato kritéria irelevantní.

Vzhledem k tomu, jak individuální jsou normy požadované klienty, nelze tvrdit, že jsou tyto normy pro tlumočnický obecně závazné. Chtějí-li pro daného klienta tlumočit, je zapotřebí shodnout se na konkrétní představě o tlumočení, která bude vyhovovat oběma stranám. Normy požadované ze strany klientů tedy za obecně platné nepovažujeme.

Představu klientů mohou ovlivnit profesní organizace, které mohou kultivovat povědomí o spravedlivých cenách a šířit povědomí o tom, co vše tlumočení obnáší.

4.4.3. Profesionální normy a etické kodexy

Jak již bylo zmíněno, domníváme se, že sociální normy mohou být utvářeny či silně ovlivňovány profesními organizacemi.

Profesionální organizace sdružují tlumočníky, na které kladou jakožto na své členy určité nároky. Například v České republice existuje několik profesních organizací: Jednota tlumočnicků a překladatelů (JTP), Asociace konferenčních tlumočnicků (ASKOT) či Komora soudních tlumočnicků (KST). Všechny tyto organizace po svých členech vyžadují respektovat profesní požadavky. Ty mohou být formulovány ve stanovách organizací či v jejich etických kodexech. Jako příklad uvádíme bod B sekce II článku 7 Stanov JTP (2015), kde je jako povinnost členů JTP „dodržovat stanovy JTP, jejichž nedílnou součástí je Etický kodex tlumočnicka a překladatele“.

Profesionální organizace mohou po svých členech vyžadovat dosažení vzdělání v oboru. Jako příklad uvedeme bod 3.2. sekce III o členství v asociaci ASKOT: členem asociace se může stát osoba, která „prokazatelně dosáhla náležitého vzdělání“. Vstup do asociace ASKOT je navíc možný až po několikaleté tlumočnické praxi a na základě osobního doporučení současných členů asociace. Důrazem na nutné získání formálního vzdělání, tlumočnických zkušeností a respektování etického kodexu a stanov mohou být profesní organizace jistým garantem kvality tlumočení. Například JTP v popisu organizace uvádí, že dbá na „povznesení [...] kvality překladu a tlumočení“. Můžeme proto tvrdit, že kvalita je pro profesní organizace vysoce relevantní.

Profesionální organizace mohou také prosazovat spravedlivé pracovní podmínky pro tlumočníky. KST (2023) uvádí v popisu organizace, že „hájí profesní, pracovní právní a sociální zájmy svých členů“. Mezi spravedlivé pracovní podmínky řadíme také spravedlivé finanční ohodnocení. Profesionální asociace mohou tlak na cenotvorbu vyvíjet nepřímo (například koncentrací tlumočnicků profesionálů, kteří sazby přímo utvářejí, komunikací s veřejností ohledně oboru či pořádáním seminářů týkajících se cenotvorby), nebo přímo (regulací sazeb). Do roku 2017 vydávala JTP doporučené minimální tarify za překlad a tlumočení. Jejich vydávání však bylo na základě usnesení Rady JTP z 25. 10. 2017 zrušeno, a to z důvodu ochrany hospodářské soutěže (TOP 128). Naopak například na rakouském trhu jsou ceny za tlumočnické služby stále jistým způsobem ovlivňovány profesní asociací Universitas (Honorarspiegel, 2021). Ta zveřejňuje průměrnou výši honorářů za překlady a tlumočení za uplynulé zkoumané období. Tyto údaje jsou výsledkem pravidelných empirických studií. Nejedná se tedy o závazné doporučení cen za tlumočení. Informace této asociace o tom, kde se pohybuje cenová hladina za profesionální výkon, však mohou mít jistý, byť nepřímý, vliv na ceny za tlumočnické služby.

Profesionální organizace mohou tlumočnickům poskytnout zázemí, díky němuž mají silnější pozici při prosazování spravedlivých pracovních podmínek. Jako příklad uvedeme stávkou tlumočnicků v Evropském parlamentu z léta roku 2022, která se týkala pracovních podmínek při vzdáleném

tlumočení¹³. Tlumočníci tehdy protestovali proti nekvalitnímu zvuku při projevech, které měli tlumočit, což z důvodu špatného přenosu zvuku nebylo možné. Podle Věry Poledníkové, tlumočnice působící v Evropském parlamentu, se „informace o stávce [...] rychle rozkřikla“ (aktualne.cz, 2022). Lze tedy předpokládat, že stávka mohla ovlivnit postavení tlumočnicků v jiných unijních institucích, ale i na trhu jednotlivých států, tedy i tlumočnicků, kteří netlumočí pro EU. Ti mohli využít této formální stávky pro vydobytí vlastních důstojných pracovních podmínek.

V zájmu profesních organizací je také často šíření osvěty ohledně tlumočení mezi širokou veřejností. Například JTP na svých stránkách uvádí, že „dbá na povznesení společenské prestiže profese.“ Touto osvětou může dojít k formování podoby sociálních norem u klientů či širší veřejnosti, ale také ze strany institucí či států. Tím pádem může osvěta přispět k profesionalizaci oboru.

Výše jsme uvedli formální požadavky profesních organizací na respektování norem. Pro členy organizací jsou tyto normy závazné. Členství v těchto organizacích však není povinné pro výkon tlumočnické činnosti, a proto není dodržování norem závazné pro nečleny. Členem JTP je v současné době 316 tlumočnicků (JTP, 2023), asociace ASKOT má 87 řádných členů (Winterová, 2023), Komora soudních tlumočnicků sdružuje 426 soudních tlumočnicků (Klokočková, 2023). Domníváme se, že lidí, kteří v České republice působí jako tlumočníci, je však mnohonásobně více. Normy profesních organizací jsou tedy závazné pro menšinu tlumočnicků v ČR. Můžeme však předpokládat, že i tak mají požadavky profesních organizací vliv nepřímý a pomáhají kultivovat profesi.

4.4.4. Profesní normy a kolegiální

Sociální normy mohou utvářet sami tlumočníci. Jejich přístup je ovlivněn zejména vzděláním, během profesní kariéry pak činností profesních organizací či případným členstvím v nich. Tlumočníci mohou po svých kolezích vyžadovat kvalitu proto, aby mohli sami zaručit kvalitní tlumočnický výkon.

Znalosti získané během studia mohou ovlivnit nároky na tlumočení sebe i kolegů. Budeme zde vycházet ze studijního programu Tlumočení na Ústavu translatologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy. Na webových stránkách oboru se dočteme, jaké kompetence by měl absolvent tohoto oboru mít (viz kapitola 4.3.). Mimo jiné mají studenti ÚTRL získat „schopnost zhodnotit kvalitu tlumočnického výkonu“. Během výkonu profese pak tito absolventi mohou po kolezích požadovat právě odpovídající kvalitu, již jsou schopni zhodnotit. Vidíme, že kvalita je pro tlumočnický relevantním kritériem. To stejné platí pro dosažené vzdělání. Předpokládáme, že během studia získají tlumočníci konexe a během kariéry udržují kontakt s ostatními tlumočnickými absolventy stejného oboru. Tlumočníci tedy po kolezích vyžadují získání vzdělání v oboru, je pro ně relevantní kvalita tlumočnického výkonu, a zároveň mohou vyvíjet tlak na kolegy, i co se týče cenotvorby. Tlumočnický, kteří služby poskytují

¹³ O stávce informoval např. server aktualne.cz (2022), viz bibliografie.

pod cenou, která by odpovídala náročnosti této činnosti, mohou kolegové nařknout z podrývání cen na trhu. Každý tlumočník může svým ceníkem ovlivnit společenské normy, co se týče odpovídající ceny za tlumočení. Tyto předpoklady vyvozujeme z faktu, že tlumočníci jsou během studia v oboru obeznámeni s tím, jak důležitá je kvalita tlumočení a jaké finanční ohodnocení mohou považovat za odpovídající. Proto budou i po ostatních kolezích požadovat splnění těchto norem. Požadavek na dodržování norem a tlumočnických zásad a vliv na podobu tlumočení mají také neformální seskupení tlumočnicků, mimo jiné na online platformách. Jako příklad uvedeme skupinu Simultánní blekotání, která sdružuje tlumočnický a umožňuje jim vzájemně spolu interagovat. Členy tohoto diskuzního fóra jsou téměř 4 000 uživatelů na platformě Facebook (stav k červenci 2023). Podobná uskupení a fóra mohou díky prostoru, který tlumočnickům poskytují, rovněž ovlivňovat podobu tlumočení.

Během kariéry mohou být tlumočníci ovlivněni činností profesních organizací, institucí či státu. Z požadavků, předpisů a zákonů těchto aktérů mohou tlumočníci vyvozovat závěry ohledně důležitosti kvality tlumočení, odpovídajícího finančního ohodnocení a dosažení vzdělání v oboru. Požadavky tlumočnicků na sociální normy v tlumočení jsou nezávazné (tlumočníci nevytvářejí zákony ani předpisy), avšak mohou mít velmi znatelný vliv na tlumočnickou činnost. Z vlastní zkušenosti víme, že tlumočníci často zprostředkovávají zakázky svým kolegům. Pokud výkon kolegy nepovažují za kvalitní, nemyslí si, že kolega má odpovídající vzdělání, či se domnívají, že kolega podrývá ceny na trhu, nemusejí tohoto kolegu při poptávání zakázky oslovit.

4.4.5. Instituční pravidla a předpisy

Velký vliv na normy platné pro tlumočnický mají instituce, jež vytvářejí formální požadavky na tlumočení, a tak mohou ovlivnit i sociální normy v širším slova smyslu. Svými předpisy zavazují instituce tlumočnický, kteří pro ně pracují, ale zároveň mohou utvářet podobu tlumočení obecněji, jak jsme ilustrovali na příkladu Evropské unie ve třetí kapitole.

Instituce mají svými formálními požadavky na normy v tlumočení velký vliv na podobu této profese. Podle Angelelli (2015, s. 25) může jazyková politika Evropské unie přímo ovlivnit tlumočnický trh, alespoň co se týče veřejných kontextů, jako je soudnictví či parlamentní zasedání. Alonso-Araguás a Russo (2018, s. 16) poznamenávají, že se Evropská unie díky rozsahu poskytovaných tlumočnických služeb dostala na špičku profesního tlumočnického trhu a samotnou profesi a její vývoj také ovlivnila. Díky tlumočení v EU došlo k profesionalizaci v dalších oblastech, jako je například tlumočení u soudu (ibid).

Instituce mohou požadovat dosažení formálního vzdělání v oboru, které je pro tlumočnický, již pro ně pracují, závazné. Může pro ně být relevantní kvalita tlumočení a mohou zavést systém hodnocení kvality na základě spokojenosti klientů či organizátorů akcí. Mohou také poskytovat záruku, že za tlumočení zaplatí smluvně předem dohodnutou cenu. To vše může ovlivnit podobu tlumočení mimo instituce, tedy celkově jako profese.

4.4.6. Kodifikované normy ukotvené v zákoně

Za nejzávažnější podobu sociálních norem považujeme právně kodifikované formy tlumočení. Konkrétně v České republice je jediným kodifikovaným typem tlumočení soudní.

Podoba soudního tlumočení je v ČR ukotvena v Zákoně o soudních tlumočnících a soudních překladatelích (Zákon č. 354/2019 Sb.). Zákon zmiňuje mimo jiné následující body: požadavek na odbornou způsobilost tlumočnicka (včetně dosažení formálního vzdělání), příslib finanční odměny za odvedený tlumočnický výkon a požadavek na odpovídající kvalitu výkonu. Všechny požadavky, které jsme uvedly v seznamu společenských norem ovlivňujících tlumočení, jsou tedy v tomto zákoně formálně uvedeny. Tyto normy jsou pro soudní tlumočnické závazné.

Soudní tlumočníci mají podle § 8 tohoto zákona povinnost získat specializované vzdělání v oboru. Soudní tlumočení smí vykonávat tlumočnick po absolvování dvousemestrálního doplňkového studia pro tlumočnické a překladatele na právnické fakultě. K tomu je zapotřebí splnit další předpoklady, jako je dosažení vysokoškolského vzdělání, minimálně pětiletá praxe v oboru a případné další podmínky. Výjimky mohou platit pro tzv. menší jazyky. Podrobný přehled povinného vzdělání pro soudní tlumočnické poskytuje ve své diplomové práci Lucie Doušová (2012, s. 37).

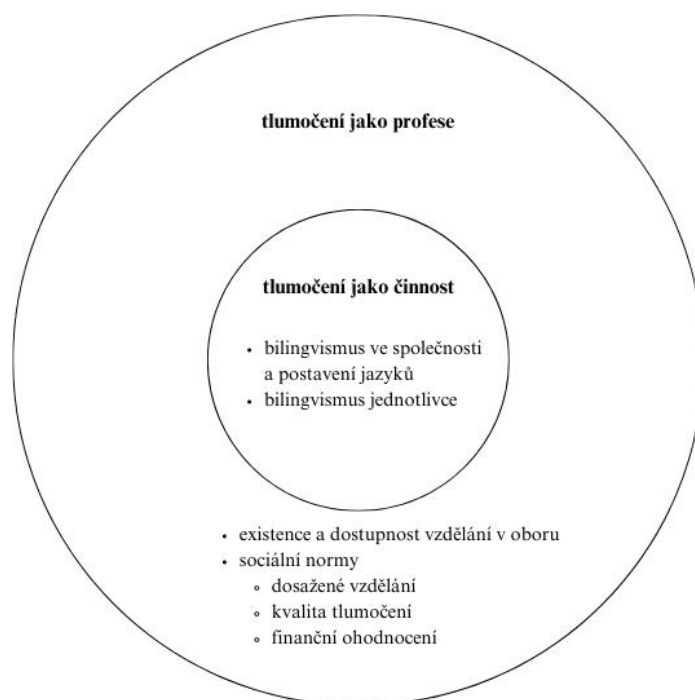
Zákon zmiňuje rovněž záruku finanční odměny za tlumočnický výkon (§ 29, odst. 1). Na rozdíl od tarifů pro tlumočnické pracující jako osoby samostatně výdělečně činné jsou tedy honoráře pro soudní tlumočnické regulovány. Odměna může být tlumočnickovi odeprána v případě, že jde „o zvlášť závažný případ nekvalitního provedení úkonu“. Z toho vyplývá, že kvalita je podstatným kritériem pro tlumočnický výkon. Soudní tlumočnické nesou dle zákona osobní odpovědnost za správnost tlumočení (§ 21). To může přispět k zaručení vyšší kvality tlumočení. Soudní tlumočnické také musejí dodržovat etické normy, jako je například mlčenlivost, která je vymáhána a v případě porušení je tlumočnické penalizován (§ 37, písm. h).

Vzhledem k jasně definovaným požadavkům povinného dosaženého formálního vzdělání soudních tlumočnicků a postihům v případě nedodržení tlumočnických norem a neposkytnutí odpovídající kvality, lze uzavřít, že soudní tlumočení v ČR nejlépe odpovídá již uvedené Torgersenově definici profese.

Co se týče jiných typů tlumočení, než je tlumočení soudní, ty jsou v České republice uvedeny v živnostenském zákoně jako volná živnost (pol. 69, Překladatelská a tlumočnická činnost, MPO, 2021). Normy, které platí pro tlumočení obecně, zde nejsou natolik závazné jako zákonem ukotvené normy a požadavky pro tlumočení soudní. Na tlumočení jako volnou živnost bude mít proto výše zmíněný zákon méně přímý vliv než na tlumočení soudní.

4.5. Shrnutí a vizualizace faktorů ovlivňujících existenci tlumočení

V této kapitole shrneme, jaké faktory ovlivňují existenci tlumočení v dané společnosti a jeho konkrétní podobu. Pro přehlednost zobrazíme faktory ovlivňující tlumočení graficky pomocí modelu soustředných kružnic. Tento model je zjednodušenou schematizací míněných faktorů. Jejich působení je v reálné komunikační situaci komplexnější, faktory se navzájem prolínají a ovlivňují.

V tomto zjednodušeném modelu zobrazuje vnitřní kružnice faktory ovlivňující tlumočení jako činnost (tedy všechny typy tlumočení), vnější kružnice potom faktory ovlivňující existenci tlumočení jako profese. Při zkoumání konkrétní komunikační situace lze pro analýzu jednotlivých faktorů využít následující otázky:

- Žili v dané společnosti lidé mluvící alespoň dvěma odlišnými jazyky, kteří spolu interagovali?
- Měly tyto jazyky stejné postavení, a docházelo tak ke kontaktu mezi mluvčími ve stejných situacích?
- Žili v dané společnosti bilingvní jedinci, kteří mohli tlumočit mezi danými jazyky? Nebylo však bilingvních jedinců tolik, že by byli všichni schopni mluvit oběma jazyky, a k tlumočení by tak nedocházelo?
- Existovalo formální vzdělání v oboru tlumočnictví? Bylo pro zájemce dostupné?
- Požadovala společnost po tlumočnících, aby dokončili odborné vzdělání v oboru?
- Zabývala se společnost kvalitou tlumočení a požadovala ji po tlumočnících?
- Měli tlumočníci nárok na finanční ohodnocení?

V našem případě nás odpovědi na tyto otázky mohou nasměrovat při plnění cíle této práce: zjistit, zda v habsburské monarchii docházelo k tlumočení, a pokud ano, jak takové tlumočení probíhalo.

Každé tlumočení ovlivňuje bilingvismus ve společnosti. V dané společnosti musí žít skupiny lidí mluvící odlišnými jazyky, mezi nimiž dochází k interakci. Roli hraje postavení jazyků v rámci této společnosti – zda je status jazyků ekvivalentní a jejich použití ekvifunkční. Pokud je jeden z jazyků dominantní, může být tlumočení nepožadované či dokonce nežádoucí. Obyvatelé daného prostoru musejí vytvářet poptávku po tlumočení – bilingvismus jednotlivce musí být tedy limitovaný pouze na některé jedince, kteří tak mohou nabízet tlumočnické služby, ale ne na všechny, jelikož by pak tlumočení nebylo potřeba.

V případě tlumočení jako profese hraje roli existence a dostupnost formálního vzdělání v daném oboru. Dále existenci tlumočení jako profese ovlivňují společenské normy. Ty mohou vytvářet či vyžadovat různí aktéři – zmínili jsme společnost, klienty, profesní organizace, kolegy tlumočníky, instituce a stát. Konkrétně se u tlumočení jedná o následující normy: požadavek na dosažení odpovídajícího vzdělání, požadavek na kvalitu tlumočení a požadavek na odpovídající finanční ohodnocení. U tlumočení jako profese je po tlumočnících požadováno, aby byli absolventy specifického oboru. Zároveň je relevantní otázka kvality. Pokud není očekávaná kvalita dodržena, může tlumočnicka při výkonu tlumočení jako profese čekat postih. Kvalita je také u profese často hodnocena. Co se týče finančního ohodnocení, v některých případech je zaručeno zákonem (např. u soudního tlumočení), v některých případech je přislíbeno smluvně. Nelze popřít, že společnost u tlumočení jako profese může očekávat, že bude za tento výkon vyžadováno finanční ohodnocení, byť se někdy představa o výši částky mezi aktéry liší. Cenotvorba je rovněž důležitým předmětem pozornosti profesní komunity.

Existence tlumočení jako profese nemusí být nutně podmíněna přítomností všech zmíněných faktorů. Nejedná se o vyčerpávající seznam, kdy by pouze přítomnost všech faktorů znamenala existenci tlumočení jako profese. Každá situace je specifická a uvedené faktory můžeme vnímat jako vodítka pro zjednodušení komplexní reality.

Podle Torgersena (cit. dle Hradečné, 2012, s. 8) je předpokladem pro existenci oboru jakožto profese dostupnost odborného vzdělání a požadavek na jeho dosažení. V některých situacích však není jednoznačné určit, zda obor profese je, či není. Domníváme se, že obor, který nenaplňuje výše uvedené definice či v něm nejsou přítomné zkoumané faktory, může i přesto procházet jistým procesem profesionalizace, v rámci nějž se blíží etablované profesi. Jako příklad můžeme uvést komunitní tlumočení v České republice. V ČR není možné získat formální vzdělání v oboru komunitního tlumočení. Specializované vzdělání lze získat pouze v oboru tlumočení (obecně) s případnými dílčími moduly, které se mohou na komunitní tlumočení zaměřovat. V rámci Evropské unie uvádí Znalostní centrum na téma tlumočení pouze pět zemí, v nichž je možné formálně studovat komunitní tlumočení, mezi nimi například Rakousko (Knowledge Centre on Interpretation, 2023). Odborné tlumočnické vzdělání pro obor komunitní tlumočení tedy v České republice neexistuje. Pro tento typ tlumočení také

neexistují profesní organizace: „Komunitní tlumočníci zatím v České republice svou profesní organizaci nemají.“ (Kotašová, 2008, s. 10). To vede nejen k tomu, že není nijak formalizována požadovaná kvalita komunitního tlumočení, ale ovlivňuje to i finanční ohodnocení komunitních tlumočnicků a jejich důstojné pracovní podmínky, tedy další faktory, které ovlivňují podobu tlumočení jako profese. Bez profesních organizací také může dojít k tomu, že po komunitních tlumočnících nebude žádný aktér požadovat tlumočnické vzdělání, jelikož s existencí odborného vzdělávacího rámce nemusí být obeznámen. Komunitní tlumočení tak často „vykonávají nedostatečně kvalifikovaní rodilí mluvčí daného jazyka, kteří za svou práci nejsou ani odpovídajícím způsobem finančně ohodnoceni a nemají pro ni ani odpovídající pracovní podmínky.“ (Kotašová, 2008, s. 4). I přes nepřítomnost těchto faktorů lze však u komunitního tlumočení pozorovat jisté znaky profesionalizace. Například společnost pro příležitost mladých migrantů META ve své příručce *Komunitní tlumočníci ve víru integrace* zveřejnila etické principy komunitního tlumočení (s. 13nn.). V těchto etických principech jsou zmíněny zásady týkající se věrnosti tlumočení, neutrality tlumočnicka či respektování profesní etikety (s. 19). Stanovení etických principů můžeme vnímat jako požadavek na určitou kvalitu. Můžeme proto uzavřít, že se komunitní tlumočení začíná profesionalizovat – vidíme, že v oblasti komunitního tlumočení mají čím dál větší vliv společenské normy. V současné době se komunitnímu tlumočení také dostává více pozornosti, díky čemuž může být obor postupně považován za prestižnější. Jako příklad můžeme uvést tlumočení pro ukrajinské uprchlíky v ČR, které bylo předmětem mediální pozornosti a zvýšené poptávky po tlumočnících v dané jazykové kombinaci¹⁴. To vše může urychlit proces profesionalizace. Můžeme tedy uzavřít, že z tlumočení jako činnosti se postupným kultivováním může stát zavedená profese.

Tímto příkladem ilustrujeme, že rozdíl mezi tlumočením jako činností a tlumočením jako profesí není jednoznačný. Situace je dynamická a může se měnit. Proto zdůrazňujeme, že se nejedná o vyčerpávající seznam faktorů, který by striktně dělil tlumočení na profesi a činnost. Jedná se spíše o zjednodušené vodítko, které nám může pomoci při interpretaci konkrétní situace v každém jednotlivém kontextu.

¹⁴ Jako např. zpráva na serveru rozhlas.cz (2023), viz bibliografie.

II. Tlumočení mezi češtinou a němčinou v habsburské monarchii

Předmětem druhé části této diplomové práce je aplikovat faktory ovlivňující tlumočení, které jsme stanovili v první části této práce, na prostředí habsburské monarchie ve zkoumaném období mezi lety 1740 a 1918. Zaměříme se především na jazykový pár čeština-němčina. Na závěr druhé části zanalyzujeme jednotlivé komunikační situace, v nichž docházelo k tlumočení, podle míry profesionalizace.

5. Faktory ovlivňující existenci tlumočení mezi češtinou a němčinou v habsburské monarchii

Jak jsme demonstrovali v první části této diplomové práce, přítomnost a podobu tlumočení v různých komunikačních situacích ovlivňují různé faktory. V následujících kapitolách analyzujeme výše zmíněné faktory konkrétně v rámci habsburské monarchie mezi lety 1740 a 1918. Zaměříme se na to, zda obyvatelé habsburské monarchie mluvili odlišnými jazyky a vzájemně spolu interagovali, jaké měly jejich mateřské jazyky postavení, zda v habsburské monarchii žili bilingvní jedinci, zda se tito jedinci mohli vzdělávat v oboru tlumočení, a jaké normy byly po tlumočnických společnostech v habsburské monarchii požadovány. Na celou problematiku pohlédneme prizmatem jazykového páru čeština-němčina, a proto budeme vyvozovat závěry a hypotézy právě ohledně této jazykové kombinace.

5.1. Společenský bilingvismus v habsburské monarchii

Cílem této kapitoly je zjistit, zda byla společnost v habsburské monarchii bilingvní a pokud ano, jak společenský bilingvismus vypadal. Předmětem zkoumání této diplomové práce je jazykový pár čeština-němčina, proto se tedy zaměříme primárně na bilingvismus v této jazykové kombinaci. Nejprve představíme obecný demografický přehled obyvatel habsburské monarchie, následně se zaměříme na jednotlivé oblasti, v nichž docházelo ke kontaktu mezi mluvčími odlišných jazyků. Na závěr u každé oblasti vyvodíme hypotézu týkající se tlumočení, tedy zda společenský bilingvismus v dané oblasti mohl vést k tomu, že docházelo k tlumočení mezi češtinou a němčinou.

V habsburské monarchii žilo bok po boku 17 národnostních či etnických skupin (British Library, 2017). Můžeme předpokládat, že vzhledem k obchodním stykům v rámci monarchie, ekonomické a politické propojenosti společnosti a jisté míře centralizace vlády muselo mezi obyvateli docházet ke kontaktu. Wolf (2015, s. 40) zmiňuje, že v rámci habsburské monarchie žilo na jednom místě vícero skupin obyvatel, kteří mluvili různými jazyky. Tuto multilingvní skutečnost vysvětluje

historickým soužitím těchto skupin a také novým fenoménem migrace, kdy se velké množství lidí vydávalo z vesnic do městských oblastí, kde se mnohdy mluvilo jiným jazykem než jejich mateřštinou (ibid). Podle Antonini (2015, s. 278) k tlumočení dochází často v důsledku demografických změn, jako je například právě migrace. V rámci migrace se do jiné jazykové oblasti dočasně či trvale přestěhují lidé, kteří jazyk nemusejí ovládat a často neovládají. Aby se mohli dorozumět s místními úřady a institucemi, potřebují často pomoc tlumočníka.

Podle sčítání lidu z roku 1910 (Wolf 2015, s. 39) mluvilo v Rakousku-Uhersku 23,9 % obyvatel německy a 12,6 % česky. Němčina byla nejrozšířenějším jazykem monarchie, čeština byla po maďarštině třetí nejčtenější. Německy mluvilo nejvíce lidí také v habsburském Předlitavsku, kde to bylo 35,85 % obyvatel. Čeština byla v Předlitavsku druhým nejčteněji zastoupeným jazykem – česky zde mluvilo 23,02 % obyvatel (Wolf sem započítává i mluvčí slovenštiny). V Čechách mluvila většina obyvatel česky (63,19 %), zatímco němčina byla v menšině (36,76 %). Na Moravě žilo bok po boku 71,75 % česky mluvících obyvatel a 27,62 % německy mluvících obyvatel. Žádné další menšiny žijící na území Čech a Moravy nejsou v práci Wolf jmenovány, tvořily tedy více než 1 % populace. Můžeme proto mluvit o bilingvní (nikoliv multilingvní) oblasti, kde v jedné oblasti žily dvě skupiny obyvatel mluvící primárně odlišnými jazyky. Multilingvní bylo naopak Slezsko, kde mluvilo 43,9 % obyvatel německy, 31,72 % obyvatel polsky a 24,33 % obyvatel česky. Byť se dnes jedná o území České republiky, z historického hlediska zde byla čeština v menšině. Co se týče rakouských korunních zemí, čeština byla ve více než 1 % zastoupena pouze v Dolních Rakousech, kde mluvilo německy 95,91 % obyvatel a česky 3,75 % obyvatel. V ostatních korunních zemích rakouských mluvilo podle oficiálního sčítání lidu z roku 1910 česky méně než 1 % obyvatel. Můžeme uzavřít, že v zemích koruny české žili prokazatelně mluvčí odlišných jazyků – češtiny a němčiny. Jednalo se tedy o bilingvní společnost. Co se týče ostatních území habsburské monarchie, zde na základě zmíněné statistiky nelze tvrdit, že by v ní čeština byla často zastoupeným jazykem a že by se jednalo o bilingvní společnost s výskytem češtiny. Bilingvismus ve společnosti s výskytem češtiny se tedy týkal primárně území českých zemí a některých rakouských zemí (především oblast Vídně, která byla z důvodu výše zmíněné migrace demograficky specifická), které budou primárně předmětem této diplomové práce. Nelze však plošně tvrdit, že by celá habsburská monarchie byla bilingvní společností bez ohledu na konkrétní území.

Německy a česky mluvící komunity v habsburské monarchii nežily paralelně vedle sebe, ale byly v kontaktu a do jisté míry spolu komunikovaly. K mezijazykovému kontaktu docházelo v rámci habsburské monarchie v oblasti rodinného života (mezi služebnictvem a rodinou, která ho zaměstnávala, mezi řemeslníky a v rámci výměnného programu *Tauschkinder*), dále pak v oblasti vzdělávání, v armádě, v rámci státní správy a u soudů. Ve všech těchto oblastech spolu tedy komunikovali mluvčí jiných jazyků monarchie. V následující části se jazykovým kontaktem v těchto oblastech budeme zabývat podrobněji.

Jako první oblast, kde v habsburské monarchii existoval společenský bilingvismus, uvedeme komunikaci mezi běžnými obyvateli monarchie, tedy komunikaci v domácím prostředí. Příklady mezijazykové komunikace v této oblasti dokládá případ německy mluvících rodin ve Vídni, které často zaměstnávaly česky mluvící služebnictvo, jež do tohoto velkoměsta přijelo z Čech a Moravy s vidinou lepšího výdělků. Ve velkém k této ekonomicky motivované migraci do Vídně docházelo zejména v 19. století (Scheer, 2020, s. 60). Podobně jako služebnictvo, které se do odlišné jazykové oblasti přistěhovalo s vidinou pracovních příležitostí, takto migrovali i řemeslníci. Jejich cílem bylo hlavně osvojení cizího jazyka. Na rozdíl od služebnictva se neustále přemísťovali a nakonec se vrátili domů za svým řemeslem. V mnohojazyčném prostředí, často v příhraničních oblastech, docházelo běžně k takzvané výměně dětí mezi rodinami (Wolf, 2015, s. 55). *Tauschkinder* (výměnné děti) byly děti ve věku mezi 6 a 14 lety, které byly obvykle na dobu tří měsíců až dvou let vyslány do rodiny, jež mluvila jiným jazykem, než byla jejich mateřština. Potřeba rodin poslat své dítě do jiné jazykové oblasti jasně ukazuje, že v daném prostředí docházelo k častému kontaktu mezi odlišnými jazykovými skupinami. Děti se měly naučit cizí jazyk, aby mohly zpět doma komunikovat s lidmi, kteří žili ve stejné komunitě, ale mluvili jiným jazykem.

Vidíme, že v oblasti domácnosti docházelo ke kontaktu mezi mluvčími dvou jiných jazyků. Nabízí se proto přemýšlet nad tím, zda během komunikace docházelo k tlumočení. Od často česky mluvícího služebnictva se očekávalo, že bude ovládat i němčinu. Komunikace v rámci rodiny probíhala tedy převážně monolingvně, v němčině. Domníváme se však, že mohlo dojít k tomu, že služebnictvo tlumočilo, a to v situacích, kdy se německy mluvící rodina musela dorozumět s někým, kdo německy neuměl a mluvil například jen česky. V takových situacích je pravděpodobné, že rodina požádala někoho ze služebnictva, aby v dané situaci tlumočil. Wolf (2015, s. 52n.) uvádí jako konkrétní příklad postavu české kuchařky. Pro vídeňské bohatší rodiny bylo běžné, že pro ně v domácnosti vařila kuchařka z Čech. Autorka zmiňuje, že díky své výsadní pozici v hierarchii služebnictva měla kuchařka také větší zodpovědnost. Můžeme proto předpokládat, že mohlo dojít k tomu, že ji rodina požádala o jazykové zprostředkování mezi češtinou a němčinou v případě, že rodina musela komunikovat s někým, kdo mluvil jen česky. Dále Wolf (ibid) zmiňuje služky, které mohly být požádány o tlumočení, pokud se zaměstnávající rodina v rámci monarchie přestěhovala do jiné jazykové oblasti a potřebovala jazykové zprostředkování. Příkladem může být událost, kterou popisuje Eleonora Fanta (cit. dle Wolf, 2015, s. 53). Kvůli manželově práci se rodina přestěhovala z Vídně do Mostaru v dnešní Bosně a Hercegovině. Eleonora požádala o tlumočení v novém prostředí svou českou služku Marizu, která se odstěhovala s ní (ibid). Čeština byla totiž v té době považována za „nejrozvinutější slovanský jazyk, kterým se dalo dorozumět s ostatními slovanskými národy monarchie“¹⁵ (Newerkla, 2000, s. 1). Z výše uvedeného docházíme k závěru, že je velmi pravděpodobné, že k tlumočení mezi češtinou a němčinou

¹⁵ Překlad: autorka DP

v domácnostech docházelo. Čeština navíc mohla hrát roli jazyka, který zastupoval ostatní slovanské jazyky, a zprostředkovávala tak komunikaci mezi mluvčími němčiny a slovanicky mluvícími národy habsburské monarchie. To také zvyšuje pravděpodobný počet situací, kdy k tlumočení mezi češtinou a němčinou mohlo docházet.

Naopak cílem cestujících řemeslníků bylo získání jazykových znalostí, aby měli lepší pozici během budoucího výkonu řemesla. Nezdržovali se trvale v jedné rodině, a ani nikomu neměli sloužit. Proto je nepravděpodobné, že by docházelo pravidelně k tlumočení mezi řemeslníky a společnostmi, do které přijeli. Podobně u *Tauschkinder* byl cílem osobní rozvoj, a tak spíše než k tlumočení docházelo v této bilingvní společnosti ke komunikaci pouze v jednom jazyce. Můžeme proto předpokládat, že k pravidelnému tlumočení docházelo ve větší míře pouze ze strany služebnictva. U řemeslníků a *Tauschkinder* se sice jednalo o společenský bilingvismus, ale komunikace byla pravděpodobně většinou monolingvní. Formální záznamy o tlumočení v domácím prostředí ale kromě malého počtu soukromých deníkových záznamů neexistují, a tak nelze s jistotou určit, v jakém rozsahu a v jaké konkrétní podobě k tlumočení mezi češtinou a němčinou v domácnostech docházelo.

K interakci mezi jazykovými skupinami docházelo dále ve školách, v nichž bok po boku studovaly děti, které mluvily německy, a ty, které mluvily česky. Po rakousko-uherském vyrovnání a vzniku duální monarchie v roce 1867 vstoupil v platnost článek 19 ústavy o rovném postavení všech jazyků monarchie (StF: RGBl. Nr. 142/1867). To vedlo k vlně zakládání škol pro jednotlivé národnostní menšiny odděleně. Stále však existovaly multilingvní utrakvistické školy. I zde byly často třídy rozděleny podle jazyků, ale stále se jednalo o jednu školu, kde k mezijazykové interakci jistě docházelo (Wolf, 2015, s. 58n.). V roce 1870 probíhala výuka na středních školách monarchie v 9 % případů ve dvou až čtyřech jazycích. V roce 1912 to bylo už jen v 1,1 % všech škol (Burger, cit. dle Wolf, 2015, s. 58). Článek 19 ústavy a postupná separace tříd podle jazyků vedla k poklesu bilingvismu ve školách, ale Wolf (2015, s. 58) předpokládá, že možná i v celé společnosti. Dalo by se tedy vyvodit, že tento klesající trend ve využívání cizích jazyků mohl vést k vyšší poptávce po tlumočnících. Bylo by však také možné namítnout, že tato jazyková politika habsburské monarchie vedla obecně k menšímu kontaktu mezi jazykovými skupinami, a tak došlo k poklesu bilingvismu ve společnosti, nikoliv ke zvýšení poptávky po tlumočení.

Dalším příkladem, který ilustruje bilingvismus v habsburské společnosti, je armáda habsburské monarchie. Armáda sestávala z velkého množství národnostních menšin – Wolf (2015, s. 59) jich zmiňuje deset. V řadách profesionálních důstojníků bylo podle statistiky Wolf v roce 1897 5,5 % Čechů a 77,7 % etnických Němců z celkového počtu 15 650. Řadové vojsko, které čítalo 1 309 127 mužů, bylo v témže roce tvořeno ze 14,4 % Čechy a z 28,3 % Němci. V roce 1910 bylo českých důstojníků 4,8 % a německých 78,7 % z celkového počtu 17 808. Řadových vojáků z česky mluvících oblastí bylo 12,9 % a z německy mluvících oblastí 25,2 %, přičemž celkový počet byl 1 490 459 mužů. Je patrné, že německy hovořící vojáci tvořili drtivou většinu profesionálních řad, zato mezi níže postavenými vojáky jich byla pouhá čtvrtina. Nutně proto docházelo ke vzniku multilingvních jednotek, které spolu

musely komunikovat. Wolf (2015, s. 60) uvádí statistiku k létu roku 1914, které spadá do námi zkoumaného období: 142 vojenských pluků a praporů bylo monolingvních – vojáci v nich tedy mluvili pouze jedním jazykem; 31 z těchto monolingvních pluků a praporů bylo germanofonních. Celkem 162 pluků bylo bilingvních, desítky dokonce multilingvní. Z těchto statistik můžeme vyvodit, že ve většině pluků byly minimálně dvě skupiny mluvící odlišnými jazyky. Ke kontaktu odlišných jazykových skupin proto jistě docházelo a v armádě společenský bilingvismus existoval. Mohli bychom tedy předpokládat, že při takto velkém zastoupení vojáků mluvících jinými jazyky v armádě docházelo k tlumočení. Deák (1990, s. 99) však uvádí, že více než 90 procent vojáků „muselo komunikovat alespoň v jednom jazyce odlišném od němčiny“¹⁶, tedy například němečtí vojáci by mluvili s českými vojáky často česky. Proto je pravděpodobné, že spíše než tlumočením byla komunikace v multilingvní armádě vyřešena znalostí cizích jazyků. I přes společenský bilingvismus předpokládáme, že v armádě docházelo k monolingvní komunikaci. Tomuto aspektu se budeme věnovat blíže v kapitole 5.1.1. Postavení jazyků v habsburské monarchii a 5.2. Bilingvismus jednotlivce a jazykové vzdělání v habsburské monarchii.

K četné interakci mezi mluvčími cizích jazyků docházelo v habsburské monarchii v rámci státní správy. Wolf (2015, s. 62) poznamenává, že v mnoha situacích nutně docházelo ke kontaktu mezi státními úředníky, kteří mluvili odlišnými jazyky. Seznam členů Říšské rady, který najdeme na současných webových stránkách rakouského parlamentu (2022) ukazuje, že v radě zasedali politici pocházející z různých částí monarchie a mluvící různými mateřskými jazyky. Z toho vyvozujeme, že společenský bilingvismus ve státní správě existoval. Během jednání Říšské rady ve Vídni byl „implicitně předepsán“¹⁷ přístup k užití specifického jazyka, který odrážel tehdy platnou legislativu (Wolf, 2015, s. 62). Vzhledem k tomu, že byl tento úzus implicitní, mluvilo se během jednání jazykem, který byl pro dané členy rady konvenčním (ibid). Při hledání odpovědi na otázku, zda ve společensky bilingvní státní správě docházelo k tlumočení, je rozhodující právě přístup k využití jazyka během jednání. S jistotou proto pouze na základě přítomnosti společenského bilingvismu nelze uzavřít, že k tlumočení docházelo. Roli hrálo postavení češtiny a němčiny v rámci státní správy, čemuž se budeme věnovat v kapitole 5.1.1.

Nejen mezi státními úředníky, ale i ve styku státního aparátu s veřejností docházelo ke kontaktu mezi mluvčími různých jazyků. Wolf (2015, s. 67) jmenuje například oblast městské rady, ministerstev, železničních společností či pošty. Můžeme předpokládat, že v těchto situacích mohlo docházet k tlumočení, jelikož docházelo ke styku mezi primárně germanofonními úřady a obyvateli monarchie, kteří mluvili různými jazyky. V praxi však tento mezijazykový kontakt kladl vysoké nároky na jazykové zprostředkování (Wolf, 2015, s. 67). Autorka dodává, že v těchto situacích chyběl velmi často

¹⁶ Překlad: autorka DP

¹⁷ Překlad: autorka DP

kompetentní zprostředkovatel, tedy tlumočník. Rozhodující pro existenci tlumočení proto bude přítomnost bilingvních jedinců, což bude předmětem kapitoly 5.2.

K interakci mezi mluvčími různých jazyků docházelo i u soudů. Wolf (2015, s. 80) popisuje jazykové problémy, ke kterým docházelo během soudních procesů, jehož strany mluvily odlišnými jazyky. Následně Wolf (ibid, s. 81) dokládá své tvrzení příkladem ze soudu v Praze, kde mluvili někteří účastníci soudního procesu česky a někteří německy. Z těchto informací můžeme vyvodit, že i v prostředí soudu, konkrétně u jazykového páru čeština-němčina, můžeme mluvit o bilingvistu ve společnosti. Aby soudní proces mezi česky a německy mluvícími stranami mohl proběhnout úspěšně, domníváme se, že zde docházelo k tlumočení.

Lze uzavřít, že v habsburské monarchii prokazatelně existoval společenský bilingvismus. Bok po boku zde žilo mnoho národů a etnik, které mluvily odlišnými jazyky, ale zároveň spolu komunikovaly. Z této skutečnosti můžeme vyvodit, že v určitých situacích k tlumočení v habsburské monarchii velmi pravděpodobně docházelo.

5.1.1. Postavení jazyků v habsburské monarchii

Pro studium přítomnosti tlumočení v prostředí habsburské monarchie je zapotřebí zjistit, zda ke komunikaci docházelo v mateřštině obou skupin, či zda jeden z aktérů komunikace vždy mluvil druhým jazykem, a tak se dorozuměli přímo bez tlumočníka. Tato otázka úzce souvisí s postavením češtiny a němčiny v habsburské společnosti. V první části této práce jsme zmínili, že k tlumočení dochází častěji, je-li užití jazyků ekvifunkční a jejich postavení ekvivalentní. Používá-li se jeden z jazyků například pouze v úředním styku a druhý je doménou domácího života, můžeme se domnívat, že ke kontaktu vyžadujícímu tlumočení mezi nimi dojde zřídka. Postavení češtiny a němčiny se v námi zkoumaném období mezi lety 1740 a 1918 značně proměňovalo. V této části se zaměříme na to, jaké postavení měly námi zkoumané jazyky v realitě habsburské monarchie napříč zkoumaným obdobím. Nejprve představíme klíčové události a reformy, které ovlivnily postavení češtiny a němčiny, a následně se zaměříme na jednotlivé oblasti a komunikační situace, na nichž ilustrujeme, jak status těchto jazyků vypadal konkrétně a jak mohl ovlivňovat přítomnost, či absenci tlumočení.

Je-li jeden jazyk ve společnosti dominantní, musejí politici, úředníci a diplomaté ovládat tento oficiální národní jazyk. To byl případ Zalitavska, tedy Země Koruny svatoštěpánské, jejímž jediným oficiálním jazykem byla na základě ústavy vydané po rakousko-uherském vyrovnání v roce 1867 maďarština. Na rozdíl od Zalitavska bylo Předlitavsko formálně mnohonárodnostním státem, kde platila politika rovnosti jazyků monarchie, jak popisuje Haslinger (2008, s. 93nn.). Na tuto politiku rovnosti jazyků během zkoumaného období se zaměříme v následujících odstavcích.

Po nástupu Marie Terezie na trůn ztratila čeština v Čechách svou pozici spisovného jazyka v oblasti vzdělávání, soudnictví a veřejné správy, a to přesto, že většina obyvatel zde mluvila česky (Newerkla, 2003, s. 7n.). Marie Terezie se zprvu snažila postavení češtiny zachovat a v roce 1747

vydala rozhodnutí, že má čeština dostat „více prostoru v učebním plánu“ (ibid, s. 8). V roce 1746 se čeština vyučovala jako nepovinný předmět na Tereziánské akademii a v roce 1752 byla výuka češtiny zavedena v Tereziánské vojenské akademii (ibid). Po Sedmileté válce se habsburská vláda snažila upevnit moc, a tak došlo k obratu i v jazykové politice – Marie Terezie vydala v letech 1765, 1770 a 1771 dvorské dekrety, které vyzývaly k šíření němčiny na území Předlitavska (ibid, s. 9). Všichni učitelé, které stát zaměstnával, měli také umět německy (ibid). Němčina byla ve školách vyučovacím jazykem od třetí třídy – žáci se tedy nejprve učili svou mateřštinou, ale pak se měli naučit německy, jelikož „lepší znalosti němčiny u žáků znamenaly větší uznání u nadřízených orgánů“ pro vedení školy (ibid). Zde tedy vidíme, že němčina měla v tomto období v habsburské monarchii výsadní pozici. V roce 1776 došlo k reformě Gymnaziálního řádu, který zavedl mimo jiné pravidlo, že žáci museli prokázat dostatečné znalosti němčiny již před tím, než byli přijati na gymnázium (Newerkla, 2003, s. 7n.). Od této doby se až do roku 1816 čeština na gymnáziích vůbec nevyučovala (ibid). Čeština jako mateřský jazyk mohla být dále vyučována pouze „na nejnižších školních stupních“, kde se ale děti učili co nejdříve i německy, aby mohly ve studiu pokračovat i na vyšším stupni, kde již výuka probíhala pouze v němčině (ibid, s. 9nn.). V roce 1816 zavedl výuku češtiny na gymnáziích dekret dvorské komise, podle nějž se čeština mohla vyučovat na českých a utrakvistických gymnáziích (ibid, s. 11n.). V oblastech, kde se mluvilo „pouze nebo převážně česky“ měli být přijímáni především učitelé, kteří uměli česky (ibid, s. 12).

Němčina převzala po roce 1791 výsadní postavení i v úřadech, kde byla na konci 18. století „z pragmaticko-utilitaristických důvodů“ zavedena jako obecný úřední jazyk (Newerkla, 2003, s. 10). Po roce 1816 měli naopak výhodu „češtinu ovládající absolventi“ škol, kteří se ucházeli o politické posty (ibid, s. 12). Společnost jako celek však nadále vnímala němčinu jako nadřazenou češtině. Newerkla (2003, s. 12) shrnuje, že čeština byla v této době všeobecně vnímána „jako podřadný prostředek k dorozumění se sedláky či rolníky“. V roce 1781 došlo v habsburské monarchii ke zrušení nevolnictví. Osвобоzení sedláci a rolníci, tedy původní mluvčí češtiny, stále více volali po zrovnoprávnění češtiny a němčiny (Newerkla, 2003, s. 12). Tyto snahy vyvrcholily v roce 1848, kdy Češi vznesli požadavek na zrovnoprávnění češtiny a němčiny na školách a v úřadech (ibid). Císař nakonec Čechy vyslyšel a 8. dubna 1848 byla podepsána Česká charta, která zajišťovala rovnoprávnost češtiny a němčiny v habsburské monarchii (ibid, s. 13). Tyto snahy a záruky zachování vlastního jazyka byly nakonec rozšířeny na všechny národy monarchie v oktrojované ústavě z roku 1849. Jazyková politika se však nadále vyvíjela a měnila a už v roce 1850 se závěrečná zkouška obecného vzdělání konala pouze v němčině (Newerkla, 2003, s. 14). V roce 1851 se německy mluvící gymnazisté již nemuseli povinně učit češtinu, naopak čeští studenti se na gymnáziích německy stále učit museli (ibid). Po rakousko-uherském vyrovnání došlo k další změně v jazykové politice habsburské vlády a 21. prosince 1867 zaručil článek 19 ústavy obyvatelům monarchie „právo na zachování a kultivaci

vlastní národnosti a jazyka.“¹⁸ (Wolf, 2015, s. 42n.). Z toho vyplývá, že v teorii neměl žádný jazyk výsadní postavení (ibid). Autorka však upozorňuje, že toto byl stav formální a že v realitě společnosti byly jednotlivé jazyky předmětem určitých představ či předsudků, což se týkalo hlavně postavení němčiny a ostatních jazyků monarchie. Germanofonní obyvatelé byli považováni za „kulturně nadřazené“¹⁹, což v každodenní praxi znamenalo, že byla němčina upřednostňovaným jazykem (ibid). V průběhu zkoumaného období vedl tento nepoměr ke snahám zrovnoprávnit jazyky, na druhou stranu se pak objevovaly pokusy o zavedení němčiny jako státního jazyka na základě tvrzení, že němčina byla hlavním úředním jazykem (ibid). Tyto pokusy o zavedení němčiny jako formálně dominantního jazyka však byly dlouhodobě neúspěšné. Vidíme, že jazyková politika se dynamicky měnila. Každý obrat mohl mít potenciální vliv na to, zda v daném kontextu docházelo k tlumočení. V následující části se zaměříme na jednotlivé komunikační situace a kontexty, v nichž hrálo postavení jazyků roli a ovlivňovalo přítomnost tlumočení.

Wolf (2015, s. 50) poznamenává, že mnohojazyčnost v habsburské monarchii byla asymetrická, neboť druhý cizí jazyk se převážně učili slušové či lidé pracující na nižších pozicích v sociální hierarchii. Jejich mateřštinou byl často jazyk, který byl v habsburské monarchii považován za podřadný, a nově naučeným jazykem byla němčina, tedy dominantní jazyk (ibid). Toto rozdělení nebylo ukotveno právně (naopak, jak jsme zmínili, ústava z roku 1867 od této doby zaručovala rovnost jazyků). Vidíme však, že subjektivně pocíťované postavení jazyků nebylo ekvivalentní. Pokud postavení jazyků nebylo ekvivalentní, nedocházelo často ke kontaktu v těchto dvou jazycích ve stejných situacích. Proto můžeme předpokládat, že k tlumočení mezi služebnictvem a rodinou, která je zaměstnávala, nedocházelo. Očekávalo se totiž, že služebnictvo bude mluvit německy. Jak jsme zmínili v kapitole 5.1., k mezijazykovému kontaktu mohlo docházet během komunikace mezi stejně postavenými členy společnosti, kteří však neovládali druhý jazyk. V takových případech k tlumočení dojít mohlo, jak jsme demonstrovali na příkladu Eleonory Fanty (kapitola 5.1. Společenský bilingvismus v habsburské monarchii).

Jisté výsadní postavení němčiny v českém prostředí habsburské monarchie je patrné na příkladu Plzně, který uvádí Newerkla (2003, s. 2). Historicky zde až do 20. století „nikdy neexistovala německy mluvící většina“ obyvatel, naopak mluvčích němčiny zde byla jen zhruba pětina (ibid). „Přes to všechno bylo obyvatelstvo města kolem poloviny 19. st. z větší části dvojjazyčné“ (ibid). Newerkla (ibid) jako důvod společenského bilingvismu v Čechy dominované oblasti uvádí možný „sociální a hospodářský úspěch“ těch Čechů, kteří se naučili dobře německy. Němčina byla totiž v habsburské monarchii „dominantním jazykem“ (ibid). Němci se pak kvůli většinovému zastoupení češtiny v plzeňské společnosti učili češtinu, jejíž znalost byla „nezanedbatelnou výhodou, jestliže se někdo

¹⁸ Překlad: autorka DP

¹⁹ Překlad: autorka DP

chtěl stát v Čechách úředníkem“ (ibid). Vidíme tedy, že postavení jazyků zde nebylo rovné, i když znalost obou jazyků byla preferována. Mezi úředníky bylo výhodou ovládat češtinu, a tak můžeme předpokládat, že v rámci místní samosprávy nedocházelo často k tlumočení, ale převažovala monolingvní komunikace v češtině. Němčinu ovládala zhruba polovina Plzeňanů, a tak můžeme vyvodit, že k občasnému tlumočení dojít mohlo například v situaci, kdy spolu komunikoval pouze česky mluvící a pouze německy mluvící obyvatel Plzně. Kuriózní příklad, který rovněž ilustruje realitu postavení češtiny a němčiny v habsburské monarchii, popisuje Wolf (2015, s. 70): v obci Hrob musely být podle vyhlášky správy obce nápisy na náhrobních kamenech vyhotoveny pouze v němčině. Pokud byl nápis v jiném jazyce, pak musel následovat německý překlad (ibid). I zde proto vidíme, že němčina byla dominantní v každodenním životě obyvatelů habsburské monarchie.

Wolf (2015, s. 42) se zmiňuje o dvou typech jazyka rozlišovaných v prostředí státní správy habsburské monarchie: vnějším a vnitřním úředním jazykem. Vnější úřední jazyk byl užíván ve styku státní správy s veřejností. Vnitřní úřední jazyk byl jazyk, kterým mluvili zaměstnanci státní správy během interní komunikace v rámci úřadu. Toto rozdělení ukazuje, že určitý jazyk mohl být v monarchii vnitřním či vnějším úředním jazykem, čímž se zvýšil jeho status oproti jazykům, které tento status neměly. V důsledku politických událostí po roce 1740, zejména po ukončení Sedmileté války a upevnování moci Habsburků, jak jsme zmínili na začátku této kapitoly, byla vnitřním i vnějším jazykem v česky mluvících oblastech monarchie němčina. Od vzniku Rakouska-Uherska a vydání ústavy v roce 1867 byla na českém území zavedena rovnost češtiny a němčiny jako vnějších úředních jazyků (Doušová, 2012, s. 31n.). Vnitřním úředním jazykem byla ale pouze němčina. V praxi to znamenalo, že česky mluvící obyvatelé monarchie mohli s úřady komunikovat česky, ale český zaměstnanec státní správy musel s kolegy mluvit německy.

V roce 1897 byla vzhledem k vzrůstajícímu tlaku českých obyvatel monarchie zavedena Badeniho jazyková nařízení, podle nichž byla čeština také vnitřním úředním jazykem (Doušová, 2012, s. 31n.). Tento krok byl velmi kontroverzní. Jazyková nařízení předpokládala, že se úředníci měli naučit vnitřní úřední jazyk. Němečtí státní zaměstnanci ale často neuměli česky a hrozilo, že je v úřadu nahradí Češi. Čeští státní zaměstnanci totiž vzhledem k dosavadní dominanci němčiny zpravidla německy uměli, a ovládali tak oba vnitřní úřední jazyky. Badeniho jazyková nařízení byla již v roce 1898 zmírněna Gautschovými jazykovými nařízeními, na základě nichž měl být na úřadech používán ten jazyk, který byl v daném okrese většinový (ibid). Každý státní zaměstnanec tak musel mluvit jazykem, který byl pro výkon jeho práce vyžadován (Wolf, 2015, s. 64). Z výše uvedeného je patrné, že situace se vyvíjela velmi dynamicky. Němčina měla během zkoumaného období několikrát dominantní pozici, i když došlo také k (alespoň formálnímu) zrovnoprávnění s češtinou. Toto téma bylo v Čechách až do rozpadu Rakouska-Uherska předmětem konfliktů. Na Moravě vedl jazykový konflikt až k Moravskému vyrovnání v roce 1905, kdy si obce mohly zvolit, v jakém jazyce bude probíhat interní úřední komunikace. Moravskému vyrovnání se budeme věnovat podrobněji v sedmé kapitole této diplomové práce.

Jazyková nařízení a obecná jazyková politika měly velký vliv zejména na přítomnost tlumočení u soudů. Důvodem bylo, že jejich vydání bylo pro oblast soudů závazné. Proto předpokládáme, že v souvislosti s dobovými vyhláškami mohlo napříč obdobím u soudů docházet k tlumočení mezi češtinou a němčinou v závislosti na jejich postavení jako vnějších či vnitřních úředních jazyků. Toto téma rozebereme detailněji v sedmé kapitole. Co se týče tlumočení na úradech, na základě výše uvedeného nepředpokládáme, že by byla očekávána přítomnost tlumočnicka, pokud by bok po boku pracovali dva úředníci mluvící odlišnými jazyky. Po úřednících se totiž, jak jsme zmínili, požadovalo, aby efektivní komunikaci zajistili sami tím, že se naučí příslušné jazyky.

Pro prostředí habsburské monarchie byl stěžejní koncept „jazyka běžně užívaného v dané zemi“ (*landesübliche Sprache*) a „jazyka dané země“ (*Landessprache*). Tento koncept byl používán jako popisné označení jazykové situace na území habsburské monarchie na rozdíl od výše zmíněného označení vnitřního a vnějšího jazyka, které bylo normativní. Wolf (2015, s. 42n.) upozorňuje, že rozdíl mezi *landesübliche Sprache* a *Landessprache* nebyl jasně definován, neboť ani jeden z těchto konceptů není podrobně vysvětlen v patřičných zákonech. Interpretace se tedy liší. Kann (cit. dle Wolf, 2015, s. 43) interpretuje právní výklad článku 19 ústavy následovně: *Landessprache* považuje za jazyk, kterým mluvilo minimálně 20 procent obyvatel dané korunní země. *Landesübliche Sprache* je podle něj potom jazyk, kterým obyvatelé monarchie komunikovali s úřady, ve škole či během kulturních událostí. Pro tuto diplomovou práci není natolik relevantní přímá definice pojmu, jako spíše sama existence tohoto pojmu, která naznačuje, že v habsburské monarchii existovala jistá hierarchie jazyků. Můžeme si představit situaci, kdy by například němčina byla jazykem, kterým lidé komunikovali s úřady (*landesübliche Sprache*). V takovém případě by museli všichni úředníci tento jazyk ovládat, i když to nebyla jejich mateřština. Wolf (2015, s. 43) popisuje, jak právě užívání jednoho společného jazyka mělo vést k optimalizaci pracovních úkonů, přičemž však poznamenává, že pro tuto hypotézu nemáme dostatek důkazů. Pro účely této práce můžeme vyvodit, že postavení jazyka, jenž byl považován za *landesübliche Sprache* bylo v jistém smyslu dominantní. Status jazyka, který byl *landesüblich* a druhého, který tento status neměl, tedy nebyl ekvivalentní. Je proto nepravděpodobné, že by mezi těmito jazyky docházelo často ke kontaktu a tedy i k tlumočení.

Všeobecná povinnost státních úředníků ovládat jeden určitý jazyk monarchie uzákoněna nebyla. Jednalo se tedy spíše o požadavky relevantní pro danou geografickou oblast. V českých zemích měli po roce 1816 výhodu „češtinu ovládající“ uchazeči o nižší politické posty v rámci územní samosprávy (Newerkla, 2003, s. 12). Díky znalosti češtiny mohli státní zaměstnanci na nižší úrovni politiky lépe komunikovat v oblasti, v níž byla čeština dominantní. Na vyšších pozicích státní správy byla po většinu zkoumaného období formálně dominantní němčina, jak jsme uvedli výše. Postavení jazyků v daném období ovlivňovalo také to, jakým jazykem byly přednášeny projevy v Říšské radě. Jazyková politika v oblasti státní správy měla tedy dopad i na politické prostředí. Do roku 1861 pronášeli poslanci své projevy v Poslanecké sněmovně Říšské rady pouze v němčině (Wolf, 2015, s. 62). Postavení němčiny bylo ale kvůli politickým tlakům postupně oslabeno. V roce 1874 ustanovil

předseda Poslanecké sněmovny Karl Rechbauer, že němčina by neměla být jediným „státním jazykem“ a že by poslanci ve sněmovně měli mít možnost mluvit i jiným jazykem (ibid). Od konce 70. let 19. století tak česky mluvící úředníci využívali svého práva mluvit česky v Poslanecké sněmovně (ibid). Vzhledem k (neformálně vyjádřené) dominanci češtiny na úrovni místní samosprávy a němčiny na úrovni státní politiky nepředpokládáme, že by mezi státními zaměstnanci docházelo často k tlumočení mezi češtinou a němčinou. Na občanské úrovni měly tyto dva jazyky sice formálně stejné postavení, ale němčina jako vnitřní úřední jazyk byla ve zkoumaném období často dominantní, a proto komunikace probíhala většinou monolingvně v němčině.

Jazykovou politiku ve školách jsme již částečně zmínili v úvodních odstavcích této kapitoly. Na počátku zkoumaného období měly na postavení jazyků ve školách vliv reformy Marie Terezie, která se sice snažila zajistit, aby byla čeština v habsburské společnosti zastoupena, ale postupně byla čeština kvůli politickým tlakům upozaděna. Jako příklad můžeme uvést výuku jazyků na Tereziánské akademii, založené v roce 1746. Zde byla dle webových stránek akademie povinná výuka maďarštiny, dále se studenti mohli učit také francouzsky, italsky, anglicky, česky, polsky, slovinsky, srbochorvatsky a rumunsky. Němčina byla primárním vyučovacím jazykem, není proto považována za cizí jazyk v nabídce. Jeden jazyk monarchie byl jazykem vyučovacím, druhý byl cizím jazykem povinným a další jazyky byly nepovinné. Vidíme tedy, že rovnost jazyků zde nebyla absolutní. Velký obrat přišel v roce 1867, kdy článek 19 ústavy zakázal nutit studenty naučit se druhý jazyk, kterým se v dané oblasti mluvilo (Newerkla, 2003, s. 17). Vyučovacím jazykem se v této době mohl na škole stát jakýkoliv jazyk monarchie, ale žádný nemohl být povinným předmětem jako vyučovaný cizí jazyk (ibid). Je patrný kontrast mezi situací po roce 1867, tedy po vzniku Rakouska-Uherska, a situací v 50. letech 18. století, kdy byly na Tereziánské akademii jasně definované povinné jazyky.

Dekret z roku 1869 stanovil pravidla výuky na školách, což vedlo ke vzniku škol, kde byl vyučovacím jazykem ten jazyk, kterým lidé v dané oblasti převážně komunikovali (Newerkla, 2003, s. 17). Newerkla (ibid, s. 18) dále zmiňuje, že tyto školy „s vlastním vyučovacím jazykem“ měly financovat obce. Z finančních, ale pravděpodobně i politických důvodů, tak ke zřízení takových škol často nedošlo (ibid). Rozdělení pražské univerzity na německou a českou na základě císařského rozhodnutí z roku 1881 dále přispělo k postupné segregaci bilingvní společnosti, neboť na české univerzitě probíhala výuka výhradně v češtině, zatímco na německé pak pouze v němčině (Newerkla, 2003, s. 18n.). Toto rozdělení trvalo podle Newerkly (ibid, s. 19) „až do rozpadu monarchie“. Vidíme tedy, že postavení jazyků se v prostředí školství dynamicky měnilo napříč zkoumaným obdobím. Ke konci období vedly snahy o zrovnoprávnění či získání lepšího postavení češtiny k rozdělení vyučovacích jazyků, a tak můžeme předpokládat, že i k omezení styku mezi česky a německy mluvícími studenty. Proto nelze předpokládat, že by ve školách často docházelo k tlumočení.

V armádě mezi sebou komunikovali jednak řadoví vojáci, jednak docházelo ke komunikaci s vojáky na vedoucích pozicích. Wolf (2015, s. 60) jmenuje tři typy jazyků používané v habsburské armádě: jazyk rozkazů (*Kommandosprache*), tedy jazyk, v němž výše postavení vojáci dávali rozkazy,

jazyk služby (*Dienstsprache*), tedy jazyk, jímž komunikovali vojáci s jinými stanicemi, a jazyk regimentu (*Regimentssprache*), tedy jazyk, jímž spolu komunikovali vojáci v rámci pluku. Výše postavení vojáci museli ovládat všechny tyto tři jazyky, aby mohli komunikovat napříč armádou (ibid). Rozkazy byly vydávány v němčině a povinně i v jazyce, kterým mluvilo alespoň 20 procent vojáků v daném pluku (ibid). Při dostatečném zastoupení mluvčích mohly být tedy v rámci jednoho pluku přítomné všechny jazyky monarchie – můžeme zde proto mluvit o jisté rovnosti jazyků, přestože dominance němčiny jakožto primárního jazyka rozkazů je patrná. V případě jazyka služby, kterým mluvili vojáci při komunikaci s jinými stanicemi, bylo hlavním cílem standardizovat užití jazyků pro zajištění efektivní komunikace (Wolf, 2015, s. 61). Jazykem služby v Předlitavsku byla pouze němčina. Scheer (2020, s. 51) uvádí důvod pro výsadní užívání němčiny vedle efektivy komunikace také to, že měla sloužit jako „symbol jednoty“²⁰ habsburské armády. V rámci studia na vojenských akademiích se tedy očekávalo, že se všichni kadeti naučí plynně německy a během studia jim bylo zakázáno komunikovat s ostatními studenty ve své mateřštině (Scheer, 2020, s. 40n.). Co se týče rovnosti jazyků služby, můžeme shrnout, že němčina byla jasně dominantním, tedy jediným zastoupeným jazykem v habsburské armádě. Jazyk regimentu byl jazykem, kterým mluvili jednotliví vojáci v pluku. Jazykem regimentu mohl být pouze oficiálně uznávaný jazyk monarchie. Scheer (2020, s. 58) uvádí jako možný jazyk regimentu mimo jiné i češtinu. V osobním styku mnohojazyčné armády by byla nucená komunikace jedním jazykem prakticky nemožná. Můžeme proto předpokládat, že zde byla rovnost jazyků organicky zachována a vojáci často mluvili svou mateřštinou.

Již jsme zmínili, že mezi profesionálními vojáky mluvily více než tři čtvrtiny vojáků německy (viz kapitola 5.1.). Mezi níže postavenými vojáky pak německy mluvících byla jen zhruba čtvrtina (Wolf, 2015, s. 60). Z toho můžeme vyvodit, že němečtí mluvčí mohli mít v habsburské monarchii kariéerní výhody, a němčina tak byla dominantním jazykem. Podobně jako na Tereziánské akademii, i na vojenských akademiích probíhala výuka v němčině, dále se vyučovala francouzština a v pozdějších ročnících studia čeština, maďarština a italština (ibid). Můžeme tedy uzavřít, že němčina byla v oblasti armády jakožto jazyk výuky dominantní, dále měla vyšší postavení francouzština (jakožto jazyk komunikace s mocnostmi vně habsburské monarchie). Vzhledem k tomu, že němčina byla dominantním jazykem v armádě, ale že byl kladen důraz na to, aby výše postavení vojáci uměli i další jazyky monarchie, a mohli tak komunikovat s řadovými vojáky, můžeme předpokládat, že v armádě k tlumočení nedocházelo, a to mimo jiné z časových důvodů. V armádě je kladen důraz na efektivní a pohotovou komunikaci, kterou by konsekutivní přetlumočení promluvy mohlo prodloužit.

Postavení jazyků se napříč zkoumaným obdobím dynamicky měnilo. Klíčovou roli hrála jazyková politika a širší politické dění. Vliv postavení jazyků na případnou přítomnost tlumočení se tedy odvíjí od toho, v jakém období a v jakých kontextech ho zkoumáme. Předpokládáme, že

²⁰ Překlad: autorka DP

k tlumočení docházelo nejčastěji u soudů, kde měla jazyková nařízení přímou platnost. Od roku 1740 až do vzniku Rakouska-Uherska v roce 1867 měla němčina vůči češtině dominantní pozici, a k tlumočení mezi těmito dvěma jazyky tak pravděpodobně nedocházelo. Domníváme se, že nejčastěji mohlo k tlumočení u soudů docházet od vydání nové ústavy z roku 1867 do vydání Badeniho jazykových nařízení v roce 1897, kdy byla čeština vnějším úředním jazykem, ale nebyla vnitřním úředním jazykem. Česky mluvící obyvatelé mohli se soudy komunikovat i česky, ale zaměstnanci soudu museli stále mluvit německy, tedy vnitřním úředním jazykem. V takových případech tedy pravděpodobně docházelo k tlumočení. Po roce 1897 byla situace politicky nestabilní, a přestože k tlumočení teoreticky na základě rovného postavení jazyků mohlo docházet, domníváme se, že ke komunikaci mezi česky a německy mluvícími kolegy nedocházelo příliš často. Pro efektivitu pravděpodobně zaměstnanci soudu nadále komunikovali navzájem v němčině, kterou ovládali jak čeští, tak němečtí zaměstnanci. Užití jazyka s sebou neslo i politické konotace. V případě, že bylo užití češtiny ze strany zaměstnance soudu zvoleno jako politický krok, mohlo dojít k rozdělení na dvě skupiny – české a německé zaměstnance. Příkladem této situace je již zmíněné Moravské vyrovnání, kde k interakci mezi češtinou a němčinou docházelo minimálně.

5.2. Bilingvismus jednotlivce a jazykové vzdělání v habsburské monarchii

Pro přítomnost tlumočení je nutné, aby se v dané společnosti vyskytovali jedinci, kteří ovládají minimálně dva jazyky, mezi kterými by tak mohli tlumočit. V mnohých částech habsburské monarchie ovládali lidé dva jazyky nebo více, a to zejména ve městech (Wolf, 2015, s. 50). V této části se zaměříme na to, jakou konkrétní podobu měl individuální bilingvismus v jednotlivých oblastech života v habsburské monarchii a zda díky němu v těchto oblastech mohlo docházet k tlumočení.

Již jsme zmínili, že v bohatších vídeňských domácnostech často pracovalo česky mluvící služebnictvo. Aby se mohli o práci ve Vídni ucházet, museli zájemci ovládat jazyk rodiny, do které měli jet pracovat – ve Vídni tedy převážně němčinu. Během sčítání obyvatel v roce 1910 uvedlo 81 procent služebnictva sloužícího ve Vídni němčinu jako jazyk, kterým komunikovali. Pouze 5,9 procent uvedlo jako svůj primární jazyk komunikace češtinu (Wolf, 2015, s. 52). Tyto údaje se vztahují na primární jazyk komunikace během služby ve Vídni – neznámá to tedy, že by uvedený primární jazyk byl mateřštinou respondentů. Z toho usuzujeme, že se většina služebnictva němčinu naučila až jako cizí jazyk. V první části této práce jsme zmínili rozdělení bilingvních jedinců podle Angelelli (2015, s. 36) na ty, kteří se druhý jazyk naučili v důsledku vlastní motivace, a ty, kteří se druhý jazyk naučit museli, jelikož je k tomu donutily vnější vlivy. Jako vnější vliv můžeme vnímat nutnost naučit se němčinu u českého služebnictva, aby mohlo sloužit ve vídeňské německy mluvící rodině. Můžeme také předpokládat, že služebnictvo nebylo dle dělení De Groot (2015, s. 31) ekvivalentně bilingvní, ale dominantně bilingvní s hlubší znalostí vlastní mateřštiny než jazyka, který se naučilo před nástupem do služby. Z toho lze vyvodit, že služebnictvo ovládalo oba jazyky, zde

češtinu a němčinu, a lze předpokládat, že se postupem času ve službě v rodině znalost němčiny zlepšovala. S rodinou komunikovali primárně německy, ale došlo-li ke styku vídeňské rodiny s obyvateli monarchie, kteří nemluvili německy, mohla rodina služebnictvo požádat o tlumočení, jak jsme ilustrovali na příkladu Eleonory Fanty (kapitola 5.1.). K tlumočení mezi češtinou a němčinou proto mohlo díky bilingvistu služebnictva docházet. Nepředpokládáme, že k němu docházelo v rámci služby v rodině, jako spíše v komunikaci rodiny navenek.

Podobně se německy museli naučit také řemeslníci, kteří chtěli rozšířit své znalosti a zlepšit perspektivu své živnosti. Mnohdy však úroveň znalosti druhého jazyka nebyla (alespoň zpočátku) dostatečná. Josef Mlch byl mladým učněm, který se v roce 1886 vydal příučit německy do zahraničí. Ve svých pamětech popisuje, že se snažil mluvit alespoň lámanou němčinou a do sešitu si psal slovíčka, která znal, v češtině a v němčině. (Wolf, 2015, s. 54). Jiný učeň, Emil Dvořáček, se německy naučil natolik, že se později stal během druhé světové války tlumočnickem (ibid). Z výše uvedeného vyplývá, že řemeslníci na dosažení bilingvistu pracovali z vlastní motivace. Na rozdíl od služebnictva jim znalost němčiny zlepšovala pracovní perspektivy, zatímco u služebnictva byla nutnou podmínkou pro získání práce ve vídeňské rodině. I řemeslníci byli alespoň zpočátku převážně dominantně bilingvní, i když, jak ilustruje příklad Emila Dvořáčka, někteří mohli dosáhnout vysoké úrovně bilingvistu, tedy možná i bilingvistu ekvivalentního. Z toho vyvozujeme závěr, že řemeslníci mohli během výkonu své živnosti tlumočit například během komunikace s rakouskými klienty, kteří nemluvili česky, a učni, kteří naopak nemluvili německy. Jak jsme uvedli, někteří řemeslníci se mohli dokonce stát tlumočníky profesionály.

Nutnost umět cizí jazyky a dosáhnout individuálního bilingvistu je patrná i z jazykových výměn takzvaných *Tauschkinder* (výměnných dětí), které jsme popsali v kapitole 5.1. Cílem bylo, aby se děti naučily cizí jazyk, což jim mělo zajistit lepší pracovní příležitosti (Wolf, 2015, s. 55). Dle dělení De Groot (2015, s. 31) se tedy jednalo opět o vlastní motivaci (zde nikoliv dětí samotných, ale jejich rodin), kdy se děti cizí jazyk učit nemusely, ale jeho znalost pro ně byla konkurenční výhodou v budoucím pracovním životě. Wolf (2015, s. 56) uvádí příklad německy mluvících dětí, které se jezdily učit slovensky do rodin žijících ve slovensky mluvící oblasti – jednalo se o území okolo řek Morava a Dyje. Rodiny své děti posílaly naučit se slovensky proto, že se často jednalo o dědice rodinné farmy. Úkolem těchto dětí mělo být v budoucnu spravovat farmy a komunikovat se sluhy a pracovníky, kteří německy neuměli. Vidíme tedy, že rodiny nepředpokládaly přítomnost tlumočnicka, ale považovaly za nutné, aby se děti naučily slovensky. Pro nedostatek dalších zdrojů zmiňujících program *Tauschkinder* mezi českými a německými rodinami uvádíme tento příklad a zároveň předpokládáme, že k podobným situacím mohlo docházet i v česky a německy mluvících rodinách. Z výše uvedeného můžeme vyvodit, že díky výměnám se děti mohly stát bilingvními. Teoreticky tedy mohly v budoucnu poskytnout tlumočení, avšak domníváme se, že převážně docházelo v jejich pracovním životě ke komunikaci pouze v jednom jazyce, a sice v tom, jímž komunikovali majitelé farem (bývalé *Tauschkinder*) s obchodníky a pracovníky, tedy zde ve slovenštině, potažmo v češtině.

V kapitole Postavení jazyků v habsburské monarchii (5.1.1.) jsme zmínili několik zlomových reforem a událostí v jazykové politice, které napříč zkoumaným obdobím značně ovlivnily podobu školství, a tedy možnost obyvatel stát se bilingvními. Připomeneme zejména ústavu z roku 1867 a její článek 19, který vedl k zákazu povinné výuky druhého jazyka, jímž se v oblasti mluvilo. Následné zavedení jazykově oddělených škol mohlo vést k poklesu bilingvismu jednotlivců. Tím pádem mohl klesnout počet lidí, kteří by byli schopni případně poskytnout tlumočení, ale zároveň pravděpodobně vzrostl počet lidí, kteří tlumočení potřebovali, jelikož oba jazyky neovládali.

Studenti však měli i nadále možnost, byť ne povinnost, se cizí jazyk naučit. Na utrakvistických školách probíhala výuka minimálně ve dvou jazycích. Významnou školní institucí byla dnes stále existující (být v pozměněné podobě) Tereziánská akademie, spravovaná zpočátku Jezuity. Založila ji Marie Terezie v roce 1746. Akademie nabízela studijní program zaměřený na státní správu, armádu či diplomacii. Cílem všech těchto tří programů byla příprava na službu státu, jak uvádějí webové stránky akademie (2020). Tereziánská akademie dosáhla na počátku 20. století značné významnosti a zaměřovala se na výuku moderních cizích jazyků. Povinná byla výuka maďarštiny, dále se studenti mohli učit také francouzsky, italsky, anglicky, česky, polsky, slovinsky, srbochorvatsky a rumunsky (Geschichte, Theresianische Akademie, 2023). Ročně na této akademii studovalo na počátku 20. století zhruba 300 chlapců, kteří pocházeli z různých jazykových oblastí monarchie. Výuka na akademii probíhala primárně v němčině. Absolventi této akademie potom mohli být bilingvními jednotlivci, byť o skutečné dosažené úrovni cizích jazyků nemáme spolehlivé doklady. Bilingvní jedinci, kteří se bilingvními stali v důsledku vlastní motivace, jak zmiňuje Angelelli (2015, s. 36), tedy stále mohli být v monarchii přítomni i po reformě z roku 1867. V různých kontextech tak teoreticky mohli později poskytovat tlumočení mezi němčinou a češtinou, tedy jazyky vyučovanými na Tereziánské akademii i jinde. Na samotných školách však nejspíše k tlumočení mezi studenty systémově nedocházelo, neboť studenti chodili buď do oddělených škol, v nichž probíhala výuka primárně v jejich mateřštině, nebo do škol, v nichž se kladl důraz na výuku cizích jazyků a postupem času se všichni studenti měli naučit daný jazyk (nejčastěji němčinu, jak jsme uvedli v kapitole 5.1.1.). K tlumočení mezi češtinou a němčinou mohlo občasné dojít na začátku studia, kdy student ještě daný jazyk dostatečně neovládal. Domníváme se ale, že se díky vysoké míře bilingvismu jednotlivce nejednalo o strukturálně prováděnou činnost.

Habsburská armáda byla multilingvním prostředím, kde více než 90 procent vojáků „muselo komunikovat v minimálně jednom jazyce jiném než němčina“²¹ (Deák, 1990, s. 99). Velké množství vojáků tedy s velkou pravděpodobností bylo bilingvní. V rámci odborné vojenské přípravy se kadeti učili také cizí jazyky, které se museli naučit do tří let, pokud chtěli být povýšeni (Wolf, 2015, s. 60). I zde proto můžeme mluvit o bilingvismu jednotlivce, motivovaném vlastními ambicemi, nikoliv

²¹ Překlad: autorka DP

vnějšími podmínkami. Domníváme se však, že tři roky jsou příliš krátká doba na to, aby vojáci dosáhli ekvivalentního bilingvismu. Pravděpodobně se tedy jednalo o základní či pokročilou znalost jazyka, z níž někteří vojáci mohli postupnou komunikací s ostatními vojáky dosáhnout dominantního či dokonce ekvivalentního bilingvismu. Domníváme se, že s ohledem na množství vojáků, kteří komunikovali v němčině a minimálně jednom dalším jazyce, byla míra bilingvismu jedince příliš vysoká na to, aby v armádě docházelo mezi češtinou a němčinou k tlumočení.

Státní správu ovlivnil článek 19 ústavy z roku 1867, na základě něž mohli úředníci mluvit i jiným jazykem než německy. Mohli bychom předpokládat, že tento krok mohl vést k postupnému snížení znalosti cizích jazyků mezi úředníky, kteří se nemuseli dorozumívat jedním úředním jazykem, ale stačila jim jejich mateřština. Později však na základě Gautschových jazykových nařízení z roku 1898 museli naopak zaměstnanci státní správy ovládat cizí jazyky podle toho, co bylo na jejich pozici požadováno (Wolf, 2015, s. 64). Každý uchazeč o post ve státní správě musel složit jazykovou zkoušku. Splnění této zkoušky bylo vyžadováno i zpětně po již zaměstnaných státních úřednících, kteří ji museli složit, aby mohli ve výkonu úřadu pokračovat (ibid). Zde bychom mohli předpokládat naopak zvýšení počtu bilingvních pracovníků ve státní správě. Domníváme se ale, že významný dopad na počet bilingvních jedinců napříč monarchií tyto reformy neměly, jelikož jejich zavedení dělí 32 let. Tento časový úsek nepovažujeme za dostatečně dlouhý na to, aby se systémově změnila úroveň bilingvismu jednotlivců ve státní správě habsburské monarchie. Předpokládáme tedy, že míra bilingvismu byla ve zkoumaném období relativně konstantní. Nebyla však patrně natolik vysoká, aby pokryla poptávku po tlumočení ve styku s veřejností. Jak uvádí Wolf (2015, s. 67), státní správě často chyběli kvalifikovaní úředníci, kteří by mohli komunikovat v jazycích, jimiž mluvilo obyvatelstvo. K tlumočení mezi německy mluvícími úředníky státní správy a českými obyvateli monarchie tedy pravděpodobně plošně nedocházelo. Předpokládáme, že se netlumočilo ani mezi česky a německy mluvícími úředníky a politiky navzájem. Jak jsme zmínili v kapitole 5.1.1., po velkou část námi zkoumaného období bylo pro česky mluvící děti povinné naučit se německy, v části zkoumaného období i naopak. Úředníci, kteří za studia získali znalost druhého jazyka, tedy mohli být bilingvní a tlumočení nevyžadovali. Roli mohl hrát také pasivní bilingvismus, kdy němečtí politici rozuměli českému mluvčímu, i když češtinu aktivně neovládali, a naopak.

Předpokládáme, že bilingvismus jedince byl ve zkoumaném období relativně konstantní. Námi zkoumané období čítá 178 let, kdy nepředpokládáme, že by za neustálých změn týkajících se nutnosti učit se němčinu či češtinu došlo k významným změnám v množství bilingvních jedinců. Vzhledem k tomu, že němčina i čeština byly v úzkém kontaktu a byla jim přikládána značná politická důležitost, předpokládáme, že v habsburské monarchii existovalo velké množství bilingvních jedinců v této jazykové kombinaci.

5.3. Odborné tlumočnické vzdělání v habsburské monarchii

V této části se zaměříme na to, zda v habsburské monarchii existovalo specializované tlumočnické vzdělání a pokud ano, jak konkrétně probíhalo.

Z předchozích kapitol vyplývá, že vzdělávací rámec, který by se zaměřoval konkrétně na výuku tlumočení v námi jmenovaných oblastech (domácnost, školy, armáda, státní správa, soudy), neexistoval. V některých z těchto oblastí sice existoval jistý vzdělávací rámec, který nabízel jazykovou výuku, avšak tu nepovažujeme za specializované tlumočnické vzdělání. Odborné vzdělání považujeme za tlumočnické v takovém případě, že cíleně připravuje studenty na výkon tlumočení jako profese. Vedle jazykové výuky a tlumočnických technik a strategií během jazykového převodu by tlumočnické vzdělání mělo z dnešního pohledu studentům přinést též povědomí o roli tlumočnicka, etice a kvalitě výkonu. Nejvíce se dnešnímu pojetí specializovaného tlumočnického vzdělání blížilo vzdělání dragomanů, tedy budoucích diplomatických tlumočnicků ve styku se zahraničními mocnostmi, zejména s Osmanskou říší. Úkolem dragomanů bylo překládat a tlumočit mezi habsburskou monarchií a státy dnešního Blízkého východu v rámci zahraničních styků monarchie.

Orientální akademii, jejímž hlavním cílem bylo „vzdělávání tlumočnicků pro službu v Orientu“, tedy dragomanů, založila v roce 1754 Marie Terezie (Králová, 2012, s. 149). Akademie se zaměřovala nejen na jazykovou vybavenost studujících, ale také na jejich faktické znalosti v oblasti práva, ekonomie a obchodu (Wolf, 2015, s. 106). Konkrétní výukový plán uvádí přehledně Králová (2012, s. 151nn.). Co se týče výuky jazyků, ta „nebyla jen teoretická, ale více se dbalo na její praktičnost. Posluchači si neměli osvojit jen řeč, nýbrž se seznámit i s reáliemi, kulturou a institucemi Osmanské říše.“ (ibid, s. 149). Výukový plán byl komplexní a cíleně sestavený tak, aby byli absolventi co nejlépe připraveni na výkon tlumočnické profese. Tlumočení bylo cílem studia, ale jako takové vyučováno nebylo. Hlavním zaměřením akademie byla výuka orientálních jazyků (Goreczky, 2008 s. 136). Předpokládalo se, že výukou jazyka samotného student získá kompetence potřebné pro tlumočení. Tomu odpovídá také praktika vídeňské vlády vysílat potenciální diplomaty jakožto *Sprachknaben* do zemí dnešního Blízkého východu, aby se od místních učitelů a skrze kontakt s tamní kulturou naučili turecky, persky a arabsky, a tím pádem i tlumočit (Wolf, 2015, s. 105). Zde vidíme podobnost s dnešními tlumočnickými studijními programy, které kladou vedle jazykových znalostí důraz také na reálie a kulturu cílového jazyka. Naopak rozdílem mezi dnešní výukou tlumočení a výukou tlumočení tehdy je důraz na techniky a strategie tlumočení, tedy na tlumočení jako proces. Dnes tvoří výuka tlumočnických taktik a strategií významnou součást kurikula, zatímco v habsburské monarchii se spoléhalo na to, že studenti díky dostatečné jazykové úrovni (bilingvistu) zvládnou tlumočit automaticky.

Po dlouhou dobu pro habsburskou monarchii tlumočili obyvatelé zemí Blízkého východu, kteří pracovali často pro obě strany – Osmanskou říši i Habsburky. Právě kvůli obavám z toho, že tito „cizí

míšenci²² budou hájit zájmy druhé strany, s nimi habsburští úředníci často nechtěli spolupracovat a odmítali služby těchto „sluhů svou pánů“²³ (Wolf, 2015, s. 105). V oblasti Blízkého východu tak měli nadále tlumočit jen rodilí obyvatelé habsburské monarchie (ibid). Cílem Orientální akademie bylo, aby studenti získali dostatečnou průpravu pro „budoucí reprezentaci monarchie“²⁴ v zemích Blízkého Východu (Wolf, 2015, s. 106). Dragomani měli být loajálními zástupci monarchie, která se díky jejich činnosti nemusela spoléhat na tlumočnické služby obyvatel Blízkého východu, jimž nevěřila. Výuka na Orientální akademii tak „odrážela priority rakousko-uherské zahraniční politiky“ (Králová, 2012, s. 155). Dnešní studenti tlumočení jsou často informováni o důležitosti zachování neutrality během tlumočení a zásadě nehájit ani jednu ze stran, pro které tlumočí. Vidíme, že na Orientální akademii nebyla prioritou neutralita tlumočení, na kterou je kladen důraz dnes, ale spíše záruka, že cíle monarchie budou v popředí zájmu tlumočnicků, kteří budou monarchii reprezentovat i v zahraničí. Za kvalitní byl považován takový tlumočnický výkon, který hájil zájmy monarchie. Role tlumočnicka nebyla neutrální, naopak byla velmi zaujatá. Můžeme tedy konstatovat, že se na Orientální akademii nejednalo o tlumočnickou průpravu v dnešním slova smyslu, kdy je hlavním zaměřením získání dovedností jazykového převodu za zachování neutrality pro dosažení efektivní komunikace.

Roku 1773 došlo ke změně studijního plánu akademie a cílem instituce bylo, aby „nejen připravovala budoucí tlumočnické služby v Orientu, ale poskytla [...] uchazečům i širší znalosti a umožnila jim dosažení i dalších postů ve státní službě.“ (Králová, 2012, s. 150). Odklon od tlumočnického vzdělání a příklon k diplomatickému vzdělání je zde patrný. V roce 1898 se z Orientální akademie stala Konzulární akademie a došlo k úplnému posunu od vzdělávání tlumočnicků v kulturní mediaci k přípravě diplomatů a výuce jazyků (Wolf, 2015, s. 108). Ne náhodou se potom z Orientální akademie v roce 1996 stala vídeňská Diplomatická akademie (Pfusterschmid-Hardtenstein, 2008, s. 40n.).

Předmětem této diplomové práce je jazykový pár němčina-čeština. Na Orientální akademii k výuce češtiny nedocházelo. Diplomatická vyjednávání probíhala zejména ve francouzštině jakožto jazyce diplomatů a v němčině jakožto dominantním jazyce monarchie. Wolf (2015, s. 110) uvádí, že na akademii studovalo během let 1901 až 1912 jeden až šest etnicky československých studentů. Předpokládáme, že tito studenti ovládali němčinu, jakožto povinný vyučovaný jazyk akademie. Pro jazykový pár čeština-němčina tedy odborný vzdělávací rámec pro obor tlumočení neexistoval.

Orientální akademie byla institucí, jejíž studijní program se svým obsahem nejvíce blížil odbornému tlumočnickému vzdělání tak, jak jej chápeme dnes. Jsou však patrné znatelné rozdíly mezi výukou tlumočení tehdy a dnes, zejména absence výuky tlumočnických strategií a spoléhání se na přirozené získání tlumočnických kompetencí pouze na základě vlastního bilingvismu (viz kapitola

²² Překlad: autorka DP

²³ Překlad: autorka DP

²⁴ Překlad: autorka DP

4.2. Bilingvismus jednotlivce). Pro jazykový pár čeština-němčina tento odborný vzdělávací rámec neexistoval, jelikož čeština se v diplomatickém styku habsburské monarchie navenek nepoužívala. K tlumočení mezi češtinou a němčinou na diplomatické úrovni tedy nedocházelo.

5.4. Společenské normy týkající se tlumočení v habsburské monarchii

V první části této diplomové práce jsme definovali, jaké společenské normy ovlivňují existenci, podobu a postavení tlumočení ve společnosti a případnou profesionalizaci tohoto oboru. Připomeneme, že se jedná o požadavek společnosti na dosažení specializovaného vzdělání v oboru tlumočení, požadavek na odpovídající kvalitu tlumočnického výkonu a nárok tlumočnicků na finanční ohodnocení. Společenské normy může vytvářet společnost jako celek, dále pak klienti, profesní organizace, tlumočníci samotní, instituce a stát. Vliv těchto norem se v habsburské monarchii lišil napříč zkoumaným obdobím, podle oblastí komunikace a interagujících aktérů. V této kapitole se zaměříme na to, jakou roli v habsburské společnosti společenské normy pro tlumočení hrály.

Tlumočení v domácnosti odráží to, jakou představu měla o tlumočení nejširší společnost. Jediným požadavkem po služebnících, kteří měli občasně tlumočit pro rodiny, v nichž pracovali, byl jazykový převod za účelem dosažení komunikace s aktérem, který mluvil odlišným jazykem. Předpokládáme, že sloužící tlumočili nárazově v případě nutnosti zprostředkování často základní komunikace v cizím jazyce. Nejednalo se o hlavní ani většinovou náplň jejich práce, nepředpokládáme, že by za ni byli odměňováni přidanou odměnou, nebylo po nich požadováno, aby byli kvalifikovanými tlumočníky s dosaženým odborným vzděláním. Domníváme se, že kvalita výkonu nebyla relevantním požadavkem rodin, ale že šlo především o řešení komunikační situace. Toto tlumočení odpovídá laickému tlumočení, které definuje Whyatt (2012, s. 117) jako „překonání jazykové bariéry, kdy si dvě strany, které si vzájemně potřebují vyměnit určitou informaci, nemají dostatek znalostí společného komunikačního systému, který by jim umožnil sdílet význam, smysl, myšlenky či záměry“²⁵ (viz kapitola 2.1. Tlumočení jako činnost). Pokud tedy rodina nemluvila stejným jazykem jako druhá strana, s níž se potřebovala dorozumět, požádala o pomoc bilingvní služebnictvo. Vidíme, že sociální normy u tlumočení v domácnosti v podobě požadavku na kvalitu, vzdělání či nárok na finanční odměnu roli nehrály. Tlumočení v domácnosti bylo totiž pragmatickým nástrojem zprostředkování komunikace mezi dvěma aktéry mluvícími odlišnými jazyky.

Společenské normy hrály roli v oblasti soudnictví, kde k tlumočení mezi češtinou a němčinou na základě výše rozebraných faktorů pravděpodobně často docházelo. Soudní tlumočníci sice nemohli získat odborné vzdělání, které v jisté podobě existovalo pouze v oblasti diplomacie, ale od roku 1849 museli pro výkon praxe složit státní zkoušky (Wolf, 2015, s. 73). Požadavek na prokázání odborné

²⁵ Překlad: autorka DP

kvalifikace tedy existoval. Můžeme předpokládat, že pokud bylo po soudních tlumočnících požadováno získání této kvalifikace, bylo to z důvodu, že mělo mít tlumočení u soudu jistou úroveň kvality. Tlumočníci u soudu měli mít „adekvátní jazykové dovednosti“²⁶ (Wolf, 2015, s. 73), které měly zaručit kvalitní tlumočnický výkon. Požadavek na kvalitu je sice formulován velmi vágně, avšak je patrné, že roli v oblasti tlumočení u soudu hrál. Tlumočení mezi soudem a veřejností bylo očekáváno ze strany zaměstnanců státu, kteří za něj nedostávali finanční odměnu nad rámec svého stálého platu. Již jsme však zmínili, že stát nedisponoval dostatečným počtem kvalifikovaných zaměstnanců, kteří by mohli tlumočit. Proto předpokládáme, že v případě potřeby mohl u soudu tlumočit i externí tlumočnický a za své služby mohl dostat finanční odměnu. Blíže se tlumočení u soudu budeme věnovat ve třetí části této diplomové práce, kde se zaměříme na ověření těchto hypotéz. Lze uzavřít, že tlumočení u soudu bylo do jisté míry ovlivňováno soudními regulacemi, které utvářely normy týkající se nutné kvalifikace tlumočnicků, požadované kvality výkonu a odpovídajícího finančního ohodnocení. Roli tedy hrály všechny tři sociální normy, které jsme definovali jako relevantní pro existenci tlumočení jako profese v dané oblasti.

Jak jsme zmínili v kapitole 5.2., v oblasti školství a armády byla míra individuálního bilingvismu napříč zkoumaným obdobím zpravidla vysoká, a k tlumočení tak pravděpodobně ve velké míře nedocházelo. V oblasti státní správy jsme rovněž uvedli hypotézu, že k tlumočení mezi úředníky pravidelně nedocházelo, a to vedle častého individuálního bilingvismu zejména z důvodu postavení jazyků, kde byla němčina (a v některých případech na nižší politické úrovni čeština) považována za dominantní a státní zaměstnanci ji museli ovládat. Po roce 1867 sice došlo k pokusu o srovnání pozice jazyků, avšak později se dominance němčiny opět prosadila. Co se týče tlumočení v diplomacii, zde mezi pracovní jazyky nepatřila čeština, jak jsme uvedli v kapitole 5.3. Pro zbytek práce tedy tlumočení v diplomacii nebude relevantní.

Vzhledem k postavení tlumočení jako oboru ve společnosti nepředpokládáme, že by v oblasti sociálních norem hráli významnou roli soukromí klienti. Stejně tak nemáme důkazy o existenci nestátní profesní organizace. Nedomníváme se, že by normy utvářely nestátní instituce i z toho důvodu, že státní sektor byl ve zkoumaných oblastech v habsburské monarchii více zastoupen než sektor soukromý. Co se týče vlivu tlumočnicků samotných, domníváme se, že byl omezený. Tlumočníci byli často státními zaměstnanci, kteří podléhali regulacím ze strany státu. Z dostupných informací se ze své iniciativy nesdružovali v profesních tlumočnických organizacích. Můžeme tedy uzavřít, že pro tlumočení v habsburské monarchii byl nejvíce relevantním aktérem utvářejícím společenské normy stát.

²⁶ Překlad: autorka DP

6. Tlumočení mezi češtinou a němčinou jako činnost a profese v habsburské monarchii

V předchozí části jsme se zaměřili na to, jaké faktory ovlivňovaly existenci tlumočení mezi češtinou a němčinou v habsburské monarchii ve zkoumaném období mezi lety 1740 a 1918. Cílem této části bude určit, zda je možné tlumočení v habsburské monarchii označit jako profesi a pokud ano, v jakých kontextech. Z dostupných zdrojů víme, že tlumočení jako etablovaná profese začínalo existovat až v druhé polovině 20. století (viz kapitola 2.2.). V námi zkoumaném období mezi lety 1740 a 1918 se proto budeme zaměřovat na jednotlivé znaky profesionalizace oboru, nikoliv profese samotné.

Na základě analýzy v druhé části této práce jsme dospěli k závěru, že k tlumočení v habsburské monarchii mezi češtinou a němčinou docházelo, a to z důvodu častého kontaktu obyvatel mluvících odlišnými jazyky (společenský bilingvismus) a dostatečného počtu bilingvních jedinců, kteří mohli tlumočení poskytovat. Přítomnost a podoba tlumočení se však lišily napříč zkoumanými oblastmi a obdobími. V závislosti na jazykové politice se měnilo postavení jazyků, a tím pádem i pravděpodobnost, že k tlumočení docházelo. To platí zejména pro oblast státní správy, potažmo soudů.

Nejčastěji docházelo k tlumočení mezi češtinou a němčinou jako činnosti, a to v oblasti domácnosti, občasně pak pravděpodobně i ve školách a v armádě. V těchto oblastech jsme nedefinovali mnoho známek profesionalizace, tedy dostupnost odborného vzdělání a existenci společenských norem. Ve školách a v armádě byl velmi častý bilingvismus jednotlivce, a proto předpokládáme, že zde k tlumočení mezi češtinou a němčinou docházelo pouze občasně (viz kapitola 5.2.). V následujícím odstavci se proto zaměříme na shrnutí informací týkajících se tlumočení v domácnosti, kde se domníváme, že k tlumočení docházelo nejčastěji.

V domácnosti tlumočilo pro zaměstnávající rodinu v případě potřeby služebnictvo. Jednalo se o často bilingvní osoby, které neměly specializované tlumočnické vzdělání a ani po nich nebylo vyžadováno. Kvalita jejich výkonu nebyla relevantním kritériem a za tlumočení nebyly finančně ohodnoceny. Na základě analýzy faktorů ovlivňujících existenci a podobu tlumočení tedy můžeme uzavřít, že tlumočení v domácnosti nebylo profesí. Ze své podstaty o tlumočení v domácnosti neexistuje dostatek konkrétních důkazů a zmínek v odborné literatuře. Jak zmiňuje Otto Kade (cit. dle Pöchhacker, 2015, s. 199), během tlumočení je sdělení v cílovém jazyce proneseno pouze jednou na základě jediného neopakovatelného vyřčení sdělení v jazyce výchozím. V případě tlumočení v domácnosti se nejednalo o oficiální komunikaci, z níž by vznikala psaná dokumentace, která by se dochovala dodnes. Proto je možnost ověření hypotéz omezená.

Psané dokumenty týkající se tlumočení se naopak dochovaly pro oblast státní správy a soudnictví. V této oblasti navíc pozorujeme známky profesionalizace. Jak jsme zmínili v předchozích kapitolách, po soudních tlumočnících bylo vyžadováno získání kvalifikace v oboru, předmětem pozornosti byla i požadovaná kvalita soudního tlumočení a ve státních vyhláškách se objevovaly

zmínky o finančním ohodnocení státních tlumočnicků. Ve třetí části této diplomové práce se proto budeme konkrétně věnovat tomu, jak vypadalo tlumočení u soudů a jak probíhala jeho profesionalizace.

Můžeme uzavřít, že tlumočení v habsburské monarchii existovalo jako činnost a ta se v některých oblastech začínala profesionalizovat. Všechny znaky profese, které jsme definovali v první části této diplomové práce, plně nevykazuje žádná oblast, ve které v habsburské monarchii pravděpodobně k tlumočení docházelo. Domníváme se tedy, že tlumočení v habsburské monarchii procházelo procesem postupné profesionalizace, k němuž v některých oblastech docházelo napříč zkoumaným obdobím. V následující podkapitole se proto zaměříme obecně na proces profesionalizace tlumočení v habsburské monarchii.

6.1. Proces profesionalizace tlumočení v habsburské monarchii

K tlumočení v multilingvním prostředí habsburské monarchie docházelo „dnem i nocí“ (Wolf, 2015, s. 66). Podle Wolf (ibid) však navzdory velkému množství tlumočnicků, které vyžadoval takto multilingvní stát, byla institucionalizace (a tím pádem i profesionalizace) oboru tlumočnickví „rudimentární napříč habsburskou monarchií“²⁷. Autorka toto tvrzení podkládá faktem, že možnosti, jak popsat tlumočnickou profesi, bylo až do přelomu století málo. Existovaly pouze tři výrazy pro popis tlumočnicků: dvorní tlumočnick, translátor a soudní tlumočnick (ibid). Dvorní tlumočnick tlumočil u císařského dvora, soudní tlumočnick u soudu a pojem translátor se pravděpodobně vztahoval na ostatní kontexty tlumočení. V následujících odstavcích se zaměříme na proces profesionalizace tlumočení v habsburské monarchii obecně.

Wolf (2015, s. 121nn.) zkoumala dobový tisk a inzerce, kde byly nabízeny tlumočnické a překladatelské služby. Zaměřila se na období mezi lety 1876 a 1918. Na přelomu století se v inzercích začínají objevovat názvy velkého množství profesí, které nabízely tlumočení a překlady: *Translator*, *Gerichtsdolmetscher*, *Dolmetsch*, *Amtstranslator*, *diplomierter Übersetzer*, *Linguist* (translátor, soudní tlumočnick, tlumočnick, úřední translátor, certifikovaný překladatel, lingvista²⁸). Některé inzeráty zmiňovaly dosažené tituly, získané certifikáty nebo předchozí zkušenosti. Problém, na který upozorňuje Wolf (2015, s. 129), však je, že tyto profese, kvalifikace a certifikace jsou pouze „self-declared“ – inzerenti svou profesi takto označili sami a ničím své tvrzení nepodložili. Nemáme možnost jejich pravdivost nijak ověřit. Snahu tlumočnicků prezentovat sami sebe jako etablované experty, mající oficiální certifikáty a univerzitní tituly, můžeme interpretovat tak, že zejména na přelomu století začala společnost klást důraz na jisté kvalifikace. Tlumočnicki či tlumočnické agentury se dle inzerátů domnívali, že jejich praxi pomůže, když uvedou odborné certifikáty a doklady o dosaženém vzdělání.

²⁷ Překlad: autorka DP

²⁸ Překlad: autorka DP

Snázili se tak dodat své praxi odbornost a kredibilitu. Z toho vyplývá, že si pravděpodobně i společnost pomalu uvědomovala, že tlumočení není službou, kterou může vykonávat každý bilingvní obyvatel monarchie. Jde tedy o jistou formu společenských norem týkajících se požadavku na dosažení odborného vzdělání, tedy jedno z kritérií existence profese. K tomuto obratu došlo dle dostupných zdrojů na přelomu 19. a 20. století.

Existenci profese lze velmi často vyvozovat také z přítomnosti profesních organizací. V období mezi lety 1740 a 1918 o profesních tlumočnických organizacích nemáme údaje mimo jiné proto, že doposud neproběhl žádný výzkum zaměřující se specificky na tlumočení mimo státní instituce v habsburské monarchii. Víme však, že existovaly tlumočnické agentury, které sdružovaly především soudní tlumočníky (viz třetí část této diplomové práce). Komerční agentury se v adresářích ve Vídni i Praze začínají objevovat od 70. let 19. století. V této době rostl soukromý komerční trh, nezávislý na činnosti státu (Wolf, 2015, s. 121). Od roku 1876 byly komerční inzeráty tlumočnických agentur zveřejňovány v dobovém tisku (ibid, s. 121nn.). Konkrétní cenu inzeráty ve většině případů nezmiňovaly. Obecně se o sazbách zmiňovalo pouze 9 procent inzerátů, po přelomu století poměr vzrostl na 25 procent (inzeráty zmiňující překlady i tlumočení) (ibid). K nárůstu počtu inzerátů, zmiňujících cenu za tlumočení, došlo pravděpodobně v důsledku snahy získat zakázky. Obsah inzerátů totiž cílí hlavně na zdůraznění finanční nenáročnosti pro klienta. Ve většině případů jsou inzeráty velmi nekonkrétní. V inzerátech tak stojí „extrémně dostupné, levnější než kdekoliv jinde“ či „nejlevnější podle jazyka a typu textu“²⁹ (Wolf, 2015, s. 125). Tyto inzeráty tak dokládají, že finančně ohodnocení tlumočníci byli, avšak férové platy byly značně nižší prioritou než přilákání většího počtu zákazníků díky nízkým cenám. Příčinou tlumočníky kladeného důrazu na nízké ceny může být doposud nezavedená úroveň tlumočení – jednalo se o ve veřejnosti nové povolání, které bylo často vykonáváno zdarma četnými bilingvními obyvateli monarchie. Již jsme zmínili, že prestiž oboru velmi úzce souvisí s finančním ohodnocením za výkon služby. Sami tlumočníci tedy inzercí nízkých cen za výkon možná zpomalili posun k profesionalizaci. Je také pravděpodobné, že se tlumočníci obávali odmítnutí služeb ze strany společnosti v případě vyšších cen. To dokazuje nedostatečnou míru profesionalizace oboru a prestiže tlumočení ve společnosti. Velké množství tlumočnicků muselo mít z finančních důvodů i jiné, další zaměstnání (Wolf, 2015, s. 131). Soustředit se na celoživotní vzdělávání a profesionalizaci oboru by bylo tedy jistě obtížné. Samotná existence inzerátů však mohla šířit osvětu ohledně existence povolání tlumočnicků, a i přes finanční stránku tak začátku profesionalizace přispět. Důraz na nízké ceny za tlumočení byl větší než inzerce kvalitních služeb. Proto se domníváme, že kvalita nebyla příliš relevantním kritériem. Klienty zajímala víc finanční nenáročnost než kvalita služby. To opět ukazuje, že proces profesionalizace byl ke konci zkoumaného období (na přelomu století) na samém počátku.

²⁹ Překlad: autorka DP

Po zvážení výše uvedených skutečností můžeme uzavřít, že k procesu profesionalizace začalo v habsburské monarchii docházet ke konci zkoumaného období, tedy na přelomu 19. a 20. století. Profesionalizaci přispěl vznik komerčního trhu, který začal ovlivňovat podobu tlumočení jako začínající profese, jež byla do konce 19. století formována výhradně státem. Objevují se první pokusy o získání tlumočnických kompetencí, nebo alespoň jejich inzerce, které každopádně dokládají, že se začala cenit odborná příprava tlumočnicků. Ve zkoumaném období byl kladen důraz hlavně na nízké ceny pro klienty, což opět poukazuje na to, že tlumočení se teprve začínalo profesionalizovat. Kvalita byla zatím podružná, avšak můžeme předpokládat, že postupem času se kvalita stala podstatněji. Tlumočníci i klienti totiž pomalu získávali zkušenosti s tlumočením a utvářeli si představu o tom, jak by mělo vypadat jakožto profese. „Osobní zkušenost s oborem“ je totiž podle Sobolevičové (2013, s. 52) klíčovým faktorem statusu tlumočení jako profese (viz 4.4.2. Normy a představy klientů). Lze tedy uzavřít, že v některých oblastech docházelo k postupné profesionalizaci oboru. Pro jazykový pár čeština-němčina k profesionalizaci docházelo hlavně v oblasti soudnictví, jíž se budeme věnovat v následující části této práce.

III. Soudní tlumočení mezi češtinou a němčinou v habsburské monarchii

V předchozích kapitolách jsme zjistili, že nejčastěji docházelo k tlumočení mezi češtinou a němčinou v oblasti soudnictví, které zároveň vykazuje nejvíce známek profese. K dispozici máme psané doklady zmiňující soudní tlumočení. Soudní procesy byly komunikací formální, z níž vznikaly stenografické přepisy a oficiální dokumenty, roli hrála písemně dochovaná jazyková nařízení a zákony. To vše nám umožňuje získat více informací o tom, jak probíhalo soudní tlumočení za habsburské monarchie. V následujících kapitolách se proto zaměříme na to, jak konkrétně vypadalo ve zkoumaném období tlumočení mezi češtinou a němčinou u soudů. V prvních dvou kapitolách této části (7. a 8.) se zaměříme na faktory, které ovlivňovaly přítomnost tlumočení u soudů a jeho podobu. Nastíníme závěry, které z přítomnosti těchto faktorů můžeme vyvodit ohledně profesionalizace oboru. V sedmé kapitole se zaměříme zejména na faktor postavení češtiny a němčiny v habsburské společnosti, v osmé pak na společenské normy, které byly na tlumočníky kladeny. V deváté kapitole popíšeme, kdo u soudů tlumočil, jaké bylo postavení těchto tlumočnicků a jaký měli postoj k procesu profesionalizace. V závěrečné kapitole (10.) potom shrneme proces profesionalizace soudního tlumočení a ilustrujeme ho několika příklady.

7. Vliv postavení češtiny a němčiny na soudní tlumočení v habsburské monarchii

V druhé části této diplomové práce jsme zmínili, že v oblasti soudnictví k tlumočení mezi češtinou a němčinou mohlo docházet z důvodu vhodného poměru společenského bilingvismu a bilingvismu jednotlivce. U soudů tedy často docházelo ke kontaktu mezi lidmi hovořícími odlišnými jazyky, kteří pro komunikaci potřebovali tlumočníka. Existoval také dostatek lidí, kteří byli bilingvní a mohli tlumočení poskytnout.

K tlumočení mezi češtinou a němčinou však nedocházelo plošně u každého soudu ve stejné míře. Poptávka po tlumočení se odvíjela od stavu společenského bilingvismu v dané oblasti. Tauchen (2021, s. 528) zmiňuje státní dokumenty habsburské vlády, v nichž se dočítáme, že velké množství soudních tlumočnicků mezi češtinou a němčinou působilo v pražském a vídeňském soudním obvodu. To Tauchen vysvětluje tím, že se v těchto městech vyskytoval „častěji zahraniční prvek než např. v Brně“, kde až do roku 1918 nebyl jmenován žádný soudní tlumočnick s jazykovou kombinací čeština-němčina (ibid). V kosmopolitních městech, jako byla Praha a Vídeň, docházelo k většímu kontaktu mezi českou a německou částí obyvatelstva, a byly tedy i častější soudní spory vyžadující přítomnost tlumočníka.

Otázka, jak často docházelo k tlumočení u soudů mezi češtinou a němčinou, souvisí úzce s postavením těchto jazyků ve společnosti. Jak jsme zmínili v kapitole 5.1.1., postavení jazyků se měnilo napříč zkoumaným obdobím v závislosti na jazykové politice a vydávaných dekretech či nařízeních. Připomeneme zejména přelomový rok 1867, kdy došlo k rakousko-uherskému vyrovnání a vzniku duální monarchie. Podle nové ústavy si byly čeština a němčina „rovné při podávání žalob, přijímání podání, sepisování protokolů, vydávání rozhodnutí a rozsudků nebo vedení trestního řízení“ (Doušová, 2012, s. 32). Vnitřním úředním jazykem, tedy jazykem, jímž mezi sebou mohli komunikovat státní zaměstnanci ve výkonu úřadu, byla však stále němčina. Tento stav trval až do roku 1897, kdy na základě Badeniho jazykových nařízení došlo ke zrovnoprávnění češtiny a němčiny jakožto vnitřních úředních jazyků (ibid). V roce 1898 byla vydána Gautschova jazyková nařízení, podle nichž byl vnitřním jazykem soudu/úřadu jazyk většiny obyvatel okresu (ibid). Je pravděpodobné, že jazyková politika, která ovlivňovala postavení jazyků, a tím pádem i etnik v habsburské monarchii, měla vliv na podobu tlumočení u soudů. Domníváme se, že nařízení a vyhlášky o zrovnoprávnění češtiny a němčiny jakožto vnitřního úředního jazyka mohly vést k tomu, že zaměstnanci soudu využili možnosti mluvit vlastním jazykem jakožto politického kroku a možnosti přihlásit se k vlastnímu etniku. Pravděpodobně to ale nevedlo k vyšší poptávce po tlumočení mezi zaměstnanci soudu, a to z důvodů vyšší míry bilingvismu jednotlivce, pasivního bilingvismu a důrazu na efektivitu komunikace v rámci celé státní správy, jak jsme zmínili v kapitole 5.2. Nejvíce k tlumočení docházelo v období mezi lety 1867 a 1897, kdy byla němčina vnitřním úředním jazykem a němčina i čeština vnějším úředním jazykem. V případě komunikace českých občanů v češtině se soudem, jehož vnitřním jazykem byla němčina, tak mohlo k tlumočení docházet s největší pravděpodobností.

V kontextu soudnictví hrálo roli také rozdělení jazyků monarchie na *landesübliche Sprache* a *Landessprache*, jemuž jsme se věnovali v kapitole 5.1.1. U soudů měli v Rakousku-Uhersku, tedy po roce 1867, občané monarchie právo na to, mluvit vlastní mateřštinou (Wolf, 2015, s. 72). Realita však byla komplikovanější. V českých zemích bylo postavení češtiny a němčiny oficiálně rovné: jak čeština, tak i němčina byly považovány za *landesübliche Sprache* i *Landessprache*, tedy jazyk dané země a jazyk komunikace s úřady v dané zemi (Wolf, 2015, s. 63). V praxi se však prosadilo, že němčina bude v oblasti soudů jedinou *landesübliche Sprache*, tedy jazykem komunikace s úřady. To ukazuje, že oficiální dekret, vydaný ve Vídni habsburskou vládou, nebyl vždy aplikován v dílčích částech monarchie ve všech kontextech. Je tedy patrné, že i přes formálně stanovenou rovnost docházelo v důsledku mocenských her k dominanci jednoho z jazyků, zde němčiny. K dominanci češtiny u soudů docházelo naopak v mnoha obcích na Moravě, kde byla jediným jazykem komunikace se soudy čeština (ibid). Předpokládáme, že mohlo docházet k situacím, kdy v rámci soudního řízení promlouval jedinec, který danou *landesübliche Sprache* neovládal, a využil tak svého práva na projev v mateřštině. Tato situace mohla nastat zejména po roce 1867, kdy byla čeština prohlášena za vnější úřední jazyk, jak jsme zmínili výše. V takových situacích se domníváme, že docházelo k tlumočení mezi češtinou a němčinou nejčastěji.

8. Vliv společenských norem na soudní tlumočení v habsburské monarchii

Podobu tlumočení ovlivňují také společenské normy, které po tlumočnících vyžadují poskytování jisté kvality výkonu a zaručují jejich finanční ohodnocení. Mezi společenské normy řadíme také požadavek dosaženého odborného vzdělání, které však tlumočníci u soudu nemohli získat. Proto se zaměříme na požadavek na získání odborné kvalifikace obecně. Společenské normy ovlivňující tlumočení u soudů v habsburské monarchii budou předmětem této podkapitoly.

Jak jsme definovali v kapitole 4.4. Společenské normy, klade společnost na tlumočnický požadavek na dosažené vzdělání a získání kvalifikací v oboru. Soudní vyhláška z 22. prosince 1835 zavedla regulace týkající se jmenování soudních tlumočnicků, které zmiňovaly také požadované kvalifikace tlumočnicka (Wolf, 2015, s. 72). Formulace však byla velmi obecná. Tlumočníci měli mít pokud možno „dobré znalosti a správné mravy“³⁰. (Bernardini, cit. dle Wolf, 2015, s. 73). Wolf (ibid) dále zmiňuje, že na základě informací z rakouských archivů je patrný nedostatek kvalifikovaných soudních tlumočnicků, které habsburské soudy často poptávaly. Jakou kvalifikaci požadovaly, nám však není známo. Často údajně stačily „adekvátní jazykové dovednosti“³¹ (Wolf, 2015, s. 73). Vyhláškou Ministerstva vzdělávání z roku 1849 byly zavedeny tlumočnické státní zkoušky, povinné pro soudní tlumočnický. Tyto zkoušky mohl skládat jakýkoliv zájemce, nebylo tedy vyžadováno žádné předchozí formální vzdělání (Wolf, 2015, s. 73). Domníváme se, že tato zkouška měla určitou formální podobu, kterou kandidáti znali, a proto se na ni snažili cíleně připravit například skrze nabytí tlumočnických zkušeností, jak předpokládá Wolf (ibid). Vidíme tedy, že v případě soudního tlumočení nastavoval stát jisté formální požadavky na získání odborných kvalifikací. Tyto sociální normy se ovšem netýkaly dosažení specializovaného tlumočnického vzdělání, které ostatně pro tlumočnický působící v rámci habsburské monarchie neexistovalo. Formálním požadavkem, souvisejícím se vzděláním, bylo pro soudní tlumočnický složení státní tlumočnické zkoušky. Příprava na ni byla přenechána jednotlivým kandidátům.

Požadavek na odpovídající kvalitu tlumočení je další společenskou normou, která ovlivňuje podobu tlumočení. U soudu musela být podle trestního zákoníku z roku 1803 v případě využití tlumočnicka přítomna ještě alespoň jedna osoba, která ovládala daný cizí jazyk (Tauchen, 2021, s. 523). Důvodem byla kontrola správnosti tlumočení. Z toho lze vyvodit, že správnost a kvalita tlumočení byla po soudních tlumočnících vyžadována a byla kontrolována. Tlumočnický musel složit přísahu, že „přetlumočí otázky z úst úředníka a odpovědi z úst vyslychaného beze změny, přesně a věrně, dále že

³⁰ Překlad: autorka DP

³¹ Překlad: autorka DP

nic nevyпустí nebo nepřidá, a že všechno napíše tak, jak to slyšel³² (Tauchen, 2021, s. 523). Zde je patrný důraz na věrnost překladu spíše než jazykovou přirozenost. Domníváme se proto, že tehdejší tlumočení mohlo vyznívat nepřirozeně a příznakově, jelikož stylistická správnost nebyla relevantním znakem kvality výkonu tlumočnicků.

V roce 1852 byl zaveden nový formální požadavek pro soudní překlady a tlumočení, kdy museli mít soudní tlumočníci oficiální razítko (Wolf, 2015, s. 73). Předpokládáme, že toto razítko mohlo mít funkci garance kvality. Lze tedy předpokládat, že kvalita byla pro soudní tlumočení relevantní. V roce 1885 byla založena Agentura soudních tlumočnicků pro francouzský a italský jazyk a institut pro zprostředkování komunikace a poskytování věrných a jednoduchých překladů ze všech ostatních jazyků (*Gerichts-Dolmetschkanzlei für die französische und italienische Sprache und Vermittlungsanstalt zur Versorgung authentischer und einfacher Uebersetzungen aus allen anderen Sprachen*) (Wolf 2015, s. 79)³³. Z názvu agentury usuzujeme, že důraz byl kladen na věrnost a jednoduchost jakožto kýžené vlastnosti tlumočení. Vidíme tedy, že kvalita tlumočení byla společností očekávána, i když důraz byl často kladen na jiná kritéria, než jaká jsou vyžadována dnes. V dochovaných zdrojích je požadavek na kvalitu výkonu sice formulován vágně, ale můžeme i tak s jistotou uzavřít, že poskytnutí kvalitního výkonu bylo důležitým kritériem pro jmenování soudních tlumočnicků.

Vedle požadavku na kvalitu a na dosažené vzdělání, které jsme pro oblast soudního tlumočení zmínili výše, hraje roli v podobě tlumočení z pohledu sociálních norem také nárok na finanční odměnu. Sazby pro soudní tlumočníky byly právně regulovány zákonem (Wolf, 2015, s. 73). Finanční ohodnocení si tlumočníci podle vyhlášky Ministerstva spravedlnosti z roku 1851 měli určit sami a oznámit ho s dostatečným předstihem, jinak měli o plat přijít (ibid). V roce 1853 však trestní řád zmiňuje, že státní zaměstnanci nebo tlumočníci pracující trvale u soudu nárok na finanční odměnu za tlumočnické služby nemají (ibid). V roce 1873 právní předpis trestního práva procesního rovněž zmiňuje, že tlumočníci trvale zaměstnaní u soudu musejí tlumočit bez nároku na odměnu (ibid). Lze předpokládat, že tito tlumočníci ale v zaměstnání zaplacení byli, z čehož vyplývá, že netlumočili čistě pro bono, ale dostávali svůj běžný plat státního zaměstnance bez dodatečné sazby za tlumočení. Výše částky, která byla vyplácena zvláště tlumočnickům, kteří na ni měli právo, závisela na tom, zda se jednalo o překlad či tlumočení. Překlad byl ohodnocen finančně daleko lépe než tlumočení, což je v ostrém kontrastu s tradičním poměrem na dnešní překladatelsko-tlumočnické scéně, jak komentuje Wolf (2015, s. 74). Můžeme však uzavřít, že nárok na finanční odměnu za tlumočení mnozí tlumočníci měli,

³² Zmínka o psaném překladu souvisí s tím, že dekret se zaměřoval na úpravu primárně psaného překladu. Psané zápisy byly pro zkoumané období stěžejními dokumenty, jelikož u soudů ve zkoumaném období se ještě „plně nerozvinula zásada ústnosti v soudním řízení“ (Tauchen 2021, s. 525).

³³ Vzhledem k tomu, že se jednalo o agenturu sdružující tlumočníky, předpokládáme, že pod pojmem překlad se zde myslí i mluvené tlumočení.

i když v průběhu zkoumaného období se vyskytly i situace, kdy tlumočení samotné finančně ohodnoceno nebylo.

9. Soudní tlumočníci v habsburské monarchii

Soudní tlumočení bylo jedinou oblastí v habsburské monarchii, kde byla přítomnost tlumočnicků formálně vyžadována. Přítomnost soudních tlumočnicků v trestním řízení mezi stranami mluvícími odlišnými jazyky byla poprvé vyžadována trestním zákoníkem z roku 1803 (Tauchen, 2021, s. 523). V roce 1897 uložilo Ministerstvo spravedlnosti soudům povinnost zasílat pravidelně aktualizované seznamy soudních tlumočnicků, kteří pracovali pro daný obvod (Tauchen, 2021, s. 528). Jednalo se o jedince, kteří ovládali oba potřebné jazyky, a proto byli uvedeni na seznamu soudních tlumočnicků. Informace o těchto soudních tlumočnících byly postupně uváděny také v Lehmannových adresářích, které analyzovala Wolf (2015, s. 75). Lehmannovy adresáře byly veřejné seznamy adres a kontaktů, podle nichž mohli obyvatelé monarchie najít kohokoliv, jehož službu potřebovali. V adresářích se tak objevují kontakty na řemeslníky, úřady či také jedince, kteří poskytovali soudní tlumočení. Vedle jmen lidí, kteří byli na seznamu soudních tlumočnicků, nebylo jako profese uvedeno tlumočení, ale jiná činnost. Je tedy patrné, že tlumočení v této době ještě nebylo považováno za samostatnou profesi.

Wolf (2015, s. 75) zkoumala vídeňské Lehmannovy adresáře vydané mezi lety 1864 až 1918, což spadá i do naší zkoumaného období. Ve statistice se neobjevuje němčina. Předpokládáme, že je to z důvodu, že němčina byla primárním jazykem komunikace s úřady, *Landessprache*, jak jsme zmínili v kapitole 5.1.1. Bylo tedy považováno za samozřejmost, že soudní tlumočníci budou mluvit německy. Češtinu jako pracovní jazyk nabízelo ve Vídni 11,84 procent soudních tlumočnicků (ibid, s. 76). Čeština zde byla po maďarštině, francouzštině, angličtině a italštině pátým nejvíce zastoupeným jazykem. Co se týče změn v průběhu období mezi lety 1864 a 1918, pozorujeme u češtiny významné posuny. Mezi lety 1864 a 1870 nabízelo češtinu jako pracovní jazyk 14 soudních tlumočnicků. Tento počet vzrostl po roce 1871, kdy bylo soudních tlumočnicků s češtinou 66. V roce 1881 uvádějí adresáře 78 soudních tlumočnicků nabízejících češtinu. O deset let později, mezi lety 1891 a 1900 mělo češtinu jako pracovní jazyk 113 soudních tlumočnicků. Trvalý nárůst byl završen mezi lety 1901 a 1910, kdy byla čeština pracovním jazykem 209 soudních tlumočnicků působících ve Vídni. Zejména po přelomu století pozorujeme velký nárůst v počtu soudních tlumočnicků, jejichž pracovním jazykem byla čeština. Od roku 1911 až do konce zkoumaného období sledujeme naopak pokles soudních tlumočnicků s češtinou na 182 osob. Wolf (2015, s. 76) nárůst v poptávce po tlumočnících s češtinou po roce 1900 a jejich téměř dvakrát vyšší počet v porovnání se stavem před rokem 1900 přisuzuje pravděpodobně Moravskému vyrovnání. Moravské vyrovnání byla dohoda z 27. listopadu 1905, jejímž účelem bylo zrovnoprávnění etnických Čechů a Němců na Moravě. Roli zde hrál zejména tzv. Lex Parma, na základě něž si zastupitelstva obcí mohla zvolit jednacím jazyk. Pokud v dané obci mluvilo alespoň 20 procent

obyvatel jiným jazykem, muselo vedení obce respektovat použití i tohoto jazyka (Puš, 2018, s. 56). Puš (ibid) uvádí jako příklad město Olomouc, kde byla jednacím jazykem zvolena němčina. Došlo-li k soudnímu sporu v Olomouci po roce 1905, měli etničtí Češi na základě Lex Parma právo na to, aby mluvili česky i přes to, že byla jednacím jazykem němčina. Z toho je patrné, že velmi pravděpodobně vzrostla poptávka po tlumočení mezi češtinou a němčinou u soudů. Podobný trend předpokládáme v souvislosti s jazykovou politikou v dalších česky a německy mluvících obcích napříč územím habsburské monarchie. Tuto hypotézu potvrzují data z roku 1909, kdy došlo k největšímu nárůstu tlumočnicků v zemích Koruny české. Tehdy v Čechách, na Moravě a ve Slezsku působilo celkem 100 soudních tlumočnicků (Tauchen, 2021, s. 529).

Činnost soudních tlumočnicků upravoval dvorský dekret z roku 1835, který jsme popsali v kapitole 5.4. Jak jsme zmínili, úprava nebyla nijak konkrétně formulovaná. Uváděla potřebný počet tlumočnicků (který blíže nespecifikuje), kteří měli být jmenováni „především z řad advokátů a notářů“ (Tauchen, 2021, s. 524). Tlumočnick měl kromě tlumočení vykonávat ještě další profesi. Dobový článek popisoval úřad soudního tlumočnicka jako „pouze [...] vedlejší zaměstnání, kvůli němuž nesmí být zanedbáváno hlavní povolání.“ (ibid). Podle Tauchena (ibid) tedy většina tlumočnicků nevykonávala „soudní tlumočení jako svou hlavní činnost [...], nýbrž pouze jako činnost vedlejší. Nepředstavovalo pro ně tedy hlavní a jediný zdroj obživy, ale jen formu a možnost přivýdělku.“ Již jsme zmínili, že ve státní správě měli občasné tlumočení vykonávat státní zaměstnanci, jimž za tento výkon často nebyla přislíbena odměna nad rámec jejich standardního platu. Z výše uvedeného vyplývá, že tlumočení u soudů bylo buď součástí náplně práce státních zaměstnanců, nebo v případě jejich nedostatečného počtu či kvalifikací vykonáváno externím tlumočnickem, jenž však jako hlavní pracovní činnost vykonával něco jiného. Explicitní zmínka v dobovém tisku o tom, že soudní tlumočení nemá být hlavní činností, opět ukazuje, že tlumočení nebylo habsburskou společností považováno za prestižní profesi, již by někdo mohl vykonávat jako výhradně hlavní činnost. Důvodem může být vysoká míra bilingvismu jednotlivce v habsburské monarchii, na jejíž úřadech pracoval „dostatek zaměstnanců [...], kteří byli schopni porozumět listinám vyhotoveným v němčině a češtině.“ (ibid).

Nutnost vykonávat vedle tlumočení ještě další, hlavní profesi je patrná v dalších dobových dokumentech. Podle Lehmannových adresářů vykonávali soudní tlumočení obyvatelé monarchie, kteří uváděli jako svou profesi jiné zaměstnání než tlumočení (Wolf, 2015, s. 78). Adresáře zmiňují celkem 28 různých profesí jako například soudce, právník, státní zaměstnanec, obchodník, inženýr či knihovník (ibid). Podobné informace bychom našli také v pražských adresářích z roku 1884 a 1919, které uváděly seznam přísežných, tedy soudních, tlumočnicků. V roce 1884 bylo v adresáři uvedeno 16, v roce 1814 pak 46 soudních tlumočnicků (Wolf, 2015, s. 80). Podobně jako v rakouských Lehmannových adresářích byly i zde jako hlavní povolání tlumočnicků uvedeny jiné činnosti jako například notáři, právníci či učitelé (ibid). V případě, kdy tlumočily ženy, což bylo ve zkoumaném období ojedinělé, bylo jako hlavní činnost těchto tlumočnic uvedeno, že se jedná o ženy v domácnosti. „V kolonce povolání bylo uvedeno např. manželka lékaře, manželka obchodníka či manželka daňového úředníka“ (Tauchen,

2021, s. 530). Hlavní povolání žen tedy nebylo tlumočení, ale pozice manželky. To vypovídá o prestiži tlumočení, které bylo u žen považováno za podřadnější činnost, než byla pozice manželky. Je tedy očividné, že lidé tlumočící u soudu dlouho nepovažovali soudní tlumočení za svou hlavní pracovní činnost. To odráží status tlumočení jako profese v celé společnosti, kde byla považována za vedlejší činnost provozovanou v rámci jiných zaměstnání. V rámci zkoumaného období však došlo k posunu. Ze studie Wolf (2015, s. 78n.) vyplývá, že v průběhu zkoumaného období čím dál více soudních tlumočnicků neuvádělo žádnou profesi (*keine Nennung*). Na počátku období po roce 1864 neuvedlo žádnou profesi 24 tlumočnicků, po roce 1881 to bylo již 233 tlumočnicků a po roce 1911 dosáhl počet tlumočnicků bez deklarované profese 490 osob. Tlumočení nebylo uváděno jako samostatná profese a namísto toho nebyla deklarovaná profese žádná. Z toho lze usoudit, že tlumočení se postupem času stalo hlavní náplní činnosti, a nahradilo tak doposud deklarované profese tlumočnicků. V Lehmannových adresářích sice tlumočníci stále nebyli uváděni jako tlumočníci, ale nulovou zmínku o jiné profesi můžeme interpretovat tak, že tlumočení již nebylo vedlejší činností, ale činností hlavní, přestože nejmenovanou. Vidíme tedy, že soudní tlumočení po přelomu století začalo vykazovat jisté známky profesionalizace. Tento proces však do konce námi zkoumaného období nebyl završen.

10. Proces profesionalizace soudního tlumočení v habsburské monarchii

V předchozích kapitolách jsme zmínili, jak uvedené faktory ovlivnily podobu tlumočení jako profese a jak se k profesionalizaci stavěli sami tlumočníci. V této kapitole tyto závěry shrneme a představíme ucelený přehled procesu profesionalizace oboru tlumočení v habsburské monarchii, konkrétně na jazykovém páru čeština-němčina v prostředí soudnictví.

Professionalizace oboru velmi úzce souvisí s tím, jaký status a prestiž tento obor ve společnosti má. Wolf (2015, s. 81) zmiňuje postoj ministra spravedlnosti Aloise Pražáka, který se zasadil o prosazení používání češtiny u soudů, což vedlo k „velkému poklesu v počtu překladů“³⁴. Činnost Pražáka měla přímý dopad i na tlumočení. Pražák se totiž nechal slyšet, že jakákoliv etnická skupina, s níž je ve vlastní domovině komunikováno pouze skrze tlumočení, je etnickou skupinou „druhé či třetí třídy“³⁵. Je nasnadě, že měl na mysli postavení Čechů v habsburské monarchii, jejichž projevy u soudu bylo nutné tlumočit v době, kdy byla němčina jediným vnitřním úředním jazykem a čeština byla vnějším úředním jazykem, tedy mezi lety 1867 a 1897. Vidíme, že pověst tlumočení byla negativně konotována s podřadností jednoho z jazyků, a tedy i jednoho z etnik. Domníváme se, že tento pohled společnosti na tlumočení mohl proces profesionalizace významně zpomalit. Může také částečně vysvětlit, proč se tlumočníci zdráhali uvést jako svou hlavní profesi tlumočení, jak jsme popsali

³⁴ Překlad: autorka DP

³⁵ Překlad: autorka DP

v deváté kapitole. Kohl (2020, s. 30) rovněž komentuje status tlumočení v habsburské společnosti a uvádí příklad z roku 1911 z tehdy německojazyčného Chebu. Mladý český advokát zde údajně odmítl tlumočení do němčiny od českého tlumočnicka na základě toho, že daný tlumočnick žil již příliš dlouho v Chebu, a mohl být tím pádem zaujatý vůči češtině a zájmům českého advokáta (ibid). Vidíme, že otázka tlumočení velmi úzce souvisela s otázkou jazykové politiky, postavení jazyků a postavení jednotlivých etnik a národů. Domníváme se, že zejména z tohoto důvodu byla profesionalizace oboru v tomto období obtížně realizovatelná.

S úrovní profesionalizace souvisí finanční odměna, která tlumočnickům náležela. Konkrétně jsme se o společenských normách utvářejících nárok na finanční ohodnocení tlumočnicků v habsburské monarchii zmiňovali v kapitolách 5.4. a 8. Tauchen (2021, s. 525) uvádí svědectví tlumočnicka Julia Ullmanna, který si stěžoval na nízké odměny za tlumočení. Domníváme se, že neochota zvyšovat tlumočnické sazby souvisí právě s podřadným postavením tlumočení, které nebylo považováno za činnost, jež by měla být hlavní pracovní náplní, nýbrž vedlejším přivýdělkem. Wolf (2015, s. 74) vidí přímou korelaci mezi finančním ohodnocením služby a její pocíťovanou hodnotou. Zohledníme-li tuto korelaci ve zmíněných letech, můžeme uzavřít, že tlumočení v tomto období nebylo plně profesionalizované – tlumočnicki totiž za své tlumočnické služby nebyli vždy finančně ohodnoceni nad rámec své hlavní profese a pokud ano, často toto ohodnocení nepovažovali za dostatečné. Neochotu státu poskytnout odpovídající finanční ohodnocení tlumočnickům však můžeme přisuzovat i obecným ekonomickým problémům v tehdejší habsburské monarchii.

Na počínající profesionalizaci oboru poukazuje i existence tlumočnických agentur. Od roku 1865 byli soudní tlumočnicki součástí První jednotné tlumočnické agentury pro všechny jazyky Rakouské monarchie (*Erste vereinigte Dolmetsch-Kanzlei für sämtliche Sprachen der österreichischen Monarchie*) (Wolf, 2015, s. 79). V roce 1885 byla tato agentura nahrazena již zmiňovanou Agenturou soudních tlumočnicků pro francouzský a italský jazyk a institut pro zprostředkování komunikace a poskytování věrných a jednoduchých překladů ze všech ostatních jazyků (*Gerichts-Dolmetschkanzlei für die französische und italienische Sprache und Vermittlungsanstalt zur Versorgung authentischer und einfacher Uebersetzungen aus allen anderen Sprachen*) (ibid). Zde je patrné výsadní postavení francouzštiny a italštiny jakožto klíčových jazyků komunikace monarchie navenek, avšak zastoupeny byly i další jazyky včetně jazyků monarchie. V rámci této agentury mělo tlumočnické oddělení vedoucího (Carl Virgilius Rupnik), což naznačuje formální hierarchickou organizaci, typickou pro profesionální agentury. Existence těchto agentur sdružujících tlumočnicki potvrzuje naši hypotézu, že v oblasti soudního tlumočení docházelo k postupné profesionalizaci.

Z výše uvedených skutečností vyplývá, že v habsburské monarchii procházelo tlumočení postupným procesem profesionalizace. Na počátku 19. století se oficiální dokumenty zmiňují o pouhé přítomnosti tlumočnicků u soudů, ve 30. letech 19. století se objevují zmínky o nutné kvalifikaci tlumočnicků (byť vágně formulované), ve 40. letech bylo po soudních tlumočnickích vyžadováno složení státní zkoušky a v 50. letech museli mít soudní tlumočnicki oficiální razítka. Po soudních tlumočnickích

bylo vyžadováno složení tlumočnické zkoušky, bez níž u soudu nemohli tlumočit. Předmětem pozornosti byla také požadovaná kvalita výkonu. Ve společnosti postupně docházelo k tematizaci nároku na finanční ohodnocení tlumočnických služeb. Proces profesionalizace byl však zdlouhavý a z důvodu jazykové politiky a prestiže tlumočení ve společnosti komplikovaný.

Z našeho výzkumu vyplývá, že nejvyšší míru profesionalizace vykazovalo pro jazykový pár čeština-němčina soudní tlumočení. Jeho rámcová podoba byla totiž jako jediného typu tlumočení ukotvena v zákoně. Nabízí se uvést paralelu s dnešní Českou republikou, v níž je soudní tlumočení také jediným typem tlumočení, jehož finanční podmínky, nároky na dosažené vzdělání a požadavky na kvalitu jsou uvedeny v zákoně. Můžeme v nadsázce shrnout, že dědictví habsburské monarchie přetrvává v jisté podobě až dodnes.

Závěr

Tato diplomová práce se zabývala tlumočením mezi češtinou a němčinou v habsburské monarchii v letech 1740–1918. Cílem této práce bylo zjistit, v jakých komunikačních situacích docházelo ve zkoumaném období k tlumočení mezi češtinou a němčinou a jakou mělo podobu.

Nejprve jsme definovali, jaké faktory ovlivňují přítomnost tlumočení. Jedná se o společenský bilingvismus a postavení jazyků ve společnosti, bilingvismus jednotlivce, dostupnost odborného vzdělávacího rámce a roli společenských norem, které kladou požadavky na dosažené vzdělání, odpovídající kvalitu tlumočení a zaručují nárok finančního ohodnocení za výkon. Tyto faktory jsme následně rozdělili na faktory ovlivňující existenci obou typů tlumočení, tedy tlumočení jako činnosti i profese, a na ty, které ovlivňují pouze tlumočení jako profesi. Tyto faktory jsme dále aplikovali na realitu habsburské monarchie, a dospěli tak k závěrům ohledně oblastí, v nichž docházelo k tlumočení mezi češtinou a němčinou. Zjistili jsme, že v námi zkoumaném jazykovém páru docházelo k tlumočení nejčastěji v domácnosti a u soudů. Zaměřili jsme se také na znaky profese, které tlumočení v habsburské monarchii vykazovalo, a dále pak na proces profesionalizace obecně. V závěrečné části jsme představili oblast soudnictví, v níž k tlumočení mezi češtinou a němčinou docházelo nejčastěji a která vykazovala nejvíce známek profesionalizace.

Vzhledem k podstatě tlumočení, jehož principem je oralita, se ze zkoumaného období dochovalo málo psaných zdrojů, které by nám situaci více přiblížily. Z dostupných zdrojů jsme získali určitou představu o tom, jak mohlo tlumočení u soudů vypadat, jaké faktory jeho podobu ovlivňovaly a jak probíhala profesionalizace soudního tlumočení. Cílem této práce bylo otevřít téma tlumočení v habsburské monarchii mezi češtinou a němčinou a prozkoumat jeho podobu. Seznam faktorů, které ovlivňují přítomnost tlumočení v daném prostředí, sestavený v rámci této práce, může posloužit jako podklad pro výzkum dalších oblastí, v nichž se zkoumá přítomnost tlumočení. Téma tlumočení v habsburské monarchii je velmi široké a jistě nabízí prostor k dalšímu výzkumu, který by nám pomohl získat bližší představu o tlumočení v tehdejší mnohojazyčné společnosti. Studium archivních materiálů, ať už deníkových záznamů či oficiálních dokumentů, by mohl výzkum v této oblasti významně pokročit.

Bibliografie

- Agreement sector - AIIC, 2019. *European Commission, official website* [online]. Ženeva: AIIC [cit. 2023-07-23]. Dostupné z: <https://aiic.org/site/world/about/sectors/agreementsectors>
- ALONSO-ARAGUÁS, Iciar a Mariachiara RUSSO, 2018. Linguistic interpretation services in European institutions. *CLINA*. 15–20.
- ANGELELLI, Claudia, 2004. *Revisiting the Interpreter's Role: A study of conference, court, and medical interpreters in Canada, Mexico, and the United States*. Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. ISBN 90 272 1671 1.
- ANGELELLI, Claudia, 2015. Bilingualism, societal. In: PÖCHHACKER, Franz. *Routledge Encyclopedia of Interpreting Studies*. 1. New York: Routledge, s. 35–36. ISBN 978-1-315-67846-7.
- ANTONINI, Rachele, 2010. *The study of child language brokering: Past, current and emerging research*. *mediAzioni* 10, <http://mediazioni.sitlec.unibo.it>, ISSN 1974-4382.
- ANTONINI, Rachele, 2011. Natural translator and interpreter. In: GAMBIER, Yves a Luc VAN DOORSLAER. *Handbook of Translation Studies*. 2. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, s. 102–103. ISBN 9789027203328.
- ANTONINI, Rachele, 2015. Non-professional interpreting. In: PÖCHHACKER, Franz. *Routledge Encyclopedia of Interpreting Studies*. 1. New York: Routledge, s. 277–279. ISBN 978-1-315-67846-7.
- Badische Presse, Generalanzeiger der Residenz Karlsruhe und des Großherzogtums Baden*, 1911. 27. Baden: Badenische Landesbibliothek. ISSN 2797055-3.
- BELLABARBA, Marco a Barbara KLEINER, 2020. *Das Habsburgerreich 1765–1918*. Wien: Walter De Gruyter. ISBN 9783110674880.
- ČEŇKOVÁ, Ivana, 2008. *Úvod do teorie tlumočení*. Praha: Česká komora tlumočnicků znakového jazyka. ISBN 978-80-87153-74-1.
- ČESKÁ REPUBLIKA, 2019. *Zákon o soudních tlumočnících a soudních překladatelích*. In: *Zákony pro lidi.cz*, ročník 2019, číslo 354. Dostupné také z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2019-354#f6680204>
- DEÁK, István, 1990. *Beyond Nationalism. A Social and Political History of the Habsburg Officer Corps, 1848–1918*. New York: Oxford University Press.
- DE GROOT, Annette M. B., 2015. Bilingualism. In: PÖCHHACKER, Franz. *Routledge Encyclopedia of Interpreting Studies*. 1. New York: Routledge, s. 31–35. ISBN 978-1-315-67846-7.
- DE LA BAUME, Maïa, 2023. EU lost for words as coronavirus curbs interpreters' work – POLITICO. *POLITICO – European Politics, Policy, Government News* [online]. Arlington County:

Axel Springer [cit. 2023-07-25]. Dostupné z: <https://www.politico.eu/article/coronavirus-covid19-confinement-restrictions-create-havoc-in-the-secret-world-of-eu-interprets/>

DIABOVÁ, Amalaine. *Emailová komunikace* [elektronická pošta]. 16. července 2023 14:33 [cit. 2023-07-23].

Die Sprachreform der Maria Theresia, 2008. *Die Presse* [online]. Wien: Die Presse Verlag [cit. 2023-07-21]. Dostupné z: <https://www.diepresse.com/389906/die-sprachreform-der-maria-theresia>

Directorate-General for Interpretation, 2022. DG Interpretation's 6th Customer Satisfaction Survey on the Quality of Interpretation. *European Commission, official website* [online]. Brusel, 12. května 2022 [cit. 2023-07-23]. Dostupné z: https://commission.europa.eu/news/dg-interpretations-6th-customer-satisfaction-survey-quality-interpretation-2022-05-12_en

DOUŠOVÁ, Lucie, 2012. *Současný stav soudního tlumočení v české republice*. Praha. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav translologie. Vedoucí práce Zuzana Jettmarová.

FERGUSON, Charles a Daniel ŠEBESTA, 1959. Diglosie. *Word*. **15**, 325–340.

FISHMAN, Joshua a Jan CHROMÝ, 2003. Bilingvismus s diglosií a bez diglosie – Diglosie s bilingvismem a bez bilingvismu. *Sociolinguistics – The Essential Readings*. 359–366.

Geschichte. *Stiftung Theresianische Akademie* [online]. Vídeň: Stiftung "Theresianische Akademie" [cit. 2023-07-25]. Dostupné z: <https://www.theresianum.ac.at/de/gymnasium/paedagogisches/geschichte>

GORECZKY, Tamás, 2008. Diplomaten- und Konsularausbildung in der Österreichisch-Ungarischen Monarchie. Ein Beitrag zur Institutionsgeschichte des Habsburgerreiches Diplomatic and Consular Training in the Austro - Hungarian Monarchy. In: *Öt Kontinens*. 1. Maďarsko, s. 131–141.

GRBA, Milan, 2023. Peoples and Languages of the Austrian Empire in 19th-Century Ethnographic Maps - European studies blog. *The British Library - The British Library* [online]. Londýn: British Library [cit. 2023-07-25]. Dostupné z: <https://blogs.bl.uk/european/2017/07/peoples-and-languages-of-the-austrian-empire-in-19th-century-ethnographic-maps.html>

GRBIĆ, Nadja, 2015. Profession. In: PÖCHHACKER, Franz. *Routledge Encyclopedia of Interpreting Studies*. 1. New York: Routledge, s. 321–326. ISBN 978-1-315-67846-7.

GREGR, Jan, 2016. *Židovské školství v Mikulově*. Brno. Bakalářská práce. Masarykova univerzita. Vedoucí práce Jiří Šibor.

HARRIS, Brian, 1976. The Importance of Natural Translation. *Working Papers in Bilingualism*. Toronto, **12**, 96–114.

HARRIS, Brian a Bianca SHERWOOD, 1978. *Translating as an Innate Skill*. Dostupné z: doi:10.1007/978-1-4615-9077-4_15

HASLINGER, Peter, 2008. Sprachenpolitik, Sprachendynamik und imperiale Herrschaft in der Habsburgermonarchie 1740–1914. *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung*. Marburg: Verlag Herder-Institut, **57**, 81–111.

Honorarsätze für Dolmetschen, erhoben im Jahr 2019, 2021. Vídeň: Universitas.

HRADEČNÁ, Marie, 2012. *Mediátor jako profese?*. Olomouc. Diplomová práce. Univerzita Palackého. Vedoucí práce Lenka Holá.

HRADILOVÁ, Karolína, 2020. *Komunikační schopnosti bilingvních dětí v prostředí české mateřské školy*. Brno. Diplomová práce. Masarykova univerzita. Vedoucí práce Roman Švaříček.

Instituce nabízející kurzy tlumočení | Knowledge Centre on Interpretation. *Evropská komise – oficiální internetové stránky* [online]. [cit. 2023-07-23]. Dostupné z: <https://knowledge-centre-interpretation.education.ec.europa.eu/cs/node/190>

Interpreting and translating for Europe, 2013. Directorate General for Interpretation, European Commission.

Jak umí ministryně Schillerová anglicky. Poslechněte si její vystoupení na Radě EU - Echo24.cz. *Echo24.cz - Názorový deník* [online]. Praha: ECHO MEDIA [cit. 2023-07-25]. Dostupné z: <https://echo24.cz/a/Sd2zX/jak-umi-ministryne-schillerova-anglicky-poslechnete-si-jeji-vystoupeni-na-rade-eu>

Jazyková poradna ÚJČ AV ČR. *Ústní sdělení* [telefonická komunikace].

JTP - STANOVY JEDNOTY TLUMOČNÍKŮ A PŘEKLADATELŮ, 2023. *JTP - Úvod* [online]. Praha, 18. června 2015 [cit. 2023-07-23]. Dostupné z: <http://dev.jtpunion.org/O-JTP/O-Jednote-tlumocniku-a%C2%A0prekladatelu/STANOVY-JEDNOTY-TLUMOCNIKU-A-PREKLADATELU>

KLOKOČKOVÁ, Jana. *Emailová komunikace* [elektronická pošta]. 25. července 2023 14:26 [cit. 2023-07-25].

KOHL, Gerald, 2020. 100 Jahre Gerichtsdolmetscher. *100 Jahre ÖVGD: Festschrift*. Vídeň: Druckerei Nullacht Sechzehn, (2), 20–35.

Komunitní tlumočníci ve víru integrace. 1. Praha: META, o.p.s. – Společnost pro příležitosti mladých migrantů.

KOTAŠOVÁ, Dita, 2008. *Komunitní tlumočení pro státní správu ve styku s cizinci*. Praha. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav translatologie. Vedoucí práce Ivana Čeňková.

KRATOCHVÍLOVÁ, Lenka. U armády působí jako kaplan, nově i jako tlumočník. Beru to jako poslání, říká rodák z Ukrajiny | Olomouc. *Portál Českého rozhlasu* [online]. Olomouc [cit. 2023-07-25]. Dostupné z: <https://olomouc.rozhlas.cz/u-armady-pusobi-jako-kaplan-nove-i-jako-tlumocnik-beru-jako-poslani-rika-rodak-z-8944743>

KRÁLOVÁ, Hana, 2012. *Rakousko-uherská zahraniční služba v letech 1868-1918*. Praha. Dizertace. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav světových dějin. Vedoucí práce Jan Županič.

KRUPKA, Jaroslav, 2023. Schillerová vs. angličtina. Češi dostali novou municí a zaplnili internet vtípy - Deník.cz. *Deník.cz - informace, které jsou vám nejbliž* [online]. Praha: VLTAVA LABE MEDIA [cit. 2023-07-25]. Dostupné z: https://www.denik.cz/z_domova/internet-se-bavi-alena-schillerova.html

KST ČR, 2023. *KST ČR - Komora soudních tlumočnicků* [online]. Praha: Komora soudních tlumočnicků a soudních překladatelů České republiky [cit. 2023-07-23]. Dostupné z: <https://www.kstcr.cz/cz/kst-cr>

KUČEROVÁ, Stanislava, 2023. Časopis týdeník LUK - Český jazyk v habsburské monarchii: 20. února 2019. *LUK :: Literatura - Umění - Kultura. Časopis týdeník LUK - Číslo 27/2023 - 7. července 2023* [online]. Praha: Týdeník Unie českých spisovatelů [cit. 2023-07-25]. Dostupné z: <http://www.obrys-kmen.cz/index.php/rocnik-2019/265-8-2019-20-unora-2019/2687-cesky-jazyk-v-habsburske-monarchii>

MAŤA, Petr. *Emailová komunikace* [elektronická pošta]. 5. února 2023 13:51 [cit. 2023-07-23].

MIKKELSON, Holly, 1996. The Professionalization of Community Interpreting. *Monterey Institute of International Studies*.

MÜLLER, Günter. *Emailová komunikace* [elektronická pošta]. 6. prosince 2022 11:17 [cit. 2023-07-23].

NEKULA, Marek, 2020. JAZYKOVÝ KONTAKT. *Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. 2017 [cit. 2023-07-23]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/JAZYKOV%C3%9D%20KONTAKT>

NEWERKLA, Stefan, 2000. Tschechischunterricht in Wien und Wiener Neustadt bis 1775. *Wiener Slavistisches Jahrbuch*. Vídeň: Harrassowitz Verlag; Austrian Academy of Sciences Press, **2000**(46), 73–84.

NEWERKLA, Stefan, 2003. Habsburská jazyková politika a diglosie v Čechách. *Bohemistyka*. Vídeň, **2003**(1), 1–32. ISSN 1642–9893.

NEWERKLA, Stefan. *Emailová komunikace* [elektronická pošta]. 26. ledna 2023 01:41 [cit. 2023-07-23].

Parlamentarier 1848 - 1918. *Startseite | Parlament Österreich* [online]. Vídeň: Parlamentsdirektion [cit. 2023-07-25]. Dostupné z: <https://www.parlament.gv.at/recherchieren/personen/parlamentarierinnen-ab-1848/parlamentarier-1848-1918>

PFUSTERSCHMID-HARDTENSTEIN, Heinrich, 2008. *A Short History of the Diplomatic Academy of Vienna*. Vídeň. ISBN 978-3-902021-57-1.

PÖCHHACKER, Franz, 2015. *Routledge Encyclopedia of Interpreting Studies*. 1. New York: Routledge. ISBN 978-1-315-67846-7.

PUŠ, Ivan, 2018. *Olomoučtí Němci v letech 1880–1918*. Olomouc. Dizertace. Univerzita Palackého. Vedoucí práce Radmila Švaříčková Slabáková.

Pracovním inzerátům vládnou angličtina a němčina – Poradna – Jobs.cz, 2023. *Jobs.cz* [online]. Praha: LMC, Alma Media [cit. 2023-07-25]. Dostupné z: <https://www.jobs.cz/poradna/pracovnim-inzeratum-vladnou-anglictina-a-nemcina/>

RADY, Martyn. *Habsburkové. Vzestup a pád světové velmoci*. Praha: Slovart, 2021. ISBN 9788027601813.

RAKOUSKO-UHERSKO, 1867. *Staatsgrundgesetz vom 21. December 1867, über die allgemeinen Rechte der Staatsbürger für die im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder – StGG*. In: Videň, číslo 142.

RATCLIFF, Christina, 2023. *Vnitřní trh: obecné zásady*. Evropský parlament.

REITHOFER, Karin, 2018. Interpreting and multilingualism in the EU: Leave or Remain?. *CLINA* [online]. Ediciones Universidad de Salamanca, (4-1), 109–130 [cit. 2023-07-25]. ISSN 2444-1961.

SEIPPEL, Ørnulf, 2002. Volunteers and Professionals in Norwegian Sport Organizations. *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations* [online]. 2002, **13**(3) [cit. 2023-07-25]. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/27927789>

SENKOVÁ, Zita, 2023. Ministři bez angličtiny? Formálně to problém není, ale cizí jazyk ukazuje vstřícnost, říká zpravodajka | iROZHLAS - spolehlivé zprávy. *Portál Českého rozhlasu* [online]. Praha [cit. 2023-07-25]. Dostupné z: https://www.irozhlas.cz/zpravy-svet/safarikova-brusel-ministri-anglictina-stanjura-cernochova-tlumocnici-stavka_2208122006_kac

Seznam oborů náležejících do živnosti volné "výroba, obchod a služby neuvedené v přílohách 1 až 3 živnostenského zákona", 2021. Centrální registrační místo, Ministerstvo průmyslu a obchodu. Dostupné z: <https://www.mpo.cz/cz/podnikani/zivnostenske-podnikani/>

SCHEER, Tamara, 2020. *Language Diversity and Loyalty in the Habsburg Army, 1868-1918*. Videň. Dizertace. Universität Wien, Historisch-Kulturwissenschaftliche Fakultät.

SCHEER, Tamara. *Emailová komunikace* [elektronická pošta]. 7. prosince 2022 09:01 [cit. 2023-07-23].

Simultánní blekotání | Facebook [online]. [cit. 2023-07-25]. Dostupné z: https://www.facebook.com/groups/simtlum?locale=cs_CZ

SOJÁKOVÁ, Jana, 2012. *Postavení soudního tlumočnicka v České republice: teoreticko-empirická studie*. Praha. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav translátologie. Vedoucí práce Ivana Čeňková.

ŠAFAŘÍKOVÁ, Kateřina, 2023. Tlumočnickům došla trpělivost s europoslanci. Úřadují i z lodě na moři, popisuje Češka - Aktuálně.cz. *Aktuálně - Aktuálně.cz* [online]. Praha: Economia, 8. srpna 2022 [cit. 2023-07-23]. Dostupné z: <https://zpravy.aktualne.cz/zahranici/tlumocnikum-dosla-trpelivost-s-europoslanci/r~404ba05014bc11ed8c6f0cc47ab5f122/>

ŠINDELÁŘOVÁ, Marie, 2018. *Dítě jako tlumočnick: případová studie*. Praha. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav translatologie. Vedoucí práce Ivana Čeňková.

TAUCHEN, Jaromír, 2021. Soudní tlumočníci v proměnách věků – právněhistorické ohlédnutí za právní úpravou soudního tlumočení v českých zemích. *Časopis pro právní vědu a praxi*. **29**(3), 521–550. Dostupné z: doi:10.5817

Tlumočníci | JTPunion.org, 2023. *JTPunion.org* [online]. Praha [cit. 2023-07-23]. Dostupné z: <https://www.jtpunion.org/tlumocnici/>

Tlumočnictví | Ústav translatologie, 2015. *Ústav translatologie* [online]. Praha, 2023 [cit. 2023-07-23]. Dostupné z: <https://utr1.ff.cuni.cz/cs/uchazec/navazujici-magisterske-studium/tlumocnictvi/>

Úvodník, 2018. *ToP (tlumočení-překlad)* [online]. Praha, **24**(128), 4 [cit. 2023-07-25]. ISSN 2336-8888.

VELEK, Luboš. *Emailová komunikace* [elektronická pošta]. 23. ledna 2023 00:25 [cit. 2023-07-23].

VERMEER, H. J., 1989. *Skopos und Translationsanfrage*. Heidelberg/Frankfurt: IKO- Verlag für Interkulturelle Kommunikation.

VOLF, Adam, 2014. *České země jako součást habsburské monarchie*. Plzeň. Diplomová práce. Západočeská univerzita, Fakulta právnická. Vedoucí práce Vendulka Valentová.

Which are the working languages of the European Commission? | Traineeships, 2023. *European Commission, official website* [online]. Brusel: Directorate-General for Communication [cit. 2023-07-25]. Dostupné z: <https://traineeships.ec.europa.eu/faq-item/which-are-the-working-languages-of-the-european-commission>

WHYATT, Bogusława, 2012. *Translation as a human skill: From predisposition to expertise*. Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza. ISBN 978-83-232-2504-1.

Wienbibliothek / Adolph Lehmann's allgemeiner Wohnungs-Anzeiger [online], 2023. Vídeň: Wienbibliothek im Rathaus [cit. 2023-07-23]. Dostupné z: <https://www.digital.wienbibliothek.at/periodical/structure/5311>

WINKELBAUER, Thomas. *Emailová komunikace* [elektronická pošta]. 8. února 2023 14:53 [cit. 2023-07-23].

WINTEROVÁ, Dominika. *Emailová komunikace* [elektronická pošta]. 18. července 2023 10:18 [cit. 2023-07-23].

WOLF, Michaela, 2012. *Die vielsprachige Seele Kakaniens: Übersetzen und Dolmetschen in der Habsburgermonarchie 1848 bis 1918*. Wien: Böhlau Verlag. ISBN 978-3-205-78829-4.

WOLF, Michaela a Kate STURGE, 2015. *The Habsburg Monarchy's Many-Languaged Soul: Translating and interpreting, 1848–1918*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. ISBN 978 90 272 6868 6.

WOLF, Michaela. *Emailová komunikace* [elektronická pošta]. Listopad 2022 – červenec 2023 [cit. 2023-07-23].

ZEMAN, Drahošlav, 2023. Pořad 168 hodin prověřoval angličtinu nových ministrů. Mnozí neobstáli — ČT24 — Česká televize. *ČT24 — Nejdůvěryhodnější zpravodajský web v ČR — Česká televize* [online]. Praha: Česká televize [cit. 2023-07-25]. Dostupné z: <https://ct24.ceskatelevize.cz/domaci/3428620-porad-168-hodin-proveroval-anglictinu-novych-ministru-mnozi-neobstali>